STRATEGJIA

PËR BUJQËSI DHE ZHVILLIM RURAL

2022 - 2028

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosovo
Qeveria – Vlada - Government

Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural
Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva i Ruralnog Razvoja
Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development

STRATEGJIA PËR BUJQËSI DHE ZHVILLIM RURAL 2022 – 2028

Prishtinë, dhjetor 2021

Akronimet dhe shkurtesat

AZHB	Agjencia për Zhvillimin e Bujqësisë
PBZHR	Programi për Bujqësi dhe Zhvillim Rural
ASK	Agjencia e Statistikave e Kosovës
PPB	Politikat e Përbashkëta Bujqësore
PD	Pagesat Direkte
KE	Komisioni Evropian
BE	Bashkimi Evropian
DBE	Delegacioni i Bashkimit Evropian
RRDHKF	Rrjeti i të dhënave të kontabilitetit të fermave
FAO	Organizata e Bujqësisë dhe Ushqimit e Kombeve të Bashkuara
AUV	Agjencia e Ushqimit dhe Veterinës
HACCP	Analiza e rrezikut dhe pikat kritike të kontrollit
IPA	Instrumenti i Para-anëtarësimit
IPARD	Instrumenti i Para-anëtarësimit për Zhvillim Rural
AM	Autoritet Menaxhues
MBPZHR	Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural
BMA	Bimët mjekësore dhe aromatike
OJQ	Organizatë joqeveritare
PPJD	Produktet pyjore jodrusore
SWOT	Përparësitë, Dobësitë, Mundësitë dhe Kërcënimet
NUTS	Nomenklatura e njësive territoriale për statistikat
LAU	Njësitë administrative lokale
ZKM	Zyra për Planifikim Strategjik
OZHQ	Objektivat për Zhvillimin e Qëndrueshëm
MSA	Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit
SHPU	Shoqata e përdoruesve të ujit
IADK	Iniciativa për zhvillimin e bujqësisë së Kosovës
GIZ	Shoqëria gjermane për bashkëpunim ndërkombëtar
GLV	Grupet lokale të veprimit
KMBM	Kushtet e mira bujqësore dhe mjedisore

Definicionet

Elasticitet i fermës	Nënkupton kapacitetin e fermerëve për të vazhduar bujqësinë në rast të rënies së të ardhurave afatshkurtra të fermës, qoftë për shkak të prodhimit të ulët, çmimeve të ulëta ose kostove të larta, si rezultat i krizave ekonomike ose natyrore.
Bujqësia digjitale	Bujqësia digjitale është përdorimi i teknologjisë digjitale për të integruar prodhimin bujqësor nga ara tek konsumatori. Këto teknologji mund t'i ofrojnë industrisë bujqësore mjete dhe informacion për të marrë vendime më të informuara dhe për të përmirësuar produktivitetin.
Shërbimet e ekosistemeve Mbështetja e çiftëzuar/ Coupled	Janë sisteme të larmishme për njerëzit që ofrohen nga mjedisi natyror dhe nga ekosistemet e shëndetshme. Ekosisteme të tilla përfshijnë, për shembull, agro-ekosistemet, ekosistemet pyjore, ekosistemet kullosore dhe ekosistemet ujore.Nënkupton mbështetjen e të ardhurave të fermës lidhur me prodhimin, pra ose e paguar për ton në rastin e drithërave ose për kokë të kafshëve.
Mbështetja e shkëputur / Decoupled	Nënkupton mbështetjen e të ardhurave të fermës që nuk lidhet me prodhimin, që do të thotë se pagesa bëhet për ha (pavarësisht nga niveli i prodhimit apo edhe nëse toka është e kultivuar apo jo) dhe për numrin e kafshëve në pronësi të fermerit.
Indeksi i shpendëve në tokës bujqësore	Është një tregues i ndikimit të ndërlidhur të biodiversitetit në raport me tokën bujqësore, duke marrë parasysh pasurinë në shpendë si tregues të intensitetit të bujqësisë. Shpendët janë të lidhur me përdorimin e pesticideve nëpërmjet insekteve dhe me veçoritë e peizazhit, si pemët e izoluara apo grupet e pemëve dhe studimet tregojnë se bujqësia intensive ka një ndikim të rëndësishëm në uljen e numrit dhe llojeve të shpendëve që lidhen me tokën bujqësore.
Shërbimet Këshillimore në Fermë	FAS nënkupton shërbimin këshillimor në fermë që shpjegon se si fermerët të pajtohen me ndër-përputhshmërinë / cross-compliance (e detyrueshme në çdo shtet anëtar të BE-së).
Kullota me vlerë të lartë (HNVG)	Kullota me vlerë të lartë natyrore konsiderohen të gjitha livadhet (si livadhet ashtu edhe kullotat) nën menaxhim të gjerë, që do të thotë që nuk janë të plehëruara kimikisht, kulloten gjerësisht (deri në 2 njësi blegtorale për ha) dhe kositen vonë (duke u dhënë mundësinë bimëve për të prodhuar fara).
IACS – Sistemi i Integruar i Administrimit dhe Kontrollit	Është sistemi i TI që përdoret për të administruar të gjitha kërkesat për pagesa të fermerëve, duke përfshirë konkluzionet e kontrolleve administrative dhe në vend, sanksionet e aplikuara dhe autorizimin e pagesës, deri në pagesën e regjistruar dhe të certifikuar.
GLV - Grupet Lokale të Veprimit	Janë shoqata private-publike në zonat rurale dhe qytetet e vogla (partnerët privatë që përfaqësojnë më shumë se 50% nga numri i përgjithshëm i anëtarëve) që synojnë zhvillimin dhe zbatimin e strategjive të zhvillimit lokal, duke marrë parasysh nevojat dhe mundësitë lokale. Politika e Përbashkët Bujqësore e BE-së kërkon që të paktën 5% e fondeve të zhvillimit rural të zbatohen përmes GLV-ve.

LPIS – Sistemi i Identifikimit të Parcelave të Tokës	Është sistemi TI i cili përfshin një hartë të digjitalizuar të tokës bujqësore (të zhvilluar në bazë të orto-fotove) në nivelin e të paktën blloqeve fizike, duke përfshirë të gjitha parcelat bujqësore me vazhdimësi të përdorimit nën të njëjtin lloj (ara, kullota të përhershme, pemishte ose vreshta).
Rrjeti Kombëtar Rural	Është një ombrellë e akterëve më të rëndësishëm ruralë, si shoqatat e fermerëve, përfaqësuesit e komunitetit të biznesit, OJQ-të, përfaqësuesit e komunave dhe autoriteteve të tjera lokale, me rolin e përfaqësimit të interesit të anëtarëve të tyre në përgatitjen dhe zbatimin e strategjive dhe programeve, si dhe në shpërndarjen e informacionit tek anëtarët e tyre.
Zinxhir i shkurtër i furnizimit	Marrëdhëniet midis një prodhuesi dhe tregut, i cili përfshin maksimum një tregtar. Ky koncept synon të inkurajojë konsumin e produkteve vendore, duke promovuar kështu komunitetet lokale dhe duke reduktuar ndikimin mjedisor të zinxhirëve agro-ushqimor.

Tabela e përmbajtjes

1. PËMBLEDHJE EKZEKUTIVE 7

2. HYRJE 9

3. METODOLOGJIA 10

4. PËRSHKRIM I PËRGJITHSHËM PËR VENDIN DHE ZONAT RURALE 11

4.1 Sipërfaqja e përgjithshme dhe shfrytëzimi i tokës bujqësore 11

4.2 Klasifikimi urbane-rurale (duke përfshirë përcaktimin e zonës rurale dhe sipërfaqen totale) 13

4.3 Statistikat demografike 14

4.4 Treguesit kryesorë të zhvillimit ekonomik dhe kontributi i bujqësisë, pylltarisë dhe peshkimit 14

5. ANALIZA E PROBLEMIT 16

5.1 Bujqësia dhe industria e ushqimit 16

5.1.1 Qëndrueshmëria e fermës 16

5.1.2 Konkurrueshmëria dhe orientimi i prodhimit kah kërkesat e tregut 19

5.2 Pozicioni i fermerëve në zinxhirin e vlerës 24

5.3 Toka bujqësore dhe resurset natyrore (tokat, pyjet dhe uji) 30

5.3.1 Ulja e ndryshimeve klimatike dhe përdorimi i energjisë se ripërtëritshme 30

5.3.2 Menaxhimi i burimeve natyrore si uji, toka dhe ajri 32

5.3.3 Biodiversiteti, shërbimet e ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe peizazheve 34

5.4 Zonat rurale dhe infrastruktura socio-ekonomike 39

5.4.1 Punësimi, përfshirja sociale dhe zhvillimi lokal në zonat rurale 39

5.4.2 Zhvillimi lokal 43

5.4.3 Ushqimi i shëndetshëm dhe siguria ushqimore 43

5.4.4 Barazia gjinore dhe përfshirja sociale 44

6. LIDHJA E PROBLEMEVE TË IDENTIFIKUARA ME OBJEKTIVAT 47

6.1 Problemet kryesore të identifikuara – bujqësia dhe sektori agro-ushqimor 47

6.2 Problemet kryesore të identifikuara – toka bujqësore dhe burimet natyrore 48

6.3 Problemet kryesore të identifikuara – zonat rurale dhe infrastruktura socio-ekonomike 49

6.4 Problemet kryesore në nivel të institucioneve publike 50

7. OBJEKTIVAT STRATEGJIKE PËR BUJQËSINË DHE ZHVILLIMIN RURAL 52

7.1 Objektivi Strategjik 1: Rritja e konkurrencës së sektorit agro-ushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës 52

7.2 Objektivi Strategjik 2: Menaxhimi i qëndrueshëm i resurseve natyrore 52

7.3 Objektivi Strategjik 3: Zhvillimi i biznesit në zonat rurale dhe rritja e punësimit dhe infrastrukturës sociale 53

7.4 Objektivi Strategjik:Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase. 53

8. ANEKSET 56

8.1 NDARJA E BUXHETIT SIPAS OBJEKTIVAVE TË PËRGJITHSHME 56

8.2 INDIKATORËT 57

8.3 IDENTIFIKIMI I NEVOJAVE DHE ARSYESHMËRIA NË KUADËR TË OBJEKTIVAVE TË PËRCAKTUARA 59
8.3.1 Identifikimi i nevojave – Rritja e konkurrencës së sektorit agro-ushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës 59
8.3.2 Identifikimi i nevojave - Menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore (toka, pyjet dhe uji) 63
8.3.3 Identifikimi i nevojave - Mbështetja e bizneseve të zonave rurale dhe rritja e punësimit dhe e infrastrukturës sociale..... 65
8.3.4 Identifikimi i nevojave - Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase 67
9. PLANI I VEPRIMIT 69
10. KOSTOJA 69
11. STRATEGJIA E NDËRHYRJES DHE PËRSHKRIMI I MEKANIZMIT TË NDËRHYRJEVE.....**70**
12. PLANI I MONITORIMIT DHE I VLERËSIMIT 85

1. PËMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Kosova është vend kandidat potencial për anëtarësim në Bashkimin Evropian, me nënshkrimin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit synon hapa të mëtejshëm drejt integrimit në BE. Politikat e vendit për bujqësi dhe zhvillim rural janë duke u përafruar gradualisht me Politikat e Përbashkëta Bujqësore (PPB) të BE, me qëllim që sektori agro-rural të jetë konkurrent në regjion dhe në Bashkimin Evropian.

Përkundër faktit që Kosova ka tokë pjellore bujqësore të cilësisë së lartë, fragmentimi i tokës, pajisjet dhe makineritë e vjetra dhe të pamjaftueshme bujqësore, infrastruktura e dobët bujqësore (p.sh. sistemet e ujitjes, rrugët bujqësore, etj.), inputet e shtrenjta, qasja e vështirë në financa po ndikon në produktivitetin e ulët për njësi pune vjetore në bujqësi në krahasim me vendet e BE-së dhe vendet fqinje. E **dominuar me ferma të vogla të pa modernizuara dhe me një konkurrencë të hapur** nga vendet e BE-së dhe të rajonit, konkurrueshmëria e ulët e bujqësisë në Kosovë **reflektohet drejtpërdrejt në një bilanc tregtar negativ, sidomos me vendet e BE-së**.

Përgatitja e Strategjisë për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022-2028 ka këto qëllime të ndërlidhura:

- Të sigurojë Qeverinë e Kosovës dhe në veçanti, Ministrinë përgjegjëse për Bujqësi, Pylltari dhe Zhvillim Rural dhe palët e interesuara (fermerët, shoqatat e fermerëve, grupet e prodhuesve dhe përpunuesit si dhe banorët rurale) në një pikë referente shumëvjeçare - Strategjinë si mjet për zhvillimin e bujqësisë dhe zonat rurale të Kosovës.
- Të krijojë një bazë për hartimin e programeve operative në nivelin më të ulët hierarkik, në veçanti Programin për Bujqësi dhe Zhvillim Rural, po ashtu një pikë referente edhe për BE dhe Instrumentin e Para-Anëtarësimit për Bujqësi dhe Zhvillim Rural (IPARD), dhe donatorë të tjerë që e mbështesin sektorin e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural.

Misioni ynë është të transformojë ekonominë agro-rurale, duke e bërë atë më gjithëpërfshirëse, produktive, elastike, të qëndrueshme dhe konkurrente në tregun e brendshëm dhe të jashtëm.
Vizioni i SBZHR 2022 – 2028 është zhvillimi i sektorit agro–rural konkurrent dhe inovativ i bazuar në njohuri, teknologji dhe standarde moderne, duke ofruar produkte të cilësisë së lartë në tregun e brendshëm, të regjionit dhe BE-së, si dhe zhvillim të qëndrueshëm të resurseve natyrore dhe mjedisit, duke ofruar aktivitete ekonomike dhe mundësi punësimi, përfshirje sociale dhe cilësi të jetës për banorët në zonat rurale.

Objektivat strategjike dhe specifike të Strategjisë për Bujqësi dhe Zhvillim Rural janë përcaktuar përmes një analize të problemeve dhe shkaktarëve të tyre.

Objektivi strategjik 1: Rritja e konkurrencës së sektorit agro-ushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës

Objektivi specifik 1.1: Mbështetje për të ardhura të qëndrueshme të fermës dhe fleksibiliteti për të rritur sigurinë ushqimore
Objektivi specifik 1.2: Rritja e konkurrencës dhe përmirësimi i orientimit ndaj kërkesave te tregut duke u fokusuar në kërkime, inovacion, teknologji dhe digjitalizim
Objektivi specifik 1.3: Përmirësimi i pozitës së fermerëve në zinxhirin e vlerës

Objektivi Strategjik 2: Menaxhimi i qëndrueshëm i resurseve natyrore

Objektivi specifik 2.1: Mbështetje në zbutjen dhe në përshtatjen në ndryshime klimatike, si dhe energjinë e ripërtëritshme
Objektivi specifik 2.2: Mbështetje në nxitjen e menaxhimit të qëndrueshëm dhe efikas të tokës, ujit dhe ajrit
Objektivi specifik 2.3: Mbështetje në mbrojtjen e biodiversitetit, shërbimet e zgjeruara të ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe peizazheve

Objektivi Strategjik 3: Mbështetje për bizneset në zonat rurale, rritjen e punësimit dhe përmirësimin e infrastrukturës sociale

Objektivi specifik 3.1: Promovimi i punësimit, rritjes, përfshirjes sociale dhe zhvillimit lokal në zonat rurale, përfshirë bio-ekonominë dhe zhvillimi i qëndrueshëm i pylltarisë

Objektivi specifik 3.2: Përmirësimi i kërkesave shoqërore për ushqimin dhe shëndetin, përfshirë ushqimin e sigurt, ushqyes dhe të qëndrueshëm, zvogëlimin e mbeturinave të ushqimit, si dhe mirëqenien e kafshëve

Objektivi specifik 3.4: Promovimi i barazisë gjinore, duke përfshirë pjesëmarrjen e grave në bujqësi dhe përfshirjen sociale të komuniteteve dhe grupeve të cenueshme

Objektivi Strategjik 4: Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase

Objektivi specifik 4.1: Riorganizimi dhe funksionalizimi i plotë i AZHB-së si Agjenci IPARD

Objektivi specifik 4.3: Arritja e besueshmërisë për menaxhim dhe zbatim të buxhetit për masat e programi IPARD III

Objektivi horizontal 4.4: Digjitalizimi i sektorit dhe transferimi i njohurive

Strategjia është përqendruar në çështjet specifike kombëtare që do të trajtohen nga llojet e ndërhyrjeve të ngjashme me PPB, duke e plotësuar edhe me masa tjera të politikës së tokës dhe ujitjes. Strategjia është përgatitur duke marrë parasysh veprimet mjedisore dhe klimatike të përfshira në Marrëveshjen e Gjelbër; respektivisht, në angazhimet e Agjendës së Gjelbër të Ballkanit Perëndimor. Strategjia mbulon një kombinim realist, megjithëse ambicioz, të skemave mbështetëse për fermerët dhe aktorët tjerë rural si dhe reformat institucionale. Ndërhyrjet janë të tipit Shtylla I (subvencionet), Shtylla II (grantet-zhvillimi rural) të PPB, projekte kapitale ose infrastrukturore dhe reforma institucionale që synojnë ta funksionalizojnë më tej ministrinë drejt një administrate publike më efikase. Të gjitha ndërhyrjet publike për periudhën 2022 - 2028 duhet të zbatohen nëse përfshihen në këtë dokument. Strategjia do të zbatohet kryesisht përmes Programit Kombëtar për Bujqësi dhe Zhvillim Rural, projekteve kapitale, IPA III dhe kontributit të donatorëve të tjerë, ndërsa MBPZHR mbetet me përgjegjësinë e konsolidimit të administratës publike përmes reformave të duhura. Në fund të vitit 2028, sektori agro-ushqimor, ekonomia dhe infrastruktura e zonave rurale dhe struktura administrative e ministrisë duhet të demonstrojnë një përparim të qëndrueshëm, i cili mbeti për t'u monitoruar dhe vlerësuar përmes një sërë treguesish të rezultateve.

Ministria propozon që Plani i Veprimit të Strategjisë për Bujqësi dhe Zhvillim Rural të finalizohet pasi të përgatitet Programi për Bujqësi dhe Zhvillim Rural, i cili është në fazën finale, në mënyrë që të harmonizohen aktivitetet dhe të ketë një koherencë të veprimeve. PBZHR pritet të finalizohet në muajin shkurt 2022, dhe në të njëjtën kohë edhe Plani i Veprimit të SBZHR 2022-2028

2. HYRJE

Duke pasur parasysh rëndësinë dhe peshën e bujqësisë në bruto prodhimin vendor, si dhe potencialin e lartë të këtij sektori për t'u zhvilluar më tej dhe për të gjeneruar të ardhura dhe vende pune, politika e bujqësisë dhe zhvillimit rural është padyshim një element i rëndësishëm i politikës së përgjithshme të zhvillimit të vendit.

Bujqësia është një nga aktivitetet më të rëndësishme ekonomike në Kosovë, potenciali për zhvillimin e bujqësisë është ende i pashfrytëzuar. Duke krahasuar treguesit e produktivitetit dhe rentabilitetit, madhësinë e fermave, teknologjinë e vjetruar, intensitetin e prodhimit, shkallën e eksportit si dhe parametrat e tjerë, është e qartë se Kosova ka mbetur prapa në zhvillimin e bujqësisë në raport me vendet e regjionit më pak të zhvilluara, kurse hendeku më i madh është me Bashkimin Evropian. Procesi i anëtarësimit të Republikës së Kosovës në BE kërkon harmonizimin e rregulloreve dhe standardeve në bujqësi me rregulloret dhe standardet e Bashkimit Evropian. Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural duhet të kontribuojë në një përdorim më të mirë të burimeve në bujqësi, në të njëjtën kohë arritjen e një niveli më të lartë të konkurrueshmërisë së bujqësisë. Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural, gjithashtu do të sigurojë një mënyrë për përshtatje me rregulloret e Bashkimit Evropian dhe një harmonizim me Politikën e Përbashkët Bujqësore të Bashkimit Evropian.

Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural për periudhën 2022-2028 është hap drejt përafrimit me politikën e Përbashkët Bujqësore (PPB) të BE-së.

Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022 -28 ndërlidhet me zbatimin e programit të Qeverisë 2021-25, dhe të dy dokumentet e kanë për qëllim zhvillimin e sektorit agro-rural dhe në veçanti e trajtojnë ngritjen e konkurrencës në sektorin agro-ushqimor, menaxhimin e qëndrueshëm të resurseve natyrore, mbështetjen e bizneseve në zhvillimin e zonave rurale, sigurinë ushqimore dhe reformat e administratës.

Nga 17 objektiva të Zhvillimit të Qëndrueshëm (OZHQ), Agjenda 2030, pothuajse të gjitha ndërlidhen me objektivat e Strategjisë për Bujqësi dhe Zhvillim Rural: zhdukjen e varfërisë, arritjen e sigurisë në ushqyerje, përmirësimin e të ushqyerit dhe promovimin e bujqësisë së qëndrueshme, sigurimin e jetës së shëndetshme dhe promovimin e mirëqenies për të gjitha moshat, arritjen e barazisë gjinore dhe fuqizimin e grave dhe vajzave, nxitjen e rritjes ekonomike të qëndrueshme, përmbledhëse dhe gjithëpërfshirëse, punësimi i plotë dhe produktiv, puna me dinjitet janë vetëm disa nga problemat e identifikuar që i trajton kjo strategji, kjo edhe për faktin që përveç prodhimtarisë bujqësore trajton edhe çështjet socio-ekonomike të zonave rurale.

Programi i Reformës Ekonomike të Kosovës 2021-2023 e konsideron sektorin e bujqësisë si një nga "prioritetet kyçe" të adresuara në masën e reformës nr. 3: **Ndryshimet strukturore në sektorin e bujqësisë**: qëllimi kryesor i kësaj mase është krijimi i politikave të mirëfillta në sektorin e bujqësisë në rritjen e prodhimtarisë dhe ristrukturimin agro-rural, zhvillimin e sektorit agro-ushqimor përmes përmirësimit të aftësive konkurruese, inovacioneve dhe rritjes së prodhimtarisë, zgjerimin dhe rehabilitimin e sistemit të ujitjes.

Ndërkohë, Programi Kombëtar për Zbatimin e Marrëveshjes së Stabilizim Asociimit parashikon masa konkrete për të përmirësuar zbatimin e politikës së bujqësisë dhe zhvillimit rural, të cilat përmbajnë forcimin e Strukturës Operative të përfshirë në përgatitjen, menaxhimin dhe kontrollin e kësaj politike, si dhe strukturimin e sektorit agro-rural.

Marrëveshja e Sofjes për Agjendën e Gjelbër për Ballkanin Perëndimor kërkon transformim afatgjatë të sektorit të bujqësisë, duke minimizuar ndikimin e tij negativ mjedisor dhe klimatik dhe duke ruajtur ushqimin e përballueshëm dhe të shëndetshëm për qytetarët e Kosovës dhe tregjet e eksportit. Ky transformim në mënyrë të pashmangshme do të ketë pasoja në modelin socio-ekonomik të zonave rurale në Kosovë, pasi bujqësia luan një rol mbizotërues në ekonomitë dhe mjetet e jetesës rurale. Paralelisht me ndryshimet në sektorin agro-ushqimor, është e rëndësishme të sigurohet një transformim i qëndrueshëm i zonave rurale, duke rritur atraktivitetin për jetë në këto zona. Strategjia e ardhshme për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022 – 2028 adreson një seri veprimesh mjedisore dhe klimatike të përfshira në Marrëveshjen e Gjelbër, 'gjelbërimin' e sektorit të bujqësisë, d.m.th. reduktimin e ndikimeve mjedisore duke garantuar sigurisë ushqimore.

3. METODOLOGJIA

Strategjia për Bujqësi dhe Zhvillim Rural është dokumenti i parë strategjik i këtij lloji i përgatitur nga Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural. Përgatitja e këtij dokumenti është në linjë me politikat strategjike të Bashkimit Evropian për Politikat e Përbashkëta bujqësore (PPB) 2021-27.

Për të siguruar një qasje të integruar dhe koordinim të afërt ndërministror, është themeluar Grupi Drejtues (GD) për përgatitjen e Strategjisë dhe Programit për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022-2028. GD përbëhej nga përfaqësues të të gjitha Departamenteve të Ministrisë, Instituti Bujqësor i Pejës, Agjencia e Zhvillimit të Bujqësisë, Agjencia e Pylltarisë dhe Agjencia e Ushqimit dhe Veterinës.

Nga Ministria e linjës dhe Zyra e Kryeministrit pjesë e grupit ishin:

- Zyra për Planifikim Strategjik/ZKM
- Ministria përgjegjëse e Financave dhe Transfereve
- Ministria përgjegjëse e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës
- Ministria përgjegjëse e Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Tregtisë
- Fakulteti i Bujqësisë dhe Veterinarisë

Pjesëmarrës vëzhgues ishin:

- Përfaqësues të ZBE në Kosovë
- Përfaqësues i FAO dhe
- Përfaqësues i projektit ARDP

Grupi Drejtues ishte themeluar që të diskutojë dhe të marrë vendime strategjike gjatë procesit të përgatitjes së Strategjisë dhe Programit për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022-2028. Për të diskutuar çështje teknike janë themeluar gjashtë grupe (nga ekspertë të jashtëm dhe shoqëria civile, OJQ-të e sektorit te Bujqësisë dhe zhvillimit Rural, të cilët kanë kontribuar në zhvillimin e analizës SWOT, zhvillimin e objektivave të përgjithshëm dhe specifikë dhe identifikimin e nevojave) . Departamenti i Politikave të Zhvillimit Rural/Autoriteti Menaxhues është përgjegjës për hartimin dhe koordinimin e aktiviteteve rreth përgatitjes se këtij dokumenti.

Përveç kësaj që u tha me lartë, përgatitjes së Strategjisë i ka paraprirë një analizë e pavarur sektoriale për sektorët kryesorë të bujqësisë dhe zhvillimit rural, e cila është financuar nga zyra e BE-së në Kosovë:

- Sektori i bimëve/drithërat, prodhimi i pemëve dhe perimeve, përpunimi dhe tregtimi në tërë zinxhirin
- Sektori i blegtorisë (mishi, qumësht, vezë) - prodhimi, përpunimi dhe tregtimi në tërë zinxhirin, dhe
- Diversifikimi rural dhe zhvillimi i ekonomisë rurale, përfshirë marketingun në tërë zinxhirin, duke përfshirë edhe nivelin e arritjes së standardeve përkatëse kombëtare dhe të BE–së, si dhe përafrimi me marrëveshjen e Gjelbër të BE-së.

Meqenëse SBZHR ka veprim ndërsektorial, janë shtjelluar dhe analizuar edhe shumë dokumente të prodhuara nga Ministritë e tjera të ndërlidhura me sektorin e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural.

4. PËRSHKRIM I PËRGJITHSHËM PËR VENDIN DHE ZONAT RURALE

Republika e Kosovës ka një sipërfaqe prej 10,905.25 km². Gjendet në pjesën e Evropës juglindore, e kufizuar me Shqipërinë në jugperëndim, Malin e Zi në veriperëndim, Serbinë në verilindje dhe në jug me Maqedoninë.
Territori shtrihet brenda gjerësive gjeografike 41° 51’ e 43° 16’ (N), dhe brenda gjatësive gjeografike 19°59’ e 21°47’ (E). Territori i Republikës së Kosovës karakterizohet me lartësi të ndryshme mbidetare. Pika më e ulët e Kosovës ndodhet në luginën e lumit Drini i Bardhë, në kufi me Shqipërinë, në lartësinë 270 m mbi nivelin e detit, ndërsa ajo më e larta ndodhet në perëndim të Kosovës, në Gjeravicë – 2.656 m mbi nivelin e detit.
Në aspektin hidrografik, Kosova ndahet në pellgje lumore: Drini i Bardhë, Ibri, Morava e Binçës dhe Lepenci. Rrjedhat lumore të Kosovës derdhen në tre ujëmbledhës detarë: Deti i Zi, Deti Adriatik dhe Deti Egje.
Klima e Republikës së Kosovës në pjesën më të madhe është kontinentale, duke rezultuar me verë të ngrohtë dhe dimra të ftohtë, me ndikime mesdhetare dhe kontinentale (temperatura mesatare brenda vendit luhatet nga +30°C në verë, në –10°C në dimër). Megjithatë, për shkak të ngritjeve të pabarabarta në disa pjesë të vendit, ka ndryshime në temperaturë dhe shpërndarje të reshjeve.

4.1. Sipërfaqja e përgjithshme dhe shfrytëzimi i tokës bujqësore

Sipërfaqja e përgjithshme e tokës në Kosovë është e ndarë në këto kategori: tokë bujqësore e cila merr pjesë me 38.53%, pyje dhe toka pyjore 44.11%, tokë urbane 4.40% dhe të tjera 12.96%.
Sipas të dhënave të anketës bujqësore, sipërfaqja e shfrytëzuar e tokës bujqësore nuk ka pasur ndryshime të mëdha dhe ka qenë një trend i përafërt i shfrytëzimit për këtë periudhë kohore. Në vitin 2016, sipërfaqja e shfrytëzuar e tokës bujqësore ishte gjithsej 415,826 ha, kurse në vitin 2017 vërehet një rritje e lehtë, duke vazhduar me rritje edhe në vitin 2018, ku kjo sipërfaqe ishte 418,582 ha. Rritja e shfrytëzimit të tokës bujqësore vazhdoi edhe në vitin 2019 dhe në këtë rast sipërfaqja arriti në 420,141 ha, ndërsa në vitin 2020 ishte 420,210 ha, ngjashëm me vitin 2019.
Sipërfaqe më të madhe të tokës së shfrytëzuar zënë livadhet dhe kullosat (përfshirë tokën e përbashkët) që përbëjnë 51.7% të sipërfaqes së tërësishme të shfrytëzuar të tokës bujqësore dhe vërehet se nuk ka pasur ndryshime të theksuara. Në vitin 2020 kjo sipërfaqe ishte 217,102 ha, që paraqet një rënie për 0.4% në krahasim me vitin 2019.
Pas livadheve dhe kullosave, sipërfaqe më të madhe ashtu si edhe në vitet tjera, edhe në vitin 2020 zë kategoria e tokës së punueshme–ara, me pjesëmarrje prej 44.8%, që paraqet sipërfaqen prej 188,372 ha, ku përfshihet edhe sipërfaqja e perimeve në fushë të hapur (kulturë e parë) dhe e serrave (kulturë e parë).

Tabela 1 - Shfrytëzimi i tokës: sipërfaqja e tokës së përgjithshme bujqësore, pyjeve, tokave urbane dhe të tjera/ ha

Vitet	2016	2017	2018	2019	2020	Pjesëmarrja (%) - 2020
Sipërfaqja e përgjithshme	1,090,800	1,090,500	1,090,500	1,090,500	1,090,500	100%
Toka bujqësore, nga e cila:	**415,826**	**416,072**	**418,582**	**420,141**	**420,210**	**38.53**
Tokë e punueshme – ara	*187,223*	*186,954*	*188,359*	*188,365*	*188,372*	*44.8 %*
Nga e cila me perime në fushë të hapur (kulturë e parë)	*7,864*	*8,033*	*7,818*	*8,319*	*8,435*	-
Nga e cila me perime në serra (kulturë e parë)	*457*	*467*	*468*	*518*	*547*	-
Kopshte	*6364*	*7,135*	*8,558*	*10,115*	*10,029*	*0.27 %*
Plantacione të pemëve*	*6,364*	*7,135*	*8,558*	*10,115*	*10,029*	*2.39 %*
Plantacione të vreshtave	*3,112*	*3,199*	*3,272*	*3,367*	*3,437*	*0.82 %*
Fidanishte	*196*	*159*	*109*	*111*	*137*	*0.03 %*
Livadhe dhe kullosa (përfshirë tokën e përbashkët)	*218,808*	*218,314*	*218,152*	*217,932*	*217,102*	*51.67 %*
Pyje dhe toka pyjore	**481,000**	**481,000**	**481,000**	**481,000**	**481,000**	**44.11 %**
Tokë urbane	**48,000**	**48,000**	**48,000**	**48,000**	**48,000**	**4.40 %**
Të tjera	**145,103**	**144,540**	**142,047**	**140,488**	**141,291**	**12.96 %**

Burimi: Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës, 2021; Inventarizimi Nacional i Pyjeve 2012 (gjithsej toka pyjore dhe toka urbane) Sqarim* Të dhënat për plantacione të pemëve janë të rishikuara (janë përfshirë edhe trupat e shpërndarë të pemëve dhe ndryshon nga të dhënat e Raportit të Gjelbër për periudhën '16-'20*

4.2. Klasifikimi urban-rural (duke përfshirë përcaktimin e zonës rurale dhe sipërfaqen totale)

Aktualisht sipas ligjeve, ndarja administrative e Kosovës është bërë në nivel të 38 komunave dhe 1.469 vendbanimeve. Jo zyrtarisht, me qëllim të zhvillimit ekonomik rajonal, komunat janë të organizuara ekonomikisht në shtatë regjione ekonomike (që korrespondojnë me NUTS 3).

Tabela 2 - Ndarja administrative e Kosovës

Regjioni (që korrespondon me NUTS 3)*	Komunat (LAU 1)	Numri i vendbanimeve (LAU 2)	Sipërfaqja e përgjithshme (km^2)	Popullsia e përgjithshme 2020)
Prishtinë	Prishtine, Lipjan, Podujeve, Obiliq, F.Kosove, Graqanice, Gllogoc, Novoberde	296	2,439	497,431
Pejë	Peje, Deqan, Istog, Kline, Junik,	223	1,631	229,134
Prizren	Prizren, Dragash, Mamushe, Suhareke,	154	1,025	292,597
Gjilan	Gjilan, Kamenice, Viti, Partesh, Ranillug, Kllokot	166	1,209	161,144
Ferizaj	Ferizaj, Shtime, Kaqanik,Shterpce, Hani I Elezit	126	1,030	185,119
Mitrovicë	Mitrovice, Mitrovica e Veriut, Leposaviq, Skenderaj, Vushtrri, Zubin Potok, Zveqan	336	2,077	224,121
Gjakovë	Gjakove, Malisheve, Rahovec	168	1,224	208,642
Gjithsej	**38**	**1,469**	**10,635**	**1,798,188**

**Rajonet NUTS -3 në përgjithësi kanë një popullsi prej 150,000 deri në 800,000 banorë – Eurostat*

Metoda më e përdorur për të përcaktuar zonat rurale është metoda e OECD-së, sipas së cilës një zonë konsiderohet rurale nëse dendësia e popullsisë së saj është nën 150 banorë për km^2, ndërsa një komunitet konsiderohet urban nëse dendësia e popullsisë është mbi 150 banorë për km^2.

Përkufizimi i zonave rurale të përdorura nga Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK) për Regjistrimin e Popullsisë dhe Banesave në Kosovë 2011 bazohet në nivel të vendbanimeve, të karakterizuara me dendësi të vogël të popullsisë dhe zakonisht ku shumica e tokës është bujqësore në krahasim me rrethinën. Kjo nënkupton që në Regjistrimin e Kosovës të vitit 2011 vendbanimi është përkufizuar si rural me vendim administrativ të komunës. Duke përdorur këtë demarkacion (caktim kufijsh) nga ASK, 1,028,963 ha (94.3%) njihen si zona rurale ku gjendet 62.0% e popullsisë (bazuar në 1,078,239 banorë sipas Regjistrimit të vitit 2011).
Madhësia e vendbanimeve është marrë si tregues i demarkacionit, për të përcaktuar zonat rurale që të pasqyrohet gjendja ekzistuese sa i përket zonave rurale në Kosovë nga perspektiva socio-ekonomike dhe njëkohësisht për të përdorur një qasje e cila është në pajtim me gjendjen e tanishme administrative.

Rezultat i këtij vendimi është që vendbanimet me popullsi prej mbi 30,000 banorë, d.m.th qytetet Prishtina, Prizreni, Gjilani, Peja, Mitrovica, Ferizaj dhe Gjakova, klasifikohen si zona urbane, ndërsa pjesa tjetër e territorit të Kosovës konsiderohet si rurale për qëllime të PZHRB 2014- 2020. Sipas këtij përkufizimi, 98.8% (10,787.94 km^2) e territorit konsiderohet rurale dhe është shtëpi për 74.1% (1,286,554 banorë) të popullsisë (shih Tabela 3).

Zonat malore

Sipas praktikave të BE-së, për përkufizimin e zonave malore merren parasysh dy parametra: lartësia (lloji A) dhe lartësia dhe pjerrësia (lloji B). Për t'u krahasuar me demarkacionin e zonave rurale, si njësi bazike territoriale janë përzgjedhur zonat kadastrale. Si hap tjetër, për secilën zonë kadastrale është llogaritur lartësia mesatare. Zonat malore "Lloji A" janë përkufizuar si zona kadastrale me lartësi mesatare mbidetare mbi 700m dhe të gjitha vendbanimet që vendosen brenda këtyre zonave janë përcaktuar si zona malore.
Zonat malore që preken nga kombinimi i pjerrësisë dhe lartësisë mbidetare përkufizohen si zona me lartësi mesatare mbidetare prej mbi 600m dhe pjerrësisë mbi 10% në më shumë se 50% të sipërfaqes së zonës kadastrale. Zonat e tilla përcaktohen si zona malore "Lloji B".

4.3. Statistikat demografike

Kosova ka një popullsi prej 1,798,188 banorësh, me një nga profilet më të reja demografike në Evropë, me rreth 50% të popullsisë në moshën nën 25 vjeç. 28% e popullsisë është nën moshën 15 vjeçare, ndërsa gati dy të tretat (65%) janë të moshës për punë (moshat 15-64). Banorët mbi 65 vjeç përfaqësojnë 7% të tërë popullsisë. Në kontrast, ky grup i moshës më të vjetër përbën 16% të popullsisë në Evropë.[1]

Tabela 3 - Popullsia zakonisht rezidente dhe ekonomitë familjare private

Popullsia e gjithmbarshme	**1,798,188**
Popullsia urbane (sipas përkufizimit të ASK-së)	661,586
Popullsia rurale (sipas përkufizimit të ASK-së)	1,078,239
Popullsia nën moshën 6 vjeçare	179,648
% e popullsisë në moshën 6 vjeç	*10.3%*
Popullsia mbi 65 vjeç	116,785
% e popullsisë mbi 65 vjeç	*6.7%*
Popullsi e moshës 75 vjeç	38,922
% e popullsisë mbi 75 vjeç	*2.2%*
Numri i ekonomive familjare private	297,090
Mesatarja e anëtarëve për ekonomi familjare private	5.9

Burimi: ASK Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rishikimi ne 2020

4.4 Treguesit kryesorë të zhvillimit ekonomik dhe kontribut i bujqësisë, pylltarisë dhe peshkimit

Bruto Produkti Vendor (BPV) është treguesi më i rëndësishëm ekonomik në Sistemin e Llogarive Kombëtare, që paraqet performancën e ekonomisë së një shteti për një periudhë kohore.
Bazuar në rezultatet e anketës së BPV-së sipas aktiviteteve ekonomike, rrjedh se BPV me çmime aktuale në vitin 2020 ishte 6,771.6 mil.€, ndërsa në vitin 2019 ishte 7,056.2 mil.€. BPV për kokë banori ishte 3,772 € në vitin 2020, kurse në vitin 2019 ishte 3,959 €.

Kontributi i bujqësisë në BPV ka pësuar rënie nga 8.2% në vitin 2016 në 6.5 % në vitin 2018, e pasuar nga një rritje e dukshme prej 7.2% në vitin 2019, dhe stabilizim në 7.4% gjatë vitit 2020.
Me pjesëmarrje prej 7.4 % në BPV gjatë vitit 2020, sektori i bujqësisë është renditur në vendin e katërt të ekonomisë në përgjithësi.

[1] *ASK: Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011, botimi 2012*

Tabela 4: Treguesit kryesorë te zhvillimit ekonomik dhe kontributi i bujqësisë, pylltarisë dhe peshkimit

Viti	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Variation 2015 - 2020
Bruto Produkti Vendor (në'000)	5,674,422	6,037,273	6,356,456	6,671,522	7,056,172	6,771,601	**+22,33%**
BPV për kokë banori (€)	3,202	3,386	3,534	3,715	3,959	3,772	**+21,64%**
BPV (Bujqësia, gjuetia, pylltaria dhe peshkimi /'000 €)	435,635	493,337	470,932	435,728	510,773	498,526	**-9,07%**
Kontributi i Bujqësisë be BPV(%)	**7.7**	**8.2**	**7.4**	**6.5**	**7,2**	**7.4**	**-25,24%**

Burimi: ASK, Bruto produkti vendor 2015-2020)

5. ANALIZA E PROBLEMIT

5.1 Bujqësia dhe industria e ushqimit

5.1.1 Qëndrueshmëria e fermës

Sa më e madhe që është ferma, aq më të larta janë të ardhurat për numër punëtorësh. **Bujqësia e Kosovës karakterizohet nga bujqësia e shkallës së vogël**. Pothuajse 70% e fermave me tokë të punueshme janë deri në 2 ha, dhe më shumë se 60% e tokës së punueshme është në pronësi të fermave me sipërfaqe deri në 5 ha.

Tabela 5 - Fermat dhe toka e punueshme sipas kategorisë së madhësisë, si përqindje e totalit

Madhësia e fermës (ha)	Numri i fermave	Fermat sipas kategorisë së madhësisë, si përqindje e totalit	Toka e punueshme sipas kategorisë në hektarë	Toka e punueshme sipas kategorisë së madhësisë, si përqindje e totalit
0 - 0.5	32,020	**69.71%**	5,929	**60.59%**
0.5 - 1.00	18,355		12,065	
1.00 - 2.00	23,022		30,123	
2.00 - 5.00	24,231	28.72	65,202	
5.00 - 10.00	6,013	1.57%	39,533	21.14%
10.00 - 20.00	1,203		16,013	18.27%
20.00 - 30.00	246		5,146	
Më shumë se 30	200		13,016	
Totali	105,289	100%	187,026	100%

Burimi: Llogaritjet bazuar në të dhënat e MBPZHR, 2020

Në pjesën më të madhe, bujqësia mbetet kryesisht si veprimtari tradicionale që mbijeton në mungesë të burimeve tjera të të ardhurave dhe pa mjetet e duhura për modernizim. Nga studimet sektoriale të përgatitura për sektorët bujqësorë të Kosovës në vitin 2021, niveli i të ardhurave të fermave të nevojshme për t'i mbajtur ato si të qëndrueshme dhe fleksibile, vlerësohet të jetë si në tabelën e mëposhtme

Tabela 6 - Vlera e shtuar neto e Kosovës në krahasim me disa vende të BE–së

Vendet	Vlera e shtuar neto për njësi vjetore të punës	Vlera e shtuar neto e Kosovës në krahasim me disa vende të BE-së
Estonia	17,697	8.07%
Austria	28,481	5.01%
Hungaria	23,465	6.09%
Italia	34,198	4.18%
Bullgaria	14,667	9.74%
Polonia	7,269	19.65%
Sllovenia	6,336	22.54%
Kroacia	8,117	17.59%
Rumania	9,248	15.44%
Kosova	1,428	-

Burimi: Llogaritjet bazuar në FADN - Të dhënat e Komisionit Evropian dhe FADN, të dhënat e DAESB-MBPZHR, 2020

Tabela 7 - Pragjet e fermave-prodhimit të qëndrueshëm (viabilitetit)

Sektori	Pragjet
1. Lopë qumështore	15 lopë
2. Dele	130 dele
3. Dhi	130 dhi
4. Gjedhë	10 gjedhë
5. Pula vojëse	5 000 pula vojëse
6. Zogj	5 000 zogj mishi
Përpunimi	
1. Përpunimi i qumështit	2 000l/ditë
2. Thertore e gjedhëve (bagëtisë)	10 gjedhë/ditë
3. Thertore e zogjve	1 000 zog mishi/ditë

Burimi: Studimi i Sektorit të Blegtorisë, 2021

Krahasimet në mes të ardhurave bujqësore dhe jobujqësore janë të vështira dhe jo të thjeshta për t'u bërë, por pa të ardhura minimale, fermat janë në rrezik për vazhdimin e aktivitetit të tyre dhe kjo ka gjasa të nxisë emigrimin, sidomos të brezit të ri. Sidoqoftë, kjo vlerë shumë e ulët duhet parë nga perspektiva e alternativave të kufizuara ekonomike vendore dhe nivelit të ulët të pagesave direkte. Duhet të theksohet se roli i këtij lloji të mbështetjes së të ardhurave është jashtëzakonisht i rëndësishëm për Kosovën, pasi është nënshkruese e marrëveshjes për tregti të lirë (CEFTA dhe MSA me BE-së), por ende nuk ka një bujqësi konkurruese të modernizuar. Pagesat direkte ende nuk bëhen për tokë bujqësore, por për kultura bujqësore dhe kafshë, duke mbuluar kulturat më të rëndësishme bujqësore të kultivuara dhe sistemet e mbarështimit. Megjithatë, për sa i përket sipërfaqeve të kultivuara dhe numrit të kafshëve me mbështetje të të ardhurave nga pagesat direkte, mund të vlerësohet se **pagesat direkte mbulojnë vetëm rreth 50% të sipërfaqes me kultura kryesore bujqësore** (me fjalë të tjera, duke lënë pa mbështetje pothuajse gjysmën e sipërfaqes së përgjithshme), ndërsa në rastin e kafshëve, përqindja është rreth 75% për lopët qumështore dhe delet.

Tabela 8 – Sipërfaqet që marrin pagesa direkte për disa kultura bujqësore, në krahasim me sipërfaqet totale të kultivuara, 2019

Kultura bujqësore	Sipërfaqet që marrin pagesa direkte (ha)	Sipërfaqja totale e kultivuar (ha)	Përqindja e sipërfaqeve të mbuluara me pagesa direkte
Gruri	35,287	80,273	43.96%
Misër	27,483	39,441	69.68%
Elb	488	1,954	24.97%
Thekër	196	420	46.67%
Perime (pa patatet)	8,295	13,952	59.45%
Pemishte	4,142	9,479	43.70%
Vreshta	2,989	3,367	88.77%

Burimi: Llogaritjet bazuar në Raportin e Gjelbër 2020 dhe të dhënat e AZHB

Sa i përket **nivelit të pagesave direkte** (p.sh., 100 - 150 euro për kultura bujqësore, 70 euro për lopë qumështore, 15 euro për dele apo dhi), **nëse krahasohen me BE, mund të konsiderohen shumë të ulëta**. Megjithatë, u dëshmua si shumë e dobishme për skemën e cilësisë së qumështit, e cila jo vetëm që konsolidon të ardhurat e fermave, por është gjithashtu e orientuar drejt rezultateve, duke nxitur zhvillimin e sektorit.

Tabela 9 - Numri i kafshëve që marrin pagesa direkte në krahasim me numrin e përgjithshëm të kafshëve, 2019

Kafshët	Numri i kafshëve që marrin pagesa direkte (krerë)	Numri i përgjithshëm i kafshëve (krerë)	Përqindja e kafshëve të mbuluara me pagesa direkte
Lopë mjelëse	62.478	80,273	77.83%
Dele dhe dhi	160,768	216,299	74.33%
Shpezë	1,181,829	2,665,262	44.34%
Derra	1,405	40,533	3,47%

Burimi - Llogaritjet bazuar në studimin sektorial për blegtorinë, 2021 dhe të dhënat e AZHB

Për më tepër, Kosova ka përcaktuar zonat malore (si zona me kufizime natyrore), por **nuk ka asnjë skemë pagese për të kompensuar humbjen e të ardhurave dhe kostove shtesë për shkak të handikapit natyror**. **Pagesat kompensuese gjithashtu mungojnë** për agro-mjedisin dhe për racat vendore, pavarësisht se kanë potencialin për të siguruar një vazhdimësi të traditës së gjatë të bujqësisë, që dëshmojnë qëndrueshmëri jo vetëm përballë kushteve natyrore, por edhe ndaj shumë sistemeve ekonomike dhe politike.

Një qëndrueshmëri absolute e fermës për të gjithë fermerët nuk është realisht e mundur. Fuqia punëtore më e vogël në bujqësi nënkupton që të ardhurat bujqësore ndahen mes më pak njerëzve, duke rritur kështu shumën për person. Produktiviteti më i lartë i punës dhe specializimi drejt prodhimit intensiv dhe me vlerë të lartë lidhen gjithashtu drejtpërdrejt me të ardhurat e fermave, dhe bujqësia e Kosovës është vetëm në fillim të kësaj rruge. Në rrugën e saj drejt modernizimit, Kosovës do t'i duhet të lirojë fuqinë punëtore, ndërsa një pjesë e rëndësishme e fermave të vogla do të bashkohen. Sfida është të mbahet një **ekuilibër të mirë midis mbështetjes së traditave dhe lehtësimit të modernizimit**, përndryshe rreziku i braktisjes së tokës, të paktën në zonat e thella malore, mbetet shumë i lartë, duke nxitur më tej migrimin, sidomos përmes shpërnguljes së brezit të ri, ndërsa traditat e vlefshme mund të shuhen.

Qëndrueshmëria e fermave gjithashtu kërkon miratimin e praktikave moderne bujqësore me fokus në ruajtjen e ujit dhe mbrojtjen e tokës - të nevojshme veçanërisht për tokat e ultësirave për fermerët më të mëdhenj. Praktikat e menaxhimit të qëndrueshëm të bujqësisë, si ato pa-lërim, lërim në formë vijash (veçanërisht në shpate), rotacioni i kulturave bujqësore me kultura foragjere-bishtajore, mbjellja e pyjeve dhe sipërfaqeve drusore (përfshirë brezat agro-pyjorë dhe karakteristikat e peizazhit drusor) dhe investimet në teknologjitë e reja. Aktivitetet trajnuese dhe këshilluese për fermer aktualisht zbatohen dobët në Kosovë.

Ujitja nuk i shërben vetëm qëllimit të rritjes së prodhimit dhe konkurrueshmërisë së fermave, por gjithashtu sigurimit të të ardhurave bujqësore gjatë viteve me thatësira. **Rreziku kryesor për qëndrueshmërinë e fermës ndërlidhet me sasinë e ujit në dispozicion**, e cila pritet të ulet gjatë viteve të ardhshme, ndërsa temperaturat gjatë stinës së verës të rriten. *Bazuar në parashikimet e modelit, ndryshimi i klimës do të ndikojë në mënyrë të ndryshme në digat kryesore të akumulimit të ujit në Kosovë. Në vitet me dimra të pasur me të reshura, vlera mesatare vjetore e ujit në dispozicion për person mund të rritet për lumenjtë Drini i Bardhë dhe Ibër, por më pak ujë për lumin Morava e Binçës. Sidoqoftë, shqetësimet kryesore jepen nga rritja e parashikuar e temperaturës në verë (+ 2.5 ° c) dhe ulja e reshjeve në pranverë dhe verë (-10%)* [21]. Master Plani për Ujitjen në Kosovë po tregon se **aktualisht ujiten vetëm 20,000 ha, nga një sipërfaqe prej 280,000 ha që ka potencial për zhvillimin e sistemit të ujitjes**.

Për më tepër, vijueshmëria dhe qëndrueshmëria financiare mund të mbështeten me **skema më të zhvilluara të sigurimeve bujqësore**, të cilat duhet të mbulojnë rreziqet më të rëndësishme në bujqësi, siç janë ngjarjet ekstreme meteorologjike (stuhitë, erërat e forta, breshëri, ngricat e vona në pranverë/fillim të vjeshtës, thatësirë, etj.), por megjithatë, Kosova ka në treg skema të kufizuara të sigurimeve bujqësore.

2 Master Plani për Ujtije në Kosovë, 2020

5.1.2 Konkurrueshmëria dhe orientimi i prodhimit sipas kërkesave të tregut

E dominuar nga fermat e **vogla të pa modernizuara, dhe me konkurrencë të hapur** nga vendet regjionale dhe të BE-së, konkurrueshmëria e ulët e bujqësisë në Kosovë pasqyrohet drejtpërdrejt në rritjen e **bilancit tregtar**, posaçërisht me vendet e BE. Gjithsesi, duhet theksuar se bilanci negativ tregtar është shkaktuar nga rritja e importeve me një ritëm më të lartë se eksportet, megjithatë duhet theksuar se disa kanale tregtare janë duke u konsoliduar.

Tabela 10 - Bilanci tregtar, Kosova kundrejt të gjitha vendeve, 2015 – 2020

Viti	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eksportet	41.7	45.2	61.3	64	65.5	78
Importet	633.7	658.7	694.5	712.3	759.4	765.3
Bilanci tregtar	-592	-613.5	-633.2	-648.3	-693.9	-687.2

Burimi: Llogaritja bazuar në të dhënat e ASK-së

Prandaj, bujqësia e Kosovës është në **një proces të riorientimit drejt kërkesave të tregut dhe kulturave me vlerë të shtuar**: sipërfaqja e përgjithshme për drithëra është duke u zvogëluar, ndërsa për perimet, kulturat foragjere, pemishtet dhe vreshtat po rritet.

Dobësia kryesore në përmirësimin e efikasitetit të fermave është madhësia e sipërfaqes; fermat e vogla çojnë në fitim të pamjaftueshëm për të investuar. Kosova ka tokë bujqësore të cilësisë së lartë (83% e tokës bujqësore është e kategorisë 1 - 4, që do të thotë toka me pjellori të lartë). Investimi bazë për fermerët e vegjël duhet të jetë blerja e tokës bujqësore shtesë. Ndërsa shitja totale të tokës bujqësore nga AKP prej vitit 2005-2020 është 30,810 ha, do të thotë që 7.3 % e tokës bujqësore të shfrytëzueshme punueshme të vendit është transferuar ne sektorin privat qe ndikon drejt konsolidimit të strukturës dhe rritjes së fermës. Megjithatë, **pa një politikë të qartë për mbrojtjen e tokës bujqësore dhe kontrolle të detyruara**, ndryshimi ilegal i përdorimit të tokës, i lidhur me ndërtimet ilegale në tokën bujqësore, është një kërcënim i madh ndaj arritjes së qëllimit të konsolidimit të tokës. Aq më shumë, për shkak të mungesës së politikave dhe legjislacionit të qartë për menaxhim të qëndrueshëm të tokës bujqësore.

Sa i përket **prodhimtarisë bujqësore, ndryshimi nga viti në vit është shumë i lartë, duke dëshmuar se nuk janë zbatuar hapa të rëndësishëm drejt modernizimit**, si dhe në uljen e nivelit të lartë të varësisë së bujqësisë nga kushtet klimatike. Përveç drithërave dhe kulturave foragjere, prodhimtaria për hektar është zvogëluar. Pjesërisht, rënia e prodhimtarisë për hektar në rastin e pemishteve dhe vreshtave mund të justifikohet edhe nga plantacionet e reja, të cilat hyjnë në prodhimtari vetëm gradualisht/

Tabela 11 - Prodhimi i kulturave bujqësore gjatë periudhës 2015 – 2019

Kultura bujqësore		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Drithërat	ha	134,886	134,571	120,746	123,869	124,199	124,714
	ton	443,584	562,899	477,880	441.757	459,404	529,112
	t/ha	3.28	4.18	3.95	3.56	3.69	4.24
Perimet	ha	14,656	17,395	19,643	17,886	18,911	19,243
	ton	246,096	335,467	358,394	265,420	300,557	290,555
	t/ha	16.79	19.28	18.24	14.83	15.89	15.09
Kulturat foragjere	ha	97183	97936	105613	107099	108480	108,436
	ton	317,888	390,707	486,989	480,966	504,406	503,758
	t/ha	3.27	3.98	4.61	4.49	4.64	4.64
Pemishtet	ha	4,930	5,668	6,422	7,922	9,479	10,265
	ton	44,674	54,836	34,207	53,606	67,294	72,265
	t/ha	9.06	9.67	5.32	6.76	7.09	7.03
Vreshtat	ha	3,068	3,117	3,199	3,272	3,367	3,437
	ton	25,422	23,666	15,364	27,322	19,318	26,330
	t/ha	8.28	7.59	4.80	8.35	5.73	7.66

Përdorimi i duhur i inputeve lidhet drejtpërdrejt me nivelin e prodhimit. **Niveli i plehrave dhe pesticideve është i pamjaftueshëm dhe përdorimi i tyre është joadekuat – nxirret si përfundim nga studimi sektorial për kulturat bujqësore, i përgatitur për Kosovën në vitin 2021. Kjo do të thotë se ka shumë hapësirë për rritjen e efikasitetit në përdorimin e plehrave dhe pesticideve, por kjo kërkon njohuri, analiza të tokës, makineri dhe trajnime. Cilësia e plehrave dhe pesticideve konsiderohet se është e ulët, dhe mungon zbatimi i një sistemi shtetëror të kontrollit për të verifikuar përqendrimin e substancave aktive.**

Menaxhimi i plehut organik është gjithashtu shumë i dobët, ku hendeku kryesor është **mungesa e magazinimit të duhur**, që çon në rrjedhje të lëndëve ushqyese dhe emetime të amoniakut, pra ndotje të ujit dhe ajrit me përbërës të azotit (në vend që të mbahet sa më shumë azot në plehun e kompostuar). **Nuk ekziston një Kod i Praktikave të Mira Bujqësore**, i cili promovon praktika të mira për ruajtjen dhe kompostimin e plehut organik dhe aplikimin e plehrave organikë dhe kimikë. Për disa sektorë, cilësia e ulët e materialit të mbjelljes (veçanërisht në rastin e rrushit, pemishteve, pemë të imta (dredhëza, mjedra, etj.) pengojnë rritjen e produktivitetit.

Sa i përket ujitjes, hendeku midis zonave të ujitura (20,000 ha) dhe zonave potenciale të ujitura (280,000 ha) është shumë i madh, **që dëshmon se kërkohen investime të konsiderueshme**, duke filluar me studimet e fizibilitetit për investimet e nevojshme kapitale për modernizimin dhe rehabilitimin e infrastrukturës primare të ujitjes. Projektet e integruara që përfshijnë Shoqatat e Përdoruesve të Ujit (SHPU) mungojnë. SHPU-të ende nuk kanë njohuri të mjaftueshme, nuk janë të organizuara dhe të motivuara për të menaxhuar si duhet në mënyrë të përbashkët sistemin e ujitjes, megjithëse, për të siguruar qëndrueshmërinë e investimeve, këto shoqata duhet të jenë forcë shtytëse më e rëndësishme në procesin e modernizimit dhe rehabilitimit.

Për të pasur prodhimtari dhe produktivitet të shtuar, ujitjet në nivel fermash janë të domosdoshme sidomos për disa sektorë (p.sh., pemët dhe perimet).

Master Plani për Ujitjen, i përgatitur nga Banka Botërore në vitin 2020, përfshin rekomandime të vlefshme, por që ende nuk janë të përfshira në mekanizmin e financimit të administratës publike.

Produktiviteti është i lidhur ngushtë edhe me nivelin e mekanizimit. **Pajisja e dobët me makineri dhe makineria e vjetërsuar janë kryesisht pengesa në rritjen e produktivitetit të punës**. Sipas Regjistrimit të Ekonomive Bujqësore në Republikën e Kosovës, 2014, vetëm çdo e dyta fermë bujqësore posedon traktor, dhe shumica e traktorëve janë traktorë me një bosht tërheqës (87%), dhe më shumë se 73% e të gjithë traktorëve në pronësi të fermave bujqësore dhe kanë qenë më të vjetër se 20 vjet. Vlen gjithashtu të merret parasysh që makineritë e reja do të sjellin sfida të reja, siç është nevoja për trajnime të specializuara për përdoruesit dhe shërbimet/serviset e riparimit. Fatkeqësisht, nga të gjitha inputet bujqësore, çmimet e traktorëve tregojnë rritjen më të lartë prej 19% në vitin 2019 krahasuar me vitin 2015. Për fermat e vogla, kostot për blerjen dhe mirëmbajtjen e makinerive janë të paarritshme, duke e bërë **strukturën e fermës pengesën më të madhe gjatë procesit të modernizimit**.
Çmimi i pesticideve është rritur paksa në pese vitet e fundit, ndërsa për plehrat është ulur pak. Megjithatë, **çmimet konsiderohen të larta, vështirë të përballueshme, dhe si pasojë përdoren nën nivelin optimal. Pa një kontroll të duhur të substancave aktive, cilësia e inputeve kimike konsiderohet e diskutueshme**.

Në rastin e **blegtorisë, përveç shpezëtarisë (me një rritje të kufizuar), ka shënuar një rënie të lehtë**. Siç përshkruhet në studimin sektorial për blegtorinë, të përgatitur në vitin 2021, ka shumë arsye për këtë: potenciali i dobët gjenetik i racave të përdorura, fermat e pa modernizuara, menaxhimi joefikas i fermës, si dhe fermerët e vjetër të përfshirë në mbarështimin tradicional, që nuk po zëvendësohen nga brezi i ri.

Tabela 12 - Blegtoria gjatë periudhës 2015 – 2020

Viti	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bagëtia	258,504	264,971	259,729	258,662	257,733	261,389
Delet dhe dhitë	224,096	212,040	210,688	209,808	216,299	241,688
Derrat	44,149	42,309	41,086	40,164	40,533	45,394
Shpezët	2,576	2,740	2,811	2,538	2,665	2,782

Burimi: Llogaritja bazuar në të dhënat nga Bujqësia e Kosovës në Shifra, 2021; ASK 2020

Pavarësisht se ekziston një potencial i mirë, sidomos në rastin e mbarështimit ekstensiv të deleve, eksporti i kafshëve të gjalla dhe produkteve shtazore është i bllokuar për shkak të **sistemit të dobët të kontrollit të sëmundjeve të kafshëve,** dhe pa e zgjidhur këtë çështje administrative, perspektiva e zhvillimit të sektorit blegtoral mbetet e bllokuar.

Edhe pse rendimentet janë kryesisht me një trend të lehtë negativ**, me avantazhin e çmimeve më të larta për pothuajse të gjitha produktet bujqësore, prodhimi në bujqësi është rritur** në vitin 2020 në krahasim me vitin 2015, si për kulturat bujqësore, ashtu edhe për blegtorinë, duke i dhënë perspektivën e një biznesi fitimprurës.

Tabela 13 - Prodhimi i bujqësisë sipas çmimeve aktuale

Viti	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Produkti i kulturave bujqësore (mil. Euro)	350.17	412.13	402.5	388.3	441	477.4
Blegtori (mil. Euro)	120.3	160.5	157.4	140.3	167.7	164.2

Burimi: ASK, Llogaritë Ekonomike për Bujqësinë

Si pasojë, **sektori privat po zgjerohet gradualisht**. Numri i bizneseve të reja, të punëtorëve në fermat e regjistruara dhe vlera në rritje e të ardhurave tregon se bujqësia është ende tërheqëse.

Tabela 14 - Bizneset aktive në bujqësi

Year	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Numri i bizneseve aktive	2,130	2,314	2,398	2,942	2,405	2,780
Numri i punëtorëve	8,790	10,024	10,449	13,156	12,467	14,996
Të ardhurat (`000)	323,370	360,536	432,301	461,626	499,821	526,980

Burimi: ASK, Llogaritë Ekonomike për Bujqësinë

Ky trend mund të mbahet për të ardhmen vetëm me investime të mëdha në ristrukturimin dhe modernizimin e fermave, në veçanti për kategorinë e fermave të mesme, me potencial për zgjerimin e biznesit. Megjithatë, në Kosovë **mungon dallimi i qartë mes asaj se cilat janë ferma të vogla, të mesme dhe të mëdha**, duke e bërë kështu të vështirë formulimin dhe zbatimin e politikave.

Përdorimi efikas i fuqisë punëtore është gjithashtu faktor kyç për konkurrencën. Numri i përgjithshëm i të punësuarve të regjistruar në bujqësi, pylltari dhe peshkatari është rreth 19,700 persona, meshkuj 15,100 dhe 4,500 gra.[4] Sipas Anketës së Ekonomive Shtëpiake Bujqësore të vitit 2019, popullsia e përgjithshme që punon në bujqësi është 270,181, ekuivalente me 82,657 NJVP (Njësia Vjetore e Punës).

Fakti që fermat kanë kapacitet të kufizuar për të transformuar inputet në outpute me vlerë të shtuar tregohet nga **vlera shumë e ulët neto e shtuar për NJVP, që është vetëm 1,428 euro.** Situata

më e rëndë është tek fermat më të vogla, pasi "*nuk duket se janë në gjendje të bëhen efikase në shkallë dhe të përfitojnë nga kthimet në shkallë ... janë të bllokuara në varfëri dhe ekonomia jobujqësore nuk ka kapacitet për të absorbuar tepricën e punës nga bujqësia*".[5]
Anketa e Fuqisë Punëtore për TM4 të vitit 2020 thekson që 31.8% e të papunëve në Kosovë janë të rinj (të moshave 15-24 vjeç). **Një pjesë e konsiderueshme e popullsisë së re është e papunë (49.9%) dhe papunësia e të rinjve është më e lartë tek femrat (53.7%), në krahasim me meshkujt (48.0%). Megjithatë, shpresat për modernizim qëndrojnë tek të rinjtë.** MBPZHR ka inkurajuar fermerët e rinj përmes sistemit të vlerësimit (poentimit) të granteve.

Tabela 15 - Pjesa e fermerëve të rinj si përfitues të granteve

Indikatorët	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Përfituesit e ri - për të gjitha masat (%)	62.83	69.43	68.00	63.46	n/a	71.49

IBurimi: MBPZHR

Me qëllim të rritjes së produktivitetit të tokës, konsumi i ndërmjetëm do të rritet gjithashtu (për shkak të kostove shtesë të energjisë, plehrave, pesticideve etj.), duke rritur nevojën e kredive për prodhim. Me gjithë faktin se shuma e shpërndarë e agro-kredive kaloi 100 milionë euro për herë të parë në 2019, vlera është skajshmërisht e pamjaftueshme për nevojat e sektorit. **Qasja në financa mbetet e vështirë,** pasi niveli i kolateralit është vështirë i përballueshëm dhe normat e interesit mbetën shumë të larta (midis 6 dhe 30%), veçanërisht për fermat e vogla të menaxhuara nga të rinjtë.

Konkurrueshmëria ka të bëjë edhe me ofrimin e produkteve me cilësi të lartë. **Depot (me pajisje për klasifikim dhe paketim) dhe veçanërisht depot e ftohta (që mund të mbështesin eksportin me çmime më të larta në tregun e BE-së) janë të pamjaftueshme për të gjitha llojet e produkteve bujqësore. Për më tepër, linjat e përpunimit, pavarësisht se në përgjithësi kanë kapacitete të mjaftueshme përpunuese, kërkojnë investime shtesë për rritjen e cilësisë së prodhimit dhe sigurimin e standardeve të sigurisë ushqimore.** Standardet e cilësisë dhe sigurisë, të tilla si Global GAP, Emërtimi i Mbrojtur i Origjinës (PDO) dhe Treguesit Gjeografikë të Mbrojtur (PGI) dhe bujqësia organike janë zbatuar dobët.
Sa i përket HACCP, megjithëse nuk është standard i detyrueshëm në BE, por parimet e HACCP janë të detyrueshme.
Bazuar në shkallën e rrezikshmërisë të sigurisë së ushqimit ndërmarrjet e përpunimit dhe paketimit të ushqimit me origjine shtazore, sipas Agjencisë se Ushqimit dhe Veterinës janë ndare në 4 kategori:

- Kategoria "A"= shkallë e ulët e rrezikut
- Kategoria "B" = shkallë e mesme e rrezikut
- Kategoria "C"= shkallë e lartë e rrezikut
- Kategoria "D"= shkallë shumë e lartë e rrezikut[6]. Vetëm një kompani nga sektori i kafshëve është e certifikuar për eksport në BE.

Shumica e standardeve nuk lidhen drejtpërdrejt me cilësinë e produkteve, siç janë standardet mjedisore dhe të mirëqenies së kafshëve dhe mund të konsiderohen investime joproduktive. **Kostot për të siguruar pajtueshmëri paraqesin rrezik që mund të zvogëlojë edhe më tej marzhat aktuale të ulëta të fitimit, duke vënë në rrezik nivelin e brishtë të konkurrueshmërisë së sektorit**. Këto kosto mbulojnë përpjekjet financiare për investimin, mirëmbajtjen dhe funksionimin e duhur (p.sh. më shumë hapësirë për kafshët në stalla - përfshirë përmirësimin e kafazeve për pulat vojse, menaxhimin e plehut organik - përfshirë enët e magazinimit të papërshkueshme nga uji dhe pajisjet e specializuara për aplikim, etj.).

[4] *Anketa e Fuqisë Punëtore për TM4 2020, ASK, 2020*
[5] *Memorandumi i Kosovës për Rritjen e Produktivitetit Bujqësor, Banka Botërore, 2021*
[6] *Kategorizimi i sigurisë ushqimore i Agjencisë së Veterinarisë - https://auvk.rks-gov.net/sq/bizneset-e-aprovuara-per-ushqime-me-origjine-shtazore*

Pastaj, **vonimi i investimeve të tilla çon në kosto mjedisore që zakonisht janë më të shtrenjta dhe që dëmtojnë gjithashtu shëndetin e njeriut dhe do ta mbajnë bujqësinë e Kosovës larg të qenit gati me rregullat themelore të CAP: pajtueshmërinë me kushtet për të gjitha pagesat e sipërfaqes sipas CAP** (pagesat direkte, kompensimet për kufizimet natyrore, eko-skemat, skemat agro-mjedisore, etj.).
Sipas kornizës ligjore në fuqi, sistemi këshillimor publik është në përgjegjësinë e DSHK&T ne kuadër të Ministrisë, i cili po ashtu koordinon aktivitetet e Qendrave Komunale për Informim dhe Këshillim.
Me gjithë faktin se është relativisht i ri, sistemi këshillues privat konsiderohet më i madh se sistemi publik. Aktiviteti i tij ndërlidhet me tema të veçanta në interesin e fermerëve: inputet, qendrat e grumbullimit, përpunimi i agro- ushqimit, skemat e granteve. Trajnime të suksesshme mbi standardet e tregut u siguruan nga qendrat e grumbullimit dhe fabrikat e përpunimit të ushqimit, gjithashtu me ndihmën e donatorëve. Një organizatë vendore e konsoliduar me aktivitete horizontale të lidhura me bujqësinë dhe me përvojë të mirë në ofrimin e trajnimeve për fermerët është IADK-ja[7]; megjithatë, aktiviteti i saj është më tepër i orientuar drejt projekteve, dhe, si në rastin e mbështetjes së donatorëve, ngrihet çështja e qëndrueshmërisë afatgjate.
Koordinimi midis sistemit këshillues publik dhe atij privat është i dobët, ku një nga arsyet është mungesa e shoqatave të organizuara mirë të fermerëve që mund të përfshihen në transferimin e njohurive në dobi të anëtarëve të tyre. Sistemi këshillimor publik nuk ka kapacitet për të adresuar siç duhet nevojat e fermerëve, pasi mbështetet në buxhet të kufizuar dhe nuk ka sistem monitorimi dhe vlerësimi për aktivitetin e tij. Në të njëjtën kohë, sektori privat zakonisht lidhet me biznes specifik ose drejt ndihmës së fermerëve për të përfituar grante, ndërsa mungon sistem për akreditimin e ofruesve të këshillimit. **Universitetet dhe institutet kërkimore nuk janë të përfshira mjaftueshëm dhe nuk janë të orientuara drejt fermerëve, dhe koncepti i inovacionit në kuadër të transferimit të njohurive mungon në masë të madhe**. Sistemi këshillues nuk e ka në shënjestër kategorinë e fermerëve me potencialin më të lartë të aplikimit të njohurive të reja të fituara, siç janë fermerët e rinj, si dhe nuk i synon praktikat moderne bujqësore për mbrojtjen e dheut dhe ujit.
Duhen përpjekje për të menaxhuar periudhën e tranzicionit drejt adoptimit më të gjerë të teknologjive të reja, si në aspektin ekonomik ashtu edhe në menaxhimin e njohurive. Disa hendeqe mund të pengojnë miratimin e teknologjive për rritjen e produktivitetit dhe kursimin e inputeve. Hendeku i njohurive mund të jetë pengesa më problematike në modernizimin e bujqësisë së Kosovës.

5.1.3 Pozicioni i fermerëve në zinxhirin e vlerës

Ekzistojnë asimetri të qarta të fuqisë negociuese përgjatë zinxhirëve të vlerave. **Fermerët në Kosovë kryesisht tregtojnë në çmimet e tregut**, pasi ata kanë pak fuqi negociuese në përcaktimin e çmimeve për inputet dhe prodhimin e tyre. Si tregtarët e inputit, edhe përpunuesit janë më mirë të organizuar dhe mund të imponojnë çmimet, të paktën në nivel lokal
Mungon baza ligjore specifike (e përafruar me BE) për organizatat e prodhuesve, dhe mungon skema e veçantë kombëtare e mbështetjes publike për të inkurajuar krijimin dhe aktivitetin e tyre fillestar. Pavarësisht proporcionit shumë të lartë të fermerëve të vegjël dhe mangësive të ndryshme në zinxhirin e vlerave, **dihet vetëm për disa shoqata të fermerëve.** Duket se **sektorët me kërkesë të lartë në treg, të tillë si pemët e imëta (mjedra, dredhëza dhe manaferrat), pemët dhe perimet, janë më të prirë për krijimin e/anëtarësimin në një organizatë të grupit të prodhuesve**.
Shumica e tyre ishin përkrahur nga donatorë ndërkombëtarë përmes projekteve të ndryshme. Sa i përket krijimit të kooperativave, dihen vetëm disa raste, shumica e të cilave u mbështetën me projekte të financuara nga donatorët.
Korniza ligjore aktuale nuk është e mjaftueshme për t'i rregulluar kooperativat, pasi kërkon posedim dhe përdorim të përbashkët të aseteve dhe kjo mund të mos funksionojë siç duhet pa rregulla të qarta për mbajtjen e kontabilitetit të fermave për aktivitetet e përbashkëta.

Pavarësisht tendencës së përqendrimit të lartë të kanaleve të vlerës në disa qendra grumbullimi dhe fabrika të përpunimit dhe më tej në disa zinxhirë të shitjes me pakicë muk ka shoqata nder profesionale (për sektor te ndryshëm bujqësor, për gjithë zinxhirin e mallrave), andaj nuk ekziston asnjë organ shoqërues që i bashkon fermerët, përpunuesit agro-ushqimor dhe përfaqësuesit e (hiper) maketeve, për t'u dhënë rast diskutimeve mbi marzhet e fitimit përgjatë zinxhirëve të vleres

Analiza SWOT Rritja e konkurrencës së sektorit agroushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë se prodhimit në fermë

PËRPARËSITË	**DOBËSITË**
Menaxhimi i tokës dhe ujitjes - Kushtet e mira agroklimatike për kultura të veçanta - Ekzistimi i bazës ligjore për mbrojtjen e tokës, ujitjen e tokave bujqësore dhe për planifikim hapësinor. - Ekzistimi i master planit për ujitje - Ekzistimi i planeve zhvillimore komunale	**Menaxhimi i tokës dhe ujitjes** - Toka bujqësore e fragmentuar në ngastra të vogla - Ndërtimet ilegale në tokë bujqësore - Braktisja e aktiviteteve bujqësore - Mungesa e një politike të qartë për mbrojtën e tokës - Problem me pronësinë – mostransferimi i trashëgimisë (krijojnë problem në qiradhënie dhe qiramarrje afatgjatë si dhe hipoteka në bankë) - Ndotja e tokave bujqësore (përdorimi jo i drejtë i PMB-ve, plehrave kimike, ujrat e ndotura dhe mbeturinat). - Përdorimi i inerteve nga shtretërit e lumenjve dhe në toka bujqësore - Degradimi/enaxhimi i keq i lumenjve dhe shkatërrimi i shtretërve të lumenjve - Erozioni i tokës - Shkarkimi i ujërave të ndotura në trupa ujorë pa trajtim paraprak - Zbatimi i pamjaftueshëm i politikave dhe legjislacionit - Mungesa e njohurive të mjaftueshme të fermerëve për praktikat e mira të ujitjes - Mungesa e trajnimeve dhe shërbimit të specializuar këshillimor për çështjet e mjedisit - Mungesa e të dhënave GIS - Mungesa e menaxhimit të deponive
Bujqësia dhe industria e ushqimit - Traditë në prodhimin e pemëve, perimeve, rrushit si dhe të prodhimeve blegtorale - Trend në rritje të zhvillimit të fermave komerciale - Kullota të mjaftueshme për shfrytëzim - Baza ligjore për sigurinë e ushqimit - Kapacitete të mjaftueshme të industrisë agropërpunuese/Ndërmarrje të përpunimit të ushqimit që operojnë mirë - Disa nga përpunuesit e ushqimit (qumësht	***Bujqësia dhe industria e ushqimit*** - Mungesë e llojeve të ndryshme të produkteve të përpunuara (prodhime jo të diversifikuara) - Sasi e pamjaftueshme e prodhimit primar - Çmime të larta dhe cilësi e ulët e inputeve bujqësore (fara, ushqim i

dhe mish) përmbushin standardet e BE-së për siguri të ushqimit (kategoria A) - Trend i rritjes së kapaciteteve prodhuese - Rritja e kërkesës së konsumatorëve për prodhime vendore të freskëta - Përmirësimi i politikave dhe përkushtimit të Qeverisë për zhvillimin e aftësisë konkurruese të sektorit - Ekzistenca e strukturave bazike për këshillime dhe transfer të teknologjisë për prodhimin primar - Përmirësimi i njohurive (know-how) si për shkak të implementimit të projekteve të ndryshme të financuara nga donatorë - Buxheti kombëtar për bujqësi dhe zhvillim rural është rritur (pagesa direkte dhe grante investive) për sektorët kryesorë të agroushqimit - Kapacitet i MBPZHR-së në menaxhimin e Programit IPARD - Përmirësimi racor i popullatës së gjedhit	koncentruar, raca, plehrat) - Shumica e varieteteve dhe racave me rendiment të ulët - Mungesa e infrastrukturës bujqësore (ujitja, rrugët e arave) - Produktivitet i ulët i punës për shkak të mungesës së mekanizmit të vjetruar bujqësor, dhe objekte të vjetruara - Mungesa e dixhitalizimi në bujqësi dhe industri ushqimore - Mosmbajtja e shënimeve të kontabilitetit në fermë nga shumica e fermerëve - Kapacitet i kufizuar financiar për të investuar në teknologji të re - Niveli i ulët i bashkëpunimit vertikal dhe horizontal në mes të prodhimit dhe përpunimit - Organizata të dobëta të prodhuesve dhe mungesa e legjislacionit përkatës - Aftësi të dobëta të menaxhimit të fermës dhe mungesë e shërbimeve këshillimore gjithëpërfshirëse dhe trajnimeve të rregullta - Niveli i ulët i përkushtimit të institucioneve dhe fermerëve për përkrahjen e procesit të konsolidimit të tokës bujqësore - Organizim i dobët i tregut dhe mungesë e objekteve me teknologji moderne për trajtim pas vjeljes (qendra grumbulluese, depo) - Niveli i ulët i zbatimit të standardeve kombëtare dhe atyre të BE-së (siguria e ushqimit, mjedisi, mirëqenia e kafshëve) - Produktivitet i ulët i sektorit përpunues për shkak të teknologjisë së vjetruar - Shkallë e lartë e importit të prodhimeve agroushqimore dhe të prodhimeve gjysmëfinale - Treg joformal i prodhimeve bujqësore - Vështirësi për marrje të kredive bujqësore dhe kamata të larta, grejs periudhë e shkurtër dhe vetëm kredi me afat të shkurtër të kthimit - Skemat e sigurimeve vështirë të arritshme dhe të mangëta (nuk përfshihen të gjitha kulturat bujqësore) për fermerët - Përfshirje e ulët e hulumtimit dhe zhvillimit dhe ritëm i ngadalshëm i depërtimit të risive në sektorin e agroushqimit - Mungesa e investitorëve të jashtëm që

Edukim dhe Trajnim në Bujqësi dhe Zhvillim Rural

- Baza ligjore për trajnime dhe shërbime këshillimore e përfunduar. (Ligji numër 04/L-074 për Shërbime Këshilluese për Bujqësi dhe Zhvillim Rural me aktet nënligjore);
- Struktura organizative e shërbimeve këshilluese e themeluar. Krijimi i Departamentit të Shërbimeve Këshillimore dhe Teknike (Vendimi i ZSP-769/12 dhe 38 Qendra këshilluese informative komunale) ;
- Përvojë në zbatimin e skemës mbështetëse për ofrimin e shërbimeve këshillimore dhe të trajnimeve profesionale për këshilltarë, fermerë dhe komunitetin rural;
- Sistemi për arsimim/hulumtim dhe aftësim profesional publik dhe privat i konsoliduar (5 shkolla të mesme bujqësore, 3 fakultete bujqësore profesionale dhe 13 kompani këshilluese private të licencuara);
- Avancimi i njohurive te fermerët dhe agropërpunuesit mbi standardet e cilësisë dhe të sigurisë së ushqimit (produkteve bujqësore);
- Ofrimi i shërbimeve këshillimore për fermerët pa pagesë (gratis);
- Përvoja të fituara nga praktikat e mira bujqësore të këshilltarëve bujqësorë dhe të fermerëve liderë, nga vizita studimore në BE.
- Potencial profesional dhe teknik të mjaftueshëm në sektorë të ndryshëm bujqësorë;
- Numër i konsideruar i këshilltarëve bujqësorë të trajnuar dhe të certifikuar (rreth 400 këshilltarë publik dhe privat të certifikuar);
- Gatishmëria e 38 QKIK dhe 43 këshilltarëve publik për bujqësi dhe zhvillim rural për bashkëpunim me DSHKT;
- Gatishmëri e studentëve të bujqësisë të diplomuar për të vazhduar trajnimet e tyre që të jenë të angazhuar në aktivitetet bujqësore dhe me QKIK;
- Mundësia që në baza vjetore, të mund të sjellin kapital dhe know-how
- Mungesa e ekspertëve (teknologëve me përvojë dhe të specializuar, ekspertëve të makinerisë etj.)
- Mungesë e njohurive dhe mundësive për shfrytëzimin e burimeve të energjisë së ripërtëritshme nga prodhimet bujqësore
- Plakja e popullsisë që merret me bujqësi dhe mungesa e interesit dhe motivimit të të rinjve për ta konsideruar bujqësinë si profesionin e tyre kryesor
- Njohuritë, informacioni dhe aftësitë e pamjaftueshme për menaxhimin modern të fermës, standardet kombëtare dhe të BE-së; përmbushje e dobët e standardeve
- Interesim i ulët për të investuar në përshtatje ndaj ndryshimeve klimatike.
- Niveli i ulët i besimit në politikat publike kombëtare

Edukim dhe Trajnim në Bujqësi dhe Zhvillim Rural

- Struktura organizative e shërbimeve këshilluese jo plotësisht funksionale;
- Mungesa e një Komisioni Këshillues (me përbërje gjithëpërfshirëse: MBPZHR, MASHT, Fakulteti i Bujqësisë);
- Sektori privat dhe akterë të tjerë relevant për rekomandime dhe përgatitjen e programeve trajnuese të ekstensionit;
- Mungesa e mbështetjes politike në riorganizimin e DSHKT-së, deri në vitin 2020;
- Mungesë e Identifikimit të nevojave dhe përcaktimit të prioriteteve për kërkimin dhe transferimin e teknologjive, proces qe kërkon përmirësim te ndjeshëm;
- Mungesë e mbështetjes për QKIK-në, me logjistikën e nevojshme si dhe futjen në përdorim masiv të teknologjisë të informacionit dhe uebfaqen e shërbimeve këshilluese;
- Hezitimi i fermerëve për të pranuar inovacione - Dominimi i metodave tradicionale në bujqësi;
- Shumica e fermerëve nuk janë në linjë me zhvillimin modern të bujqësisë;
- Vështirësitë në përhapjen e informacionit për fermerët (Nuk ka një

organizohen trajnime në ngritjen e kapaciteteve teknike dhe profesionale për këshilltarët bujqësorë publik dhe privat; - Ekzistojnë fermat modele, ku mund të kryhen praktika të mira bujqësore dhe demonstrime në fermë; - Qasje në fonde nacionale dhe fonde të BE-së.	qasje të mirë për fermerët në informata dhe këshilla), fermerët e rinj marrin informata për t'i plotësuar nevojat e tyre nga interneti; - Mos integrimi i plotë i QKIK-së dhe 43 këshilltareve komunal në MBPZHR-DSHKT; - Bashkëpunimi dhe koordinimi i pamjaftueshëm me institucione të ndërlidhura (departamente teknike, AZHB-në); - Niveli i pamjaftueshëm i trajnimit praktik dhe demonstrimeve; - Mungesa e vlerësimit të programeve për trajnime dhe shërbimeve këshilluese publike, si dhe mungesa e vlerësimit të trajnerëve; - Mungesa e një sistemi monitorues në DSHKT; - Përdorimi i kufizuar i medieve për publicitet dhe promovimin e aktiviteteve bujqësore; - Organizimi i dobët i fermerëve në Shoqata dhe Kooperativa; - Niveli i ulët i njohurive për mbajtjen e shënimeve në fermë/kontabilitetin e fermës dhe menaxhimin e fermave; - Vështirësi në zbatimin e plotë të Ligjit për shërbime këshilluese, nga ofruesit e shërbimeve këshilluese.

MUNDËSITË	RREZIQET
Menaxhimi i tokës dhe ujitjes - Trendi i rritjes së çmimeve bujqësore stimulon një përdorim racional të tokës bujqësore - Eksporti i produkteve të certifikuara organike dhe bimët mjekësore	**Menaxhimi i tokës dhe ujitjes** - Trajnimi i pamjaftueshëm për fermerët - Humbja e tokës nga ndërtimet e pakontrolluara - Humbja e cilësisë së tokës nga prodhimi intensiv - Ndotja e ujit - Erozioni i mëtejshëm i tokës - Ndryshimet klimatike, thatësira, përmbytjet - Kullosat e pashfrytëzuara sa duhet - Zbatimi i papërshtatshëm i certifikimit dhe kontrollit të sistemit organik - Konvertimi i livadheve në tokë të punueshme ose tokë jobujqësore
Bujqësia dhe industria e ushqimit - Preferenca e konsumatorit për produktet vendore - Rritja e të ardhurave të konsumatorëve çon në rritje të kërkesës në treg - Mbështetja nga donatorët e qëndrueshëm - Marrëveshja e MSA-së, qasja në tregjet e BE-së - Rritja e kërkesës për eksport të prodhimeve organike të certifikuara dhe bimëve mjekësore - Kërkesa e tregut për përdorimin e mbetjeve organike për prodhimin e bio-naftës.	**Bujqësia dhe industria e ushqimit** - Rritja e konkurrencës nga prodhimet e importit të subvencionuara shumë - Lëvizjet e paparashikueshme të çmimeve të prodhimeve bujqësore - Ndryshimet klimatike dhe katastrofat natyrore - Rritja e ndotjes së ujit, ajrit dhe tokës nga operatorët ekonomik jobujqësorë - Emigrimi i popullsisë, sidomos i të rinjve nga zonat rurale - Vendosja e standardeve mjedisore pa mbështetjen e mjaftueshme publike mund të ndikojë negativisht në aftësinë konkurruese të fermave dhe industrisë agroushqimore - Kapaciteti i pamjaftueshëm institucional në zbatimin e pagesave direkte dhe skemave të granteve po e pengon sektorin nga qasja në burimet e disponueshme financiare.
Edukim dhe Trajnim në Bujqësi dhe Zhvillim Rural - Gatishmëria për bashkëpunim në të gjithë zinxhirin e vlerës në sektorët e bujqësisë dhe pylltarisë për dije dhe transferim të inovacionit; - Gatishmërinë e Qeverise dhe donatorëve, përfshirë mbështetjen nga BE, përmes IPA III; për mbështetjen e shërbimeve këshilluese, me mbështetje financiare, në riorganizim, ekspertizë, shërbime	**Edukim dhe Trajnim në Bujqësi dhe Zhvillim Rural** - Mungesa e buxhetit të mjaftueshëm qeveritar për funksionimin e qëndrueshëm të Shërbimeve Këshilluese; - Mungesa e një strategjie të duhur për sistemin e arsimit bujqësor (mungesa e një plani për vlerësimin e kurrikulave dhe doracakëve për shërbime të ekstensionit në bujqësi dhe zhvillim rural);

kështilluese, formim profesional dhe trajnime; - Bashkëpunim dhe koordinim më i mirë i aktiviteteve me ofrues/këshillues privat, me qellim të zgjerimit të disponueshmërisë së shërbimeve këshilluese në mbështetje të shërbimit pluralist këshillues, që mund të japin për fermerët dhe komunitetin rural; - Struktura e re politike në mbështetje të Departamentit të Shërbimeve Këshillimore dhe Teknike;	- Mungesa e një strategjie të miratuar (brenda MBPZHR-së), për shërbime këshillimore; - Mungesë e koordinimit të aktiviteteve këshilluese trajnues në mes të institucioneve arsimore shkencore/hulumtuese, inovative dhe laboratorëve dhe institucioneve private këshilluese me MBPZHR; - Rreziku i perceptimit të shërbimeve këshilluese si të padobishme nga fermerët; - Migrimi i rinisë dhe njerëzve profesional drejt zonave urbane dhe jashtë vendit; - Mungesa e një organi certifikues/akreditues për licencimin e këshilltarëve bujqësorë; - Kapaciteti profesional i pamjaftueshëm administrativ në qendrat kërkimore dhe kompani private këshillëdhënëse; - Mungesa e kuadrove të specializuar në fushën e diverifikimit rural, ekstension, agromjedis dhe teknologji ushqimore. - Mosnivelizimi i pagave për këshilltarë komunal në QKIK ka shkaktuar demotivim të këshilltarëve në komuna; - Mungesa e vullnetit politik në ristrukturimin dhe organizimin e DSHKT-së, në një institucion arsimor, këshillues dhe hulumtues në funksion të një bujqësie të qëndrueshme; - Nuk ka një aftësim/edukim të vazhdueshëm për fermerë ekspertë (të gjithë janë të bazuar në tenderë) - Nuk ka mbështetje financiare dhe teknike për hulumtime dhe inovacione. - Perceptimi i të rinjve për bujqësinë si sektor pa perspektivë *(si atyre qe dëshirojnë të merren me bujqësi por edhe i atyre qe dëshirojnë ta studiojnë bujqësinë), që po rezulton* - Grumbullimi i të dhënave dhe informacioneve ne bujqësi është i vështirë.

5.2 Toka bujqësore dhe resurset natyrore (tokat, pyjet dhe uji)

Toka konsiderohet si aspekti më i rëndësishëm i prodhimit, veçanërisht prodhimit bujqësor. Pavarësisht nga përparimi i qytetërimit dhe zhvillimi i teknologjisë, problemi i prodhimit dhe furnizimit me ushqim varet nga kufizimeve dhe disponueshmërinë e tokës së punueshme.
Mbrojtja e tokës bujqësore mundëson siguri afatgjatë ushqimore dhe siguron përfitime thelbësore mjedisore. Promovimi i qëndrueshmërisë bujqësore ndihmon për të siguruar që toka bujqësore të kultivohet dhe të jetë në dispozicion për prodhimin e ushqimit në të ardhmen. Ekziston një pajtim i gjerë i rolit të fermerëve në zbutjen e ndryshimeve klimatike; ruajtjen e burimeve natyrore, peizazheve dhe biodiversitetit. Nga perspektiva e politikës bujqësore, Kosova sapo ka filluar t'i bëjë ndërhyrjet e saj sa më miqësore ndaj mjedisit, por praktikat tradicionale bujqësore të krijuara prej kohësh tashmë kanë sjellin përfitime mjedisore. Rezultati është një biodiversitet i pasur, peizazhe të bukura dhe produkte vendore me cilësi të lartë.

5.2.1 Ulja e ndikimit te ndryshimeve klimatike dhe përdorimi i energjisë se ripërtëritshme

Nuk ka të dhëna historike të hollësishme mbi klimën e Kosovës, por duke qenë një vend i vogël brenda Ballkanit Perëndimor, mund të konsiderohet se tendencat dhe parashikimet e saj klimatike janë të ngjashme me ato të rajonit. Kështu, sipas Profilit të Rrezikut të Ndryshimeve Klimatike për Kosovën [8] të përgatitur nga USAID, **vrojtimet në Ballkanin Perëndimor përfshijnë rritje të temperaturës që nga viti 1960, rënie të reshjeve dhe rritje të intensitetit dhe frekuencës së ekstremeve të reshjeve** (si shira të fuqishëm ashtu edhe thatësira), si dhe rritje të numrit të zjarreve pyjore gjatë 20 viteve të fundit. Parashikimet klimatike i referohen një vazhdimësie të klimës së nxehtë me një intensitet më të lartë se mesatarja botërore dhe një rënie të reshjeve të përgjithshme vjetore, me ulje më të mëdha në verë, por edhe një rënie të numrit të ditëve me mbulesë bore.
Sa i përket **emetimeve të GS-ve (gazrave serrë), në vitin 2018 pjesëmarrja e bujqësisë është rreth 6% nga emetimet e përgjithshme të vendit**[9], që është shumë më e ulët se ajo e BE-së (12.55%).[10] Vlera më e ulët vjen si pasojë e niveleve të larta të emetimeve në vend nga sektori i energjisë (përdorimi i thëngjillit për energji elektrike dhe ngrohje) dhe për shkak të numrit më të ulët të kafshëve/kryesisht menaxhimit ekstensiv të sektorit të mbarështimit të kafshëve.

Shumica e emetimeve me burime bujqësore janë nga fermentimi enterik (70%) dhe nga menaxhimi i plehut të kafshëve dhe menaxhimi i dheut (10%). Metani (CH_4) - me efekt ngrohjeje 25 herë më të lartë, ka një pjesëmarrje prej 75% në emetimet totale të GS-ve nga bujqësia, oksidi i azotit (N_2O), me efekt ngrohjeje 298 herë më të lartë, ka një pjesëmarrje prej 22%, ndërsa vetëm 3% të emetime të GS-ve janë CO_2.

Kosova nuk ka elaboruar parashikime për emetimet e GS-ve dhe nuk ka ende një periudhë referimi për reduktimet e mundshme, pasi ende nuk është pjesë e konventave ndërkombëtare. Duke synuar rritjen e bagëtisë së saj dhe duke marrë parasysh kapacitetin e sektorit për të gjeneruar fitim që do të riinvestohet, **për Kosovën është sfiduese ndjekja e objektivit të BE-së për reduktimin e emetimeve të GS-ve në 55% deri në vitin 2050**. Ndërsa zvogëlimi i emetimeve nga fermentimi enterik është i vështirë të zbatohet (p.sh., zvogëlimi i niveleve të proteinave në ushqimin e kafshëve) pasi ai do të zvogëlonte produktivitetin e fermave; **sektorit i mungojnë shtallat moderne, kontinierët e përshtatshëm për ruajtjen e plehut organik dhe pajisjet për aplikimin e plehut në terren**. Impiantet e biogazit mungojnë plotësisht në Kosovë, për shkak të arsyeve praktike: mungesës së fermave të mëdha të kafshëve dhe infrastrukturës së fermave të nevojshme për transport të shpejtë të plehut organik në impiant (përndryshe, metani humbet gjatë procesit të mineralizimit të plehut organik). Sa i përket energjisë së ripërtëritshme, Kosova mund të mbështetet në më shumë se 1.27 milionë tonë biomasë nga burimet pyjore dhe në 3.83 milionë tonë biomasë në vit për përmbushjen e objektivave të caktuar në Planin Kombëtar të Veprimit për zbatimin e Energjisë së Ripërtëritshme. Potenciali i përgjithshëm i sasisë vjetore të energjisë elektrike dhe energjisë termike nga biomasa pyjore dhe bujqësore vlerësohet në 7,446 GWh/vit 11.
Megjithatë, prodhimi i energjisë nga biomasa në bujqësi në nivel të fermave nuk po gjen interesim të lartë nga ana e fermerëve, pasi sektori po has në mangësi të mëdha (p.sh., madhësia e vogël e fermës, mungesa e objekteve dhe mekanizimit) të cilave duhet dhënë prioritet për t'iu siguruar fermave qëndrueshmëri ekonomike. Një ndikim i rëndësishëm në stimulimin e energjisë së ripërtëritshme u arrit përmes skemave të granteve të MBPZHR-së, siç janë paraqitur më poshtë:

8 Fletët e të Dhënave për Profilin e Rrezikut të Ndryshimeve Klimatike, Kosovë - https://www.climatelinks.org/sites/default/files/asset/document/2017_USAID_Climate%20Change%20Risk%20Profile%20-%20Kosovo.pdf
9 Raport i treguesve mjedisorë - http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Mjedisi_i_Kosov%C3%ABs_2020_Raport_i_treguesit_mjedisor%C3%AB_-_SHQIP.pdf
10 Baza e të dhënave e Komisionit Evropian - https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardIndicators/DataExplorer.html?select=EU27_FLAG,1

Tabela 16 - Vlerësimi i kapaciteteve dhe përdorimit të energjisë së ripërtëritshme - panelave solarë në fermë/ndërmarrje bujqësore

Vitet	Nr. i fermave	Kapacitet[3] Kw	Bashkëfinancimi Vlera/€	Përkrahja publike/€	Përkrahja private/€
1	2	3	4 (3x1800 €)	5 (4 x 60%)	5 (4x 40%)
2014	135	540.00	972,000.00	583,200.00	388,800.00
2015	156	624.00	1,123,200.00	673,920.00	449,280.00
2016	193	675.50	1,215,900.00	729,540.00	486,360.00
2017	168	588.00	1,058,400.00	635,040.00	423,360.00
2018	222	666.00	1,198,800.00	719,280.00	479,520.00
2019	199	597.00	1,074,600.00	644,760.00	429,840.00
Totali	**1,073**	**3,690.50**	**6,642,900.00**	**3,985,740.00**	**2,657,160.00**

Burimi: MBPZHR

Pa asnjë subvencionim për kulturat energjetike (si në Shtetet Anëtare të BE-së) dhe me deficit të lartë tregtar në bujqësi, **Kosova nuk po prodhon bio-lëndë djegëse.**

Kosova ka potencial të mirëfilltë për të kontribuar në **zbutjen e ndryshimeve klimatike** përmes masave të **sekuestrimit të karbonit**, siç është **pyllëzimi i tokës bujqësore** (duke trajtuar edhe problemin e erozionit të tokës). Sa i përket **mirëmbajtjes së përdorimit ekstensiv të kullotave** (të njohura si 'absorbues karboni'), nuk ka asnjë pagesë kompensuese, pavarësisht përpjekjeve të PZHRB 2014-2020 për t'i promovuar skemat agro-mjedisore. Nga ana tjetër, praktikat, si **djegia e hamulloreve,** po zvogëlojnë lëndën organike të tokës/përmbajtjen e saj të karbonit.
Masa kryesore e **përshtatjes ndaj ndryshimit të klimës** mund të konsiderohet **rehabilitimi dhe modernizimi i sistemit të ujitjes dhe kullimit**, por sistemi aktualisht kërkon investime dhe ristrukturim të rëndësishëm. **Racat lokale të kafshëve** dhe varietetet e bimëve përdoren ende nga fermat tradicionale në masë të madhe. **Kushtet lokale të përshtatura mirë** po ofrojnë elasticitet në rast të kushteve ekstreme klimatike, por nuk janë shumë produktive. Fermat e orientuara drejt tregut mund ta sigurojnë qëndrueshmërinë e tyre përmes menaxhimit të rrezikut, por Kosova nuk posedon një treg të vërtetë për skemat e sigurimeve bujqësore, pasi aktualisht ato operojnë kryesisht në lidhje me agro-kreditë (në rast të humbjes së rendimentit, banka do të përfitojë nga primi i sigurimit). Për më tepër, **praktikat e mira për përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike**, të tilla si përdorimi i kulturave mbulesë, moslërimi ose lërimi minimal, diversifikimi dhe rotacioni i kulturave bujqësore etj., **nuk promovohen nga sistemet këshilluese publike ose private.**

Pagesat direkte nuk janë të lidhura me asnjë kushtëzim mjedisor dhe ende asnjë masë agro-mjedisore nuk është ndërmarrë/zbatuar.

Përkundër të gjithave që u thanë më sipër, **është për t'u vlerësuar efikasiteti i vendit në zbutjen dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike përmes kullotave të mëdha nën menaxhim ekstensiv dhe sistemi i mbjelljes me input të ulët (i cili mund të llogaritet si më efektiv sesa teknologjitë e avancuara dhe praktikat e mira të zbatuara në sistemet intensive të bujqësisë të vendeve të tjera).** Megjithatë, përgjatë zhvillimit të pritur të bujqësisë, praktikat e mira dhe investimet e lidhura me ndryshimet klimatike janë thelbësore, përndryshe, **ekziston rrezik i lartë të humbet një moment mundësie për ta siguruar zhvillimin e qëndrueshëm të vendit dhe një përafrim të ngushtë me politikat e BE-së.**

[11] Analiza e Potencialit për Shfrytëzim të Energjisë së Ripërtëritshme në Sektorin e Energjisë në Kosovë, Lajqi, Shpëtim, Bojan Đurin, Xhevat Berisha dhe Lucija Plantak, 2020
[12]Kapacitetet mesatare të instaluara të energjisë së ripërtëritshme (panelave solare) për njësi të fermës/agrondërmarrjes, sillen nga: 3-4 kw.

Kosova ka nënshkruar Deklaratën e Sofjes mbi Agjendën e Gjelbër për Ballkanin Perëndimor (GAWB) në nëntor të vitit 2020, duke u përballur kështu me strategjinë e Marrëveshjes së Gjelbër Evropiane drejt *një ekonomie moderne, neutrale ndaj klimës, efikase në burime dhe konkurruese*. Ndër veprimet e rëna dakord janë *përafrimi me Ligjin e BE-së mbi Klimën* (sapo të miratohet), me një vizion të arritjes së neutralitetit klimatik deri në vitin 2050, si dhe *përcaktimi i objektivave të energjisë dhe klimës për vitin 2030,* **përmes zhvillimit dhe zbatimit të masave të qarta të dizajnuara për t'i zvogëluar emetimet e gazrave serrë, duke integruar veprime klimatike në të gjitha politikat përkatëse sektoriale.**

5.2.2 Menaxhimi i burimeve natyrore si uji, toka dhe ajri

Sa i përket **cilësisë së ajrit**, amoniaku (NH_3) është ndotësi kryesor i ajrit. Aktivitetet bujqësore janë kontribuesit kryesorë në emetimet e amoniakut.[13]

Kosova nuk është pjesë e Konventës për Ndotjen Ndërkufitare të Ajrit me Rreze të Gjatë (CLRTAP), dhe nuk nënshkroi Protokollin e Gothenburgut (për ta zvogëluar Acidifikimin, Eutrofikimin dhe Ozonin në nivelin tokësor), prandaj, nuk ka asnjë objektiv për zvogëlimin e emetimeve të amoniakut (në krahasim me Shtetet Anëtare të BE-së, të cilat detyrohen t'i zvogëlojnë emetimet e amoniakut, si rezultat i Direktivës së Angazhimeve Kombëtare për Reduktimin e Emetimeve (NEC)[14]).

Raportet e inventarit kombëtar të Kosovës mbulojnë emetimet kryesisht për sektorin e energjisë, ndërsa mungojnë të dhënat për disa sektorë të tjerë, përfshirë bujqësinë.

Nuk u identifikuan praktikat e mira mjedisore ose teknikat më të mira në dispozicion të promovuara ose vendosura nga legjislacioni kombëtar për zvogëlimin e emetimeve të amoniakut nga burimet bujqësore (të tilla si menaxhimi i plehut organik në shtalla, magazinimi dhe veçanërisht aplikimi i plehut natyral në tokë), as udhëzime specifike për fermerët në këtë drejtim (siç kërkohet nga Direktiva NEC).

Lidhur me tokat, është miratuar një metodologji për klasifikimin e tokave, por të dhënat në dispozicion janë shumë të dobëta, pasi vlerësimi i vetëm sistematik ishte kryer rreth 50 vjet më parë. Për sa i përket cilësisë, 56% e tokave konsiderohen të kenë cilësi të dobët, 29% cilësi mesatare dhe vetëm 15% - cilësi të mirë.[15] Mungojnë të dhënat mbi lëndën organike të tokës, ngjeshjen dhe kripëzimin e tokës.Sa i përket erozionit të tokës, të dhënat nuk janë mbledhur në mënyrë metodike, por bazuar në analizën GIS dhe modelimin e të dhënave të tjera, të tilla si përdorimi i tokës, klima dhe të dhënat topografike, janë nxjerrë informatat e mëposhtme:

[13] Menaxhimi i Ndotjes së Ajrit në Kosovë, Banka Botërore, 2019 - https://documents1.worldbank.org/curated/en/214511576520047805/pdf/Air-Pollution-Management-in-Kosovo.pdf

[14] https://www.eea.europa.eu/themes/air/air-pollution-sources-1/national-emission-ceilings

Tabela 17 - Erozioni i tokës sipas llojit dhe pjesëmarrjes

Nr.	Intensiteti i erozionit	Pjesa e sipërfaqeve totale të mbuluara me toka/dhera
1	Shumë i fuqishëm	7.35
2	I fuqishëm	16.1
3	I mesëm	35.4
4	I ulët	24.55
5	Shumë i ulët	10.1
6	Pa erozion	6.5

Burimi: Instituti Hidrometeorologjik

Djegia e hamulloreve po e varfëron lëndën organike të tokës dhe nuk ka asnjë sistem për ta dekurajuar këtë praktikë.

Nuk ka skema mbështetëse për ta përmirësuar cilësinë e tokës. **Për sa i përket burimeve ujore**, me 4 lumenj të rëndësishëm (Drini i Bardhë, Ibri, Morava e Binçës dhe Lepeneci), Kosova ka rezerva të pamjaftueshme të cilat, në të ardhmen, mund ta kufizojnë zhvillimin ekonomik, duke u vlerësuar vetëm në 1,600 m^3 ujë/banor/vit.[16] Me rreth 20,000 ha sipërfaqe të ujitura dhe plane për 280,000 ha, bujqësia është përdoruesi i dytë i ujërave të ëmbla (pas konsumit publik), por me potencialin më të lartë për rritjen e kërkesës për ujë.

Sa i përket **cilësisë së ujit** , të dhënat mbi përqendrimet e **nitrateve** nga ujërat sipërfaqësore të publikuara në *Raportin e treguesve mjedisorë*, 2020, tregojnë përqendrime shumë të ulëta mesatare gjatë viteve 2009 - 2019, me një maksimum prej 1.162 mg NO_3/l në vitin 2013 dhe një nivel prej 1.1 mg NO_3/l në vitin 2019 (ndërsa niveli maksimal i përqendrimit me Direktivën për Nitratet është 50 mg NO_3/l). Burimet kryesore të nitrateve janë plehu organik (nga sektori i blegtorisë), plehrat kimike dhe uji i patrajtuar i ujërave të zeza.

Nuk ka detyrime apo rekomandime për fermerët për përdorimin e duhur të plehut organik dhe plehrave kimike (në vendet e BE-së, këto informata përfshihen në një Kod për Praktikat e Mira Bujqësore dhe një Program Veprimi për parandalimin dhe zvogëlimin e ndotjes me nitrate të shkaktuar nga bujqësia, dokumente që janë përgatitur bazuar në dispozitat e përfshira në Direktivën për Nitratet[17] - një nga direktivat më të rëndësishme mjedisore).

Sipas *Raportit të treguesve mjedisorë*, 2020, **përdorimi i plehrave kimike u rrit nga rreth 71,000 tonë në vitin 2015, në rreth 76,000 tonë në vitin 2019** (llogaritur në rreth 78,500 tonë në Raportin e Gjelbër, 2020). Megjithatë, informatat e dhëna janë vetëm për sasitë e përgjithshme të plehrave kimike dhe jo për sasitë e përmbajtjes së azotit të pastër, duke e bërë kështu të vështirë vlerësimin e përdorimit real të azotit, i cili duhet të vlerësohet për ha të sipërfaqes së shfrytëzuar bujqësore. Sasia mesatare e plehut organik të aplikuar, siç është vlerësuar nga Anketa e Ekonomive Bujqësore nga viti 2019 18 është 14.6 tonë/ha, ndërsa për perimet, vlera mesatare është 20 tonë/ha. Duke marrë parasysh që përqendrimi i N në plehun organik të kompostuar është rreth 1%, rezulton se shpërndarja mesatare e azotit nga plehrat organike është 146 kg N/ha, ndërsa për perimet është 200 kg N/ha, që në fakt është më shumë se sa lejohet nga Direktiva për Nitratet (kufiri është 170 kg N/ha/vit). Numri i vogël i kafshëve për fermë dhe mungesa e pajisjeve për kompostimin, ngarkimin, transportimin dhe aplikimin në fushë, e bën të vështirë marrjen parasysh të vlefshmërisë së vlerave të mësipërme.

[15] http://seerural.org/wp-content/uploads/2016/07/Kosovo-report.pdf

16 Gjendja e Ujërave në Kosovë, 2010- https://www.ammk-rks.net/repository/docs/raporti_ujrave%202010_shq.pdf

[17] https://ec.europa.eu/environment/water/water-nitrates/index_en.html

Menaxhimi i plehut organik është kryesisht i papërshtatshëm në nivel të fermave. Problemet fillojnë me shtallat të cilave u mungojnë sistemet për grumbullimin e jashtëqitjeve, enët e ruajtjes dhe pajisjet për trajtimin e plehut organik brenda depove dhe aplikimit në fushë, duke rritur kështu rrezikun e humbjeve të azotit në ajër (si emetimet e amoniakut) dhe në ujë (si amoniaku dhe veçanërisht nitratet). Ekziston një kërkesë e lartë për ujë për industrinë agro-përpunuese, si dhe **një rrezik i lartë i ndotjes së ujit, të shkaktuar veçanërisht nga qumështoret.**

Me mbështetjen publike për **bujqësinë organike** të zbatuar që nga viti 2016, sipas të dhënave të MBPZHR, janë **480 ha** me bimë mjekësore dhe aromatike të certifikuara në sistemin e bujqësisë organike, me 35 prodhues. Për më tepër, ka 522.47 ha me kungulleshka të kultivuara për prodhimin e vajit organik dhe 34.07 ha me arra organike. Pavarësisht kërkesës së lartë të tregut dhe krahasuar me zonat nën bujqësinë organike nga vendet e BE-së, vlerat janë jashtëzakonisht të ulëta. Vlen të kujtohet se Strategjia e BE-së " nga ferma në tryezë" (*Farm-to-Fork)* po synon 25% të sipërfaqeve të përgjithshme bujqësore nën bujqësinë organike deri në vitin 2030, që për Kosovën do të thotë rreth 105,000 ha. Një nga pengesat kryesore është mungesa e një sistemi kombëtar për certifikimin dhe inspektimet e bujqësisë organike.

Për sa i përket sipërfaqeve **organike të certifikuara për grumbullimin e pemëve të egra dhe bimëve mjekësore, janë 373,488 ha të certifikuara të lidhura me 45 qendra grumbullimi**, por nuk ka asnjë sistem rigoroz kontrolli që mund ta vërtetojë respektimin e duhur të rregullave (veçanërisht ato që lidhen me pjesën e pemëve të egra dhe bimëve aromatike që duhet të mbeten të pavjelura). Përveç një projekti të buxhetit shtetëror për trajnimin e fermerëve në zbatimin e testeve të tokës dhe për interpretimin e rezultateve të testeve, sistemi këshillues kishte veprime shumë të kufizuara në promovimin e praktikave të mira mjedisore për ruajtjen e burimeve natyrore.

5.2.3 Biodiversiteti, shërbimet e ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe natyres

Kosova ka një biodiversitet të pasur dhe peizazhe të bukura malore, si vend i ri, Kosova nuk është palë nënshkruese e asnjë konvente e as palë në ndonjë marrëveshje në fushën e mbrojtjes së natyrës, pra ajo nuk ka asnjë detyrim ndërkombëtar për mbrojtjen e biodiversitetit. Megjithatë, në vitin 2019 Kosova është anëtarësuar në Unionin Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës – IUCN, në të cilin qeveritë, OJQ-të, shkencëtarët, bizneset, komunitetet lokale dhe të tjerët formojnë dhe zbatojnë zgjidhjet së bashku për sfidat mjedisore.

Sipas Raportit të Gjendjes së Natyrës 2008 - 2009 AMMK, 2010, vendi ka 97 zona të mbrojtura, me një sipërfaqe totale prej 47,842.34 ha (ose 4.39 % të territorit të Kosovës), të deklaruara në përputhje me kategoritë e Bashkimit Ndërkombëtar për Ruajtjen e Natyrës (IUCN). **Asnjë nga zonat e mbrojtura nuk ka plane menaxhimi.**
Mbulueshmëria e zonave të mbrojtura është mjaft e vogël në krahasim me rrjetin Natura 2000 të BE-së, i cili shtrihet mbi 18% të sipërfaqes tokësore të BE-së dhe në më shumë se 8% të territorit të saj detar. Sidoqoftë, **Kosova u zotua përmes Deklaratës së Sofjes mbi Agjendën e Gjelbër për Ballkanin Perëndimor në rritjen e kapaciteteve administrative për zbatimin e detyrimeve mjedisore për monitorimin, promovimin dhe zbatimin e pajtueshmërisë me prioritetet e BE-së mbi biodiversitetin**. Për më tepër, **Strategjia e BE -së për Biodiversitetin për vitin 2030** përfshin angazhime dhe veprime shtesë që do të realizohen deri në vitin 2030, duke përfshirë krijimin e një rrjeti më të madh të zonave të mbrojtura.

Si rezultat i një studimi,[19] Malet e Sharrit, Bjeshkët e Nemuna, Koritniku, Pashtriku, Kozniku, Gërmia, Bjeshkët e Kopaonikut dhe Mirusha janë klasifikuar si qendra të biodiversitetit të florës, faunës dhe ekosistemeve në Kosovë, duke u klasifikuar kështu si **zona të mundshme për Rrjetin Natura 2000**. Në këto zona, u identifikuan 41 lloje zogjsh të cilët përfshihen në Shtojcën I të Direktivës për Zogjtë (pjesë e Natura 2000).

[18] Anketa e Ekonomive Bujqësore, 2019 -https://ask.rks-gov.net/media/5488/anketa-e-ekonomive-bujqesore-2019-2.pdf

Vendi ka përgatitur një Strategji dhe Plan Veprimi për Biodiversitetin 2011 - 2020, me kapituj të veçantë për bujqësinë dhe pylltarinë. Ndër prioritetet që përmenden janë ruajtja e zonave me karakteristika të veçanta përfaqësuese të habitateve natyrore duke aplikuar bujqësinë tradicionale, edukimi i fermerëve lidhur me përdorimin e plehrave kimike dhe pesticideve dhe menaxhimi me pyjet në përputhje me parimet e zhvillimit të qëndrueshëm dhe pyllëzimin me speciet vendore.

Për sa i përket pyjeve, mbulueshmëria e vendit është rreth 44.7% (481,000 ha). Pronësia e sektorit privat vlerësohet në 40%. Në 10 vitet e fundit, sipërfaqet pyjore u rritën me rreth 20,200 ha nga pyllëzimi natyror (i kullotave, kryesisht për shkak të nënkullotjes) dhe rreth 4,000 ha përmes pemëve të mbjella. Pyjet cungishte dominojnë në zonën pyjore me 84 %. Pyjet e pastra gjethegjera mbulojnë pothuajse 83% të sipërfaqes pyjore; specia mbizotëruese është ahu, pyjet halore mbulojnë 7% të tokës pyjore dhe aty dominon bredhi dhe pisha.[20] **Pyjet konsiderohen se kanë një biodiversitet të lartë.**

Për shkak të specifikave të sektorit, MBPZHR- ja po përgatit një strategji të dedikuar për pylltarinë për periudhën 2021-2030 dhe analiza brenda këtij dokumenti nuk ka për qëllim përsëritjen e saj, por vetëm sinkronizimin me të. Nevojat prioritare dhe ndërhyrjet e parashikuara për sektorin do të mbeten të ruajtura brenda strategjisë për pylltarinë.

Ndërsa bujqësia po **zhvillohet, intensifikimi dhe braktisja e tokës janë kërcënime serioze për biodiversitetin**. **Biodiversiteti i kullotave preket kryesisht nga nënkullotja** në zonat e largëta dhe kështu priret për pyllëzime natyrore ose të dominohen nga specie invazive, duke ulur vlerën e biodiversitetit të tyre. Të rinjtë nuk e shohin si tërheqëse punën e barinjve tradicional. Në të njëjtën kohë, ekziston gjithashtu rreziku për të qenë nën një përdorim më intensiv (nivele të larta të kimikateve dhe mbjelljeve të tepërta) dhe madje mund të shndërrohet në tokë të punueshme, veçanërisht në zonat më të ulëta dhe afër vendbanimeve njerëzore. Sidoqoftë, shumica e kullotave kryesisht fertilizohen në mënyrë natyrale; kullotat janë ende nën kullotje ekstensive dhe livadhet kanë datat e kositjes tradicionalisht të vonuara, por koncepti i tokës bujqësore me vlerë të lartë natyrore[21] ende nuk është përcaktuar dhe i njohur.

Toka e punueshme është kryesisht nën një sistem me input të ulët për shkak të bujqësisë në shkallë të vogël, por nën kërcënimin e intensifikimit të bujqësisë. Zonat që përdorën pesticide u zgjeruan nga115,000 ha sa ishin në vitin 2015, në 119,000 në vitin 2019 - siç u përmend nga Raporti i treguesve mjedisorë, 2020. Procesi i nevojshëm i konsolidimit të tokës është një rrezik për pemët e vetmuara **dhe grupet e pemëve**, me sistemin aktual të kontrollit për mbrojtjen e mjedisit të rregulluar dobët.

Politika për bujqësinë nuk parashikon asnjë kushtëzim mjedisor për pagesat e drejtpërdrejta ose masën stimuluese/shpërblimin e fermave për të ardhura të humbura dhe me shtesa. Rritja e pritshme e pesticideve në ultësira dhe zvogëlimi i dendësisë së kullotjes në zonat malore do të ndikojë më tej në biodiversitetin në rast të mungesës së masave të politikave. Zonat malore janë përcaktuar dhe përvijuar. Pavarësisht prirjes për braktisje të tokës, nuk ka pagesa kompensuese për të ardhurat e reduktuara të fermës për shkak të lartësisë dhe shpateve dhe skemat e tanishme të granteve nuk janë duke synuar veçanërisht zonën (nuk ka poena shtesë përmes sistemit të përzgjedhjes dhe shkallë më të lartë të intensitetit të mbështetjes publike). Zonat malore janë përcaktuar dhe përvijuar. Pavarësisht prirjes për braktisje të tokës, nuk ka pagesa kompensuese për të ardhurat e reduktuara të fermës për shkak të lartësisë dhe shpateve dhe skemat e tanishme të granteve nuk janë duke synuar veçanërisht zonën (nuk ka poena shtesë përmes sistemit të përzgjedhjes dhe shkallë më të lartë të intensitetit të mbështetjes publike).

[19] https://www.researchgate.net/figure/Potential-Zones-for-Ecological-Network-Nature-2000-in-Kosovo-3_fig1_220740571

20 Plani i Veprimit për Biodiversitetin 2016 - 2020, 2016 - https://web.archive.org/web/20181003181801/https://mmph.rks-gov.net/repository/docs/Eng__SAPB_2016-2020_188255.pdf

[21] https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/high-nature-value-farmland

Menaxhimi i dobët i mbeturinave është një problem i dukshëm. Mbeturinat përgjatë rrugëve dhe lumenjve dhe hedhjet e paligjshme ndikojnë në ajrin, tokën, ujin dhe biodiversitetin.
Në lidhje me objektivat e Strategjisë "**nga ferma në tryezë**" (Farm-to-Fork), ndërsa rritja e sipërfaqeve me bujqësi organike i jep rast rritjes së kërkesës së tregut më tepër, se sa kërkesa për reduktimin e **përdorimit intensiv të plehrave dhe pesticideve, ruajtja e tyre e duhur dhe teknikat e aplikimit në fushë janë problemet kryesore në Kosovë**.
Fermerëve u mungon trajnimi specifik për përdorimin e duhur të pesticideve dhe për agro-mjedisin. Mungojnë tregues të rëndësishëm bazë: sasitë aktuale të përdorura, produkte kimike (kg pesticide/ha, kg azot/ha), indeksi i shpendëve të tokës bujqësore, zona bujqësore me vlerë të lartë natyrore, bilanci bruto ushqyes dhe nitratet në nëntokë.

Matrica SWOT Menaxhimi i qëndrueshëm i resurseve natyrore dhe ndikimi ne ndryshimet klimatike

PËRPARËSITË	**MANGËSITË**
Pylltaria	***Pylltaria***
- Rreth 45% e territorit të Kosovës është e mbuluar me pyje; te cilat kanë potencial të shfrytëzimit shumëqëllimor; - Ekzistimi i pyjeve me prejardhje natyrore me diversitet të pasur; - Ekzistimi i strukturave menaxhuese të themeluara sipas bazës ligjore; - Ekzistimi i kapaciteteve (hapësira te zhveshura) për pyllëzim dhe ripyllëzim (Plani Kombëtar për pyllëzim dhe ripyllëzim 2018-2027); - Pyje të pasura me PPJD;	- Niveli i larte i prerjeve të parregullta të pyjeve; - Mungesa e investimeve shtetërore në pylltari - Mospërfshirja në planifikimin e përdorimit shumëqëllimor të pyjeve; - Infrastruktura pyjore të dobëta; - Mungesa e investimeve të huaja; - Mungesa e masave silvikulturore, në kultivimin dhe kujdesin e pyjeve, si dhe në shëndetin pyjor; - Struktura menaxhuese jo të koordinuara dhe me efikasitet të pamjaftueshëm; - Shfrytëzimi ne shpërputhje i potencialit prodhues te pyjeve; - Mosmbështetja e sektorit te pylltarisë me pagesa direkte dhe grante; - Mungesa e një sistemi për menaxhimin e informatave në pylltari, përkatësisht të Sistemit Informatik të Pylltarisë në Kosovë, si dhe e teknologjive të tjera të informacionit; - Mungesa e shërbimeve këshillimore për pronarët e pyjeve private në pylltari;
Çështje të tjera mjedisore dhe klimatike	***Çështje të tjera mjedisore dhe klimatike***
- Niveli i ulët i emetimeve (për shkak të zvogëlimit të blegtorisë); - Traditë e gjatë në menaxhimin ekstenziv të kullotave;	- Më shumë se gjysma e tokave janë të ekspozuara ndaj erozionit të tokës (me të paktën një intensitet mesatar); - Ekziston një metodologji për klasifikimin e tokave dhe përdorimin e të dhënave të ndryshme, të tilla si nga inventari i Corine Land Cover, por nuk ka harta

- Racat lokale të përshtatura mirë; - Nivele të ulëta të nitrateve në ujërat sipërfaqësore; - Janë identifikuar zonat potenciale për Rrjetin Natura 2000; - Biodiversitet shumë i pasur dhe peizazhe të bukura malore; - Përqindje e lartë e bujqësisë tradicionale me input të ulët, veçanërisht për shkak të bujqësisë në shkallë të vogël; - Përpjekje të kufizuara për konvertimin në bujqësi organike; - Përvijimi i zonave malore.	të besueshme të të dhënave/përfshirë GIS, pasi testet e tokave janë të vjetra dhe të pamjaftueshme; - Nuk ka konventa dhe protokolle ndërkombëtare të zbatueshme për Kosovën; - Sipërfaqe të vogla të mbuluara nga zona të mbrojtura ku mungojnë planet e menaxhimit; - Braktisja e tokës në zonat malore po e ul biodiversitetin e kullotave; - Menaxhimi i dobët i plehut organik dhe kimikateve; - Djegia e hamulloreve po e zvogëlon lëndën organike në tokë; - Toka bujqësore me vlerë të lartë natyrore e paidentifikuar (edhe pse qartësisht ekzistuese); - Ndotja e ujit e shkaktuar nga industria agroushqimore; - Implementimi dhe zbatimi i dobët i politikës mjedisore; - Mungesa e treguesve të ndryshëm bazë; - Niveli i ulët i ndërgjegjësimit për mbrojtjen e mjedisit dhe masat për zbutjen dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike; - Menaxhimi i dobët i mbeturinave.
- - MUNDËSITË - Pylltaria - Kushtet e volitshme klimatike dhe tokësore për rritjen e drunjve dhe të PPJD-ve; - Vlerat ekonomike, sociale dhe mjedisore të njohura mirë me rastin e menaxhimit shumëfunksional të pyjeve; - Diversifikimi i ekonomisë rurale, zhvillimi i ekoturizmit dhe krijimi i vendeve të reja të punës; - Çështje të tjera mjedisore dhe klimatike - Nënshkrimi i konventave dhe protokolleve ndërkombëtare do të çojë në një natyrë më të mbrojtur; - Kërkesa e lartë për eksport për produkte organike; - Përfitimi nga kostot oportune[4] për kompensimin e praktikave ekstenzive bujqësore siç përcaktohet nga udhëzimet e BE-së.	- - KËRCËNIMET - Pylltaria - Prerjet ilegale të pyjeve**;** - Dëmet nga zjarret, faktorët biotikë dhe abiotikë në shëndetin pyjor**;** - Sistem i jo efektiv i monitorimit**;** - Futja e llojeve invazive dhe humbja e bazës gjenetike**;** - Ndotja e ekosistemeve pyjore nga mbeturinat e ndryshme**;** - Ndryshimet klimatike**;** - Rrezikimi i habitatit**;** - Çështje të tjera mjedisore dhe klimatike - Ndryshimi i klimës mund të ndikojë në biodiversitetin dhe të rrisë erozionin e tokës**;** - Intensifikimi i bujqësisë në ultësira pa miratimin e praktikave të mira mund të çojë në humbje të biodiversitetit dhe ndotje të ujit për shkak të përdorimit të papërshtatshëm të pesticideve dhe plehrave**;** - Masat e ruajtjes për zonat e mbrojtura mund të vendosin kufizime bujqësore pa përcaktuar skemat e duhura të pagesave kompensuese.

[4] Kostot oportune u referohen pagesave kompensuese për bujqësinë ekstenzive për të shmangur braktisjen e tokës ose intensifikimin e bujqësisë

5.3 Zonat rurale dhe infrastruktura socio-ekonomike

5.3.1 Punësimi, përfshirja sociale dhe zhvillimi lokal në zonat rurale

Me një dendësi shumë të madhe të popullsisë (rreth 170 banorë/km^2), **rreth 57% e popullsisë së vendit (1.873 milion) jeton në zona rurale**, krahasuar me mesataren e BE-së prej 15%. Zonat rurale varen kryesisht nga sektori parësor dhe kanë të ardhura për kokë banori që janë dukshëm më të ulëta se mesatarja e vendit (me një të tretën në rastin e vendeve të BE-së). Pavarësisht **nga rritja relative e fuqishme blerëse** në nivel kombëtar gjatë viteve 2015 - 2019, Kosova mbetet me vlerën më të ulët në ekuivalencë me fuqisë blerëse në rajon.

Tabela 18 – BPV-ja për kokë banori ekuivalent me fuqisë blerëse

Vendet	2015	2016	2017	2018	2019	Variacioni
	BPV-ja për kokë banori ekuivalent me fuqisë blerëse /$					
Bullgaria	18,343	20,019	21,387	22,911	24,579	34.00%
Kroacia	23,005	24,876	26,800	28,554	30,245	31.48%
Maqedonia e Veriut	13,827	15,077	15,649	16,671	17,583	27.16%
Mali i Zi	16,332	18,199	19,682	21,547	23,343	42.93%
Serbia	14,928	15,858	16,611	17,736	18,929	26.80%
Kosova	9,575	10,062	10,530	11,156	11,930	24.60%

Burimi: Të dhënat e Bankës Botërore - https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2019&locations=XK&start=2019&view=map

Indeksi i cilësisë së jetës për zonat rurale nuk është i disponueshëm, por me 42% të konsumit vjetor të ekonomive familjare vetëm në ushqim, 26% në banim dhe vetëm 0.25% në arsim dhe 0.45% në rekreacion[23], **cilësia e jetës mund të konsiderohet shumë e ulët**.

Kosova është e shënuar si një "vend i sigurt i origjinës", por **mungesa e vendeve të punës dhe infrastrukturës bazë e nxit migrimin**. Për migrim ndërkombëtar po preferohet Zvicra, Gjermania dhe Italia. Të kthyerit janë një grup veçanërisht i cenueshëm, zakonisht me pozitë më të keqe ekonomike në krahasim me situatën e tyre para migrimit dhe me probleme të strehimit. Megjithatë, problemi më i rëndësishëm mbetet mungesa e vendeve të punës. Papunësia është më tepër një rregull sesa përjashtim dhe zakonisht shumë anëtarë të ekonomisë familjare varen vetëm nga një person që fiton të ardhura ose varen plotësisht nga shuma e vogël e mirëqenies sociale që ata marrin (Judith Möllers et al, 2017).

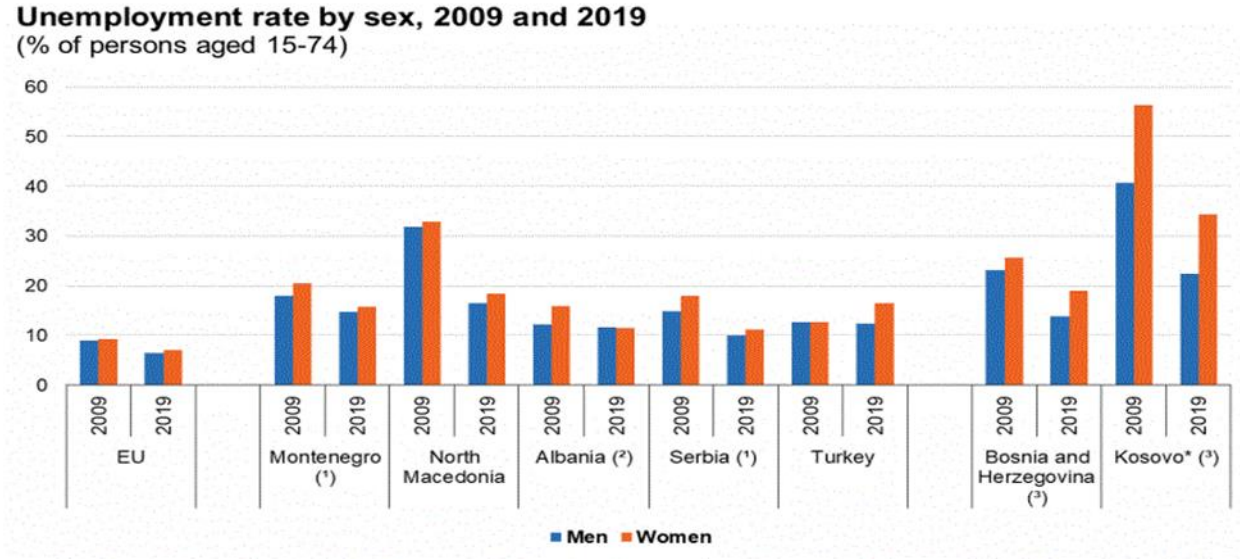
Të ardhurat e popullsisë **vazhdojnë të plotësohen me remitenca**, mesatarisht rreth 80 milionë euro në muaj. Rreth 28% e ekonomive familjare kategorizohen si ekonomi familjare migrante, që do të thotë se ata kanë të paktën një anëtar të familjes që jeton jashtë vendit. Mesatarisht, numri i migrantëve është 2.5. Rreth 60% e këtyre ekonomive familjare migrante marrin remitanca, që kontribuojnë mesatarisht në 13% të të ardhurave të tyre.[24]

Trendi i remitancave në Kosovë gjatë periudhës 2017 – 2021

Burimi: TrendingEconomics.com (bazuar në të dhënat e Bankës Qendrore të Republikës së Kosovës) - https://tradingeconomics.com/kosovo/remittances

Kosova mbështetet kryesisht në kapitalin vendor për investime të reja. Duke marrë parasysh nivelin e përgjithshëm të zhvillimit ekonomik dhe vëllimin e remitencave që janë faktorë të rëndësishëm në përcaktimin e potencialit financiar për zhvillimin e biznesit, mund të vlerësohet se **rritja e paritetit të fuqisë blerëse dhe remitencave nuk është shumë e lartë që vetëm ato të prodhojnë ndryshime të rëndësishme në ekonominë lokale në vitet e ardhshme. Papunësia**, edhe pse ka rënë ndjeshëm gjatë viteve 2009 - 2019, është ende një problem i rëndësishëm në Kosovë, **me një nga vlerat më të larta në rajon, veçanërisht për gratë**.

[23] Kosova në shifra, 2019

[24] Studim mbi Migracionin Rural dhe Migracionin e Kthimit në Kosovë, Judith Möllers, Diana Traikova, Thomas Herzfeld, dhe Egzon Bajrami, 2017

Infrastruktura bazë në zonat rurale mbetet e dobët. Ekziston një nevojë e madhe për rrugë rurale, sisteme uji dhe kanalizimesh (përfshirë impiantet e trajtimit të ujit). **Rrjeti rrugor është zgjeruar vitet e fundit, por është ende i pamjaftueshëm**, duke marrë parasysh fragmentimin e tokës të vendit. Në vitin 2019, nga 2,311.7 km të rrugëve, pothuajse 4.4% nuk kanë asfalt si shtresë të sipërme.

Tabela 19 - Gjatësia e rrugëve (km)

Lloji i rrugës	2015	2016	2017	2018	2019	Variacioni 2015 -2019
Autostradë	78.0	98.0	108.0	119.1	137.2	**75.90%**
Kombëtare	630.4	630.4	630.4	641.7	665.2	**5.52%**
Rajonale	1,305.0	1,305.0	1,305.0	1,313.9	1,509.4	**15.66%**
Gjithsej	**2,013.4**	**2,033.4**	**2,043.4**	**2,074.7**	**2,311.7**	**14.82%**

Burimi: Ministria e Infrastrukturës

Rrugët e pamjaftueshme pyjore po e bëjnë të vështirë zbatimin e një sistemi të qëndrueshëm të shfrytëzimin e drurit, **ndërsa infrastruktura e dobët rrugore për qasje në parcelat bujqësore** po detyron pajisjet bujqësore të çrregullojnë trafikun në rrugët kombëtare dhe rajonale.

Sipas *Statistikave të Ujërave në Kosovë 2018-2019*, në vitin 2018, vetëm rreth 86.31 % e popullsisë së vendit ishte e lidhur me një **infrastrukturë të sistemit të ujit**, me një dallim të fortë ndërmjet zonave urbane dhe rurale: ndërsa në zonat urbane përqindja është 99%, **në zonat rurale arrin në vetëm 61%**. Niveli i lidhjes me sistemin e ujërave të zeza është edhe më i ulët, pasi janë të lidhur vetëm 65% e popullsisë nga zona ku operon Kompania Rajonale e Ujit. Me përjashtim të një qyteti (Skenderaj), **ujërat e zeza derdhen drejtpërdrejt në lumenj**, pa u trajtuar, duke kontribuar në ndotjen e ujit. Ndërsa furnizimi i vendit me **energji elektrike** është përmirësuar kohët e fundit, **ka ende probleme të rëndësishme me rrjetet lokale të cilat kanë nevojë për rehabilitim dhe modernizim**, veçanërisht në zonat rurale.

Në vitin 2019, **93.2% e familjeve në Kosovë kanë pasur qasje në internet në shtëpi ose banesa nga një pajisje**, por niveli i përdorimit të internetit mbetet i ulët në mesin e të moshuarve dhe të rinjve (Anketa e Përdorimit të Teknologjisë Informative dhe Komunikimit, 2019). Në Kosovë, **ekzistojnë 1,564 vende të trashëgimisë kulturore me mbrojtje të përkohshme**, të cilat, së bashku me amenitetet natyrore, janë një bazë shumë e shëndoshë për zhvillimin e turizmit rural.

Sa i përket zhvillimit të biznesit rural dhe diversifikimit ekonomik, ndërhyrja më e rëndësishme publike ishte skema e granteve të MBPZHR për diversifikim. Siç u përmend nga *Studimi Sektorial për Diversifikimin*, 2021, në periudhën 2014-2020, u miratuan gjithsej 563 projekte, me një vlerë totale investimi prej 14 milionë euro, nga të cilat 8 milionë euro pagesa përfundimtare, me një vlerë mesatare të projektit prej 29,127 euro dhe një vlerë mesatare e grantit prej 18,242 euro. Mbështetja publike mbuloi akuakulturën, produktet pyjore jodrusore (NWFP), bimët mjekësore dhe aromatike (MAP), turizmin rural, bletarinë, zanatet dhe përpunimin në fermë. Buxheti më i madh ishte për bletarinë (3.48 milionë euro). Përveç këtyre ndërhyrjeve të MBPZHR -së, Zyra e BE-së në Kosovë ndau 8,7 milionë euro. Mbështetje shtesë për projektet u sigurua nga programet e bashkëpunimit ndërkufitar me Maqedoninë e Veriut, Shqipërinë dhe Malin e Zi. USAID, GIZ, SWISS Contact, SIDA etj. janë gjithashtu donatorë të rëndësishëm, kontributi i të cilëve u vlerësua shumë për zhvillimin e sektorit.

Grumbullimi iPPJD dhe MBA është një nga bizneset më të rëndësishme rurale. Aktiviteti mbështetet në vjeljen e florës së egër nga tetë zona, ku dy nga zonat e grumbullimit i përkasin parqeve kombëtare. Më shumë se 300 lloje të produkteve pyjore jodrusore (NWFP) dhe bimëve aromatike dhe mjekësore (MAP) janë mbledhur dhe janë kultivuar një numër i konsiderueshëm i llojeve. Disa lloje (p.sh. boronica, dëllinja, shtogu, mollët e egra, gështenjat etj.) kanë një vlerë shumë të lartë tregtare dhe po kontribuojnë fuqishëm në gjenerimin e të ardhurave dhe mirëqenien ekonomike të familjeve që jetojnë në zonat rurale. **Vendi vlerësohet të ketë rreth 20,000 mbledhës**,

kryesisht gra dhe fëmijë dhe shpesh familje të tëra, fitimi i të cilëve ndryshon ndërmjet 12-15 euro në ditë (Studimi Sektorial mbi Diversifikimin, 2021),cili mund të konsiderohet një kosto shumë e ulët për sektorin. Produktet kanë një kërkesë të fortë në treg dhe kanale të konsoliduara të shpërndarjes. Disa shqetësime janë ngritur mbi qëndrueshmërinë e këtij lloji të biznesit, **pasi aktiviteti është nën një kontroll të dobët shtetëror**. **Ekziston rreziku i shterimit të burimeve natyrore për shkak të vjeljes së tepërt.**
Pavarësisht skemave të granteve, **ka ende një rrugë të gjatë përpara për të siguruar pajtueshmërinë me standardet që lidhen me sigurinë e ushqimit dhe mjedisin.** Zbatimi i dobët i ligjit, kapaciteti i kufizuar institucional për të monitoruar dhe kufizimet financiare të sektorit privat janë pengesat kryesore, që çojnë në **rreziqe sigurie për kompanitë dhe konsumatorët. Përmes Agjendës së Gjelbër të Ballkanit**

Përndimor, Kosova ka miratuar Objektivat e Strategjisë së BE-së "Nga ferma në tryezë" që deri në vitin 2030 të zvogëlojë përdorimin e përgjithshëm dhe rrezikun nga pesticideve kimike në 50%, dhe të bëjë reduktimin e shitjeve të antimikrobikëve për kafshët në fermë në 50%; megjithatë, kjo është shumë sfiduese për Kosovën dhe do të kërkojë një zbatim të kujdesshëm. Kështu, duket se për Kosovën rritja e efikasitetit në përdorimin e pesticideve është më e rëndësishme sesa zvogëlimi i përdorimit, pasi aktualisht përdorimi është i ulët, por njohuritë specifike për aplikimin e pesticideve dhe pajisjet moderne janë të mangëta, që kërkojnë ndërgjegjësim dhe trajnim intensiv, programe, grante për pajisje dhe makineri. Për më tepër, institucionet kanë nevojë për konsolidim në zbatimin e Direktivës së BE-së për përdorimin e qëndrueshëm të pesticideve, veçanërisht për ngritjen e një rrjeti pajisjesh për matje, mbikëqyrje dhe alarmim të sëmundjeve bimore, laboratorë të lëvizshëm për inspektimin dhe kalibrimin e pajiseve të terrenit për pesticide, pajisje për përforcimin e kapaciteteve të laboratorëve për produktet e mbrojtjes së bimëve dhe për digjitalizimin që e siguron përcjelljen e pesticideve, duke përfshirë mbledhjen e të dhënave në lidhje me përdorimin e pesticideve dhe forcimin e kapacitetit raportues. Për sa i përket përdorimit të antimikrobikëve, përdorimi mund të reduktohet duke promovuar standardet e mirëqenies së kafshëve, sepse siç dihet, sa më të mira të jenë standardet, aq më e ulët është nevoja për antimikrobikë**.**
Sa i përket bletarisë dhe prodhimit të mjaltit, Kosova ka një mjedis të përshtatshëm, që inkurajohet edhe nga përdorimi i ulët i pesticideve. Me një kërkesë shumë të lartë të mjaltit në tregun vendor, çmimet janë më të larta se në vendet e BE-së. Zhvillimi i sektorit u mbështet gjithashtu nga rritja e buxhetit të pagesave direkte nga 500,000 euro në vitin 2019, në 3 milionë euro në vitin 2019. **Pothuajse i gjithë prodhimi vendor (i vlerësuar nga MBPZHR në 2,198 tonë për vitin 2020) ndjek kanalet joformale të tregut**. Megjithatë, sektori ka të metat e tij: shëndeti i dobët i kolonive si rezultat i cilësisë së ulët të produkteve të përdorura në bletari dhe praktikat e dobëta të aplikuara në bletari.
Në lidhje me akuakulturën, kultivimi i peshkut tregon një prirje pozitive të rritjes, veçanërisht për shkak të prodhimit të troftës ylber (Oncorhynchus mykiss), prodhimi aktual i të cilit vlerësohet në rreth 1581 tonë (Studimi Sektorial mbi Diversifikimin, 2021). Megjithatë, **mungon një politikë tregu në përputhje me *acquis* të BE-së, si dhe një inventar i llojeve të peshkut** dhe kapacitete më të forta administrative për menaxhimin, inspektimin dhe kontrollin e politikave (Raporti Vjetor i Progresit, Komisioni Evropian, 2020). Peshkimi mbetet i lidhur ngushtë me zhvillimin e turizmit lokal, ndërkohë që burimet ujore kanë nevojë për një vëmendje të veçantë në rast se ky sektor rritet në shkallë.
Në lidhje me turizmin rural, sektori po dëshmon rolin e tij në krijimin e të ardhurave shtesë në zonat rurale. Me një rol të fortë në integrimin e ekonomisë lokale dhe shtimin e vlerës të produkteve bujqësore vendore, turizmi rural është prekur fuqishëm nga COVID-19 dhe kërkon një vëmendje të veçantë në periudhën e ardhshme. Megjithatë, turizmi rural kryesisht nuk është i lidhur me bujqësinë; zhvillimi i agro-turizmit u dëshmua i vështirë. Mungon trajnimi specifik për fermerët me potencial për të ofruar shërbime bazë turistike (fjetja dhe mëngjesi).
Ekonomia rurale në Kosovë mund të konsiderohet e gjelbër, përderisa fuqia blerëse është e dobët dhe bujqësia tradicionale po vazhdon të përdorë me mençuri burimet vendore. **Kërcënimet reale lidhen me përdorimin e pakontrolluar të pesticideve, vjeljen e tepërt të PPJD dhe BMA të egra dhe ndotjen plastike. Praktikat e mira mjedisore kryesisht mungojnë dhe promovohen dobët.**

5.3.2 Zhvillimi lokal

Kosova ka krijuar 12 Grupe Lokale të Veprimit (GLV), të cilat janë të organizuara në një rrjet. **Një përvojë e mirë është fituar në nivelin e ministrisë në menaxhimin e LEADER** (nga frëngjishtja "Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale") dhe Veprimet e Zhvillimit Lokal të Drejtuar nga Komuniteti (CLLD).[25] **GLV-të kanë njohuri në përgatitjen e strategjive të zhvillimit lokal (SZHL) dhe në identifikimin e projekteve me rëndësi lokale.** Interesi për GLV-të është i lartë - përfaqësues të tjerë lokalë shprehin interesin e tyre për këtë qasje.

Megjithatë, në të kaluarën e afërt, **GLV-të u privuan nga burimet thelbësore financiare për funksionimin e tyre, duke rrezikuar edhe ekzistencën e tyre dhe duke ngritur çështje besimi në qasjen.** Për më tepër, sistemi i zbatimit të Agjencisë së Pagesave nuk është përshtatur me specifikat e GLV-ve, pasi sistemi i pagesave është krijuar për rimbursimin e kostove për skemat e granteve dhe nuk po e adreson nevojën e vazhdueshme të parave të gatshme për kostot rrjedhëse të GLV-ve.

Karakteristikat e ndryshme **vitale operative për GLV-të nuk janë të përcaktuara qartë dhe janë identifikuar boshllëqe të rëndësishme në detyrat administrative dhe funksionale të GLV-ve** (për shembull, mungon një listë e detajuar e kostove rrjedhëse, një ndarje e qartë ndërmjet një organi të brendshëm vendimmarrës dhe një organi përzgjedhës, perspektiva e GLV-ve si menaxherë të strategjisë së zhvillimit lokal, sesa si përfitues përfundimtarë të granteve, etj.) Komunat po vazhdojnë të lansojnë skema mbështetëse lokale për fermerët, të cilat nuk janë pjesë e politikës së ministrisë së linjës, as të strategjive të zhvillimit lokal, duke humbur kështu mundësinë për të siguruar koherencë në iniciativat lokale, si dhe për të tërhequr buxhetin vendor për zbatimin e LDS.

GLV-të ekzistuese nuk janë ende gati për marrjen e përgjegjësive më të larta në përzgjedhjen e projekteve lokale sipas prioriteteve lokale **pa trajnime të mëtejshme**, të marra nga persona me përvojë/GLV-të e tjera nga vendet e BE-së.

5.3.3 Ushqim i shëndetshëm dhe siguria ushqimore

Përveç përpjekjeve të Agjencisë së Veterinarisë në sigurimin e sigurisë së ushqimit dhe standardeve të shëndetit të kafshëve, **pak vëmendje i kushtohet cilësive ushqyese të ushqimit, qëndrueshmërisë së sistemeve të prodhimit dhe zvogëlimit të mbeturinave të ushqimit.**
Sa i përket standardeve të mirëqenies së kafshëve, MBPZHR siguroi modele specifike të fermës për aplikuesit e granteve, por këto standarde mungojnë në sistemin e kontrollit të Agjencisë së Veterinarisë. Është një fakt i njohur se standardet e mirëqenies së kafshëve po zvogëlojnë përdorimin e antimikrobikëve. Sidoqoftë, si në rastin e çdo standardi, kështillohet një qasje e kujdesshme: imponimi i standardeve në kohë të shkurtër, pa fushata ndërgjegjësimi dhe sigurim të mbështetjes financiare për zbatimin e tyre, nuk do të çojë në rezultatet e pritshme.
Kosova ka interes të promovojë prodhuesit e saj vendorë, përfshirë ata që vazhdojnë traditat e lashta. Bujqësia në shkallë të vogël po i përgjigjet plotësisht përkufizimit të bujqësisë së qëndrueshme, pasi është në dobi të mirëqenies së kafshëve dhe është me një përdorim të ulët të kimikateve dhe antimikrobikëve. Me një avantazh të jashtëzakonshëm të kullotjes ekstensive, racave lokale dhe bujqësisë me input të ulët, produktet vendore janë të një cilësie shumë të lartë.
Kosova aktualisht po e humb mundësinë për të vlerësuar produktet e saj vendore të cilësisë së lartë. Një etiketim i detajuar (përfshirë logo-n) i produkteve tradicionale vendore (të cilat mund të konsiderohen të qëndrueshme dhe me kimikate të ulëta), nën një sistem kontrolli të vleftësuar dhe të besueshëm, me fushata ndërgjegjësimi dhe veprime reklamuese (për lidhjen e këtyre produkteve me konceptin e ushqimit të shëndetshëm dhe ruajtjen e traditave) mund të ofrojë mundësi më të larta në treg për produktet vendore, duke nxitur fermerët e tjerë për ruajtjen ose adoptimin e praktikave të qëndrueshme.

25 LEADER dhe CLLD të shpjeguara - https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en

5.3.4 Barazia gjinore dhe përfshirja sociale

Kushtetuta e Republikës së Kosovës "siguron barazinë gjinore si vlerë themelore për zhvillimin demokratik të shoqërisë, duke ofruar mundësi të barabarta për pjesëmarrjen e femrave dhe meshkujve në fushat politike, ekonomike, sociale, kulturore dhe në fushat tjera të jetës shoqërore" (Neni 7). Për më tepër, administrata publike e Kosovës ka marrë parasysh Direktivën e riformuluar të BE-së (2006/54/EC) për mundësitë e barabarta dhe trajtim të barabartë të grave dhe burrave në punësim dhe profesion.

Sipas të dhënave nga Regjistrimi i Bujqësisë në vitin 2014 vetëm 11 % të grave kishin në pronësi shtëpi/banesa ndërsa, vetëm 4.9 % e tokave bujqësore ishin në pronësi të grave, përkatësisht vetëm 6,388 nga 130,436 prona. Përkundër vendosjes së kuadrit ligjor¸ ka raste që normat sociale i pengojnë gratë të realizojnë të drejtën në pronë duke përshirë edhe trashëgiminë, e që si rrjedhojë kufizon qasjen e tyre në financa dhe dobëson gjendjen e tyre ekonomike. Megjithatë, Ministria i ka ndërmarrë të gjitha masat që pjesëmarrja e grave në procesin e vendimmarrjes do të sigurohet dhe të vazhdojë në të gjitha fazat e përgatitjes dhe zbatimit të kësaj Strategjie, me synimin për t'u dhënë grave një mundësi të barabartë dhe reale për qasje dhe përfitim nga fondet. U zbatuan dhe do të zbatohen veprime afirmative, si p.sh. pikët më të larta për grantet dhe mundësitë e barabarta për qasje në pagesa direkte. Ndërhyrjet do të synojnë respektimin e plotë të të drejtave të çdo individi, duke përfshirë minoritetet dhe grupet e cenueshme shoqërore. Mekanizmi i ndërhyrjeve do të përfshijë veprime për garantimin e mundësive të barabarta dhe reale për minoritetet dhe grupet e cenueshme shoqërore për qasje dhe përfitim të fondeve. Veprimet për qasjen e tyre në informacion duhet të përfshijnë fushata të veçanta informative dhe sesione trajnimi. Të gjitha dokumentet zyrtare do të përgatiten në gjuhën shqipe dhe serbe, ndërsa faqet zyrtare të internetit do t'i postojnë të gjitha dokumentet zyrtare në të dyja gjuhët.

Matrica SWOT Forcimin e strukturës socio-ekonomike të zonave rurale

PËRPARSITË	**DOBËSITË**
Ekonomia rurale dhe përmirësimi i cilësisë së jetës në zonat rurale	***Ekonomia rurale dhe përmirësimi i cilësisë së jetës në zonat rurale***
- Disponueshmëria e burimeve natyrore (malet, pyjet, toka, uji, etj.), zonat e mbrojtura dhe peizazh tërheqës; - Tradita në përpunimin e prodhimeve bujqësore në ekonomi familjare; - Pyjet e pasura me produktet jodrusore të malit; - Shumëllojshmëria e trashëgimisë kulturore; - Disponueshmëria e burimeve njerëzore/nde në dispozicion fuqia punëtore e re; - Qasja shumë e mirë në internet; - Përvoja e gjatë në bimët aromatike dhe mjekësore (MAP), grumbullimin dhe tregtinë;	- Zhvillimi i ulët ekonomik i zonave rurale (duke përfshirë bioekonomin); - Vështirësitë në qasje në financa për fillimin e biznesit (mungesa e burimeve financiare); - Aktivitete jobujqësore dobët të zhvilluara në zona rurale; - Ndërlidhja e turizmit rural me sektorin e bujqësisë; - Promovimi për produktet tradicionale; - Mungesa e njohurive, trajnimeve, mungesa e shërbimeve këshilluese dhe qasja në trajnime profesionale; - Mungesa e fuqisë punëtore të kualifikuar; - Infrastruktura e dobët rurale, menaxhimit të mbeturinave dhe riciklimi, furnizimi me energji stabile, ujë dhe trajtimi i ujërave të zeza, dhe rrugëve fushore; - Infrastruktura dhe cilësi e dobët e rrugëve fushore; - Shërbime të dobëta publike (mungesa e çerdheve, mungesa e institucioneve parashkollore, kujdesit për fëmijë pas mësimit,

	kujdesit për të moshuar); - Zvogëlimi i produkteve jodrusore të malit për shkak të mbigrumbullimit dhe mbikëqyrjes së dobët të grumbulluesve të licencuar; - Bashkëpunim i dobët ndërmjet komunave për promovimin e iniciativave të integruara të zhvillimit; - Kapacitetet e pamjaftueshme të Agjencionit për Zhvillimin e Bujqësisë (trajnime, IT etj.) - Investime të pamjaftueshme në zinxhirit e vlerës, veçanërisht objektet e tharjes dhe ruajtjes - Kapacitet i kufizuar administrativ për marketingun e produkteve vendore; - Përdorimi i pakontrolluar i pesticideve, vjelja e tepërt e PPJD-ve dhe BMA-ve të egra dhe ndotja me plastikë; - Infrastruktura e dobët publike rurale (rrugët, furnizimi me ujë dhe veçanërisht sistemet e ujërave të zeza dhe trajtimit), pyjet dhe rrugët bujqësore.
Zhvillimi lokal - Ekzistojnë GLV; - Ekziston eksperienca institucionale ne menaxhimin e LEADER-it; - Ekziston eksperienca në përgatitjen e SZHL; - Ekziston Rrjeti i GLV.	**Zhvillimi lokal** - Burimet financiare për funksionimin e drejtë të GLV; - Ekspertizë në menaxhimin e GLV–ve; - Vetëdija për rëndësinë e Qeverisjes Lokale dhe veprimeve te qasja LEADER; - Masat aktuale mbështetëse nuk janë në përputhje me idenë e BE-së për LEADER për zbatimin e projekteve; - Definimi i statutit ligjor te GLV-ve ekzistuese; - **D**efinimi i shpenzimeve operative/administrative; - Kapacitetet njerëzore të dobëta për zbatimin e qasjes LEADER në AZHB; - Mungesa e procedurave për zbatimin e qasjes LEADER; - Mungesa e afateve (afati kohor i hapur) për kërkesë të pagesave për shpenzime operacionale; - GLV-të nuk janë ende gati për marrjen e përgjegjësive më të larta pa trajnime të mëtejshme.
MUNDËSITË **Ekonomia rurale dhe përmirësimi i cilësisë së jetës në zonat rurale** - Fillimi i biznesit shumë i lehtë (regjistrimi i biznesit); - Kërkesa për produkte tradicionale bujqësore /kërkesë e tregut për produktet mjekësore	**KËRCËNIMET** **Ekonomia rurale dhe përmirësimi i cilësisë së jetës në zonat rurale** - Shpopullimi dhe plakja e popullsisë në zonën rurale; - Humbja e interesit te të rinjtë për t'u bërë ekonomikisht aktivë në bujqësi/zonat rurale;

dhe aromatike, produktet jodrusore të malit dhe për produktet e prodhuara në ekonomi familjare; - Kërkesa e rritur për ofrimin e shërbimeve për turizmin rural; - Lidhëshmëria e ngushtë midis zonave rurale dhe urbane; **Zhvillimi lokal** - BE-ja vazhdon ta mbështesë qasjen LEADER; - Interesi i fortë i autoriteteve lokale për të përgatitur dhe zbatuar SZHL; - Mundësi më të lehta për të mundësuar fonde të huaja; - Interesi për themelimin e GLV-ve të reja; - Interesi për aktivizimin e GLV-së ekzistuese.	- Punësimi joformal i përhapur gjerësisht; - Standardet e produkteve të ulëta; - Standardet e shërbimit nuk përputhen me pritjet e klientëve të mundshëm; - Degradimi i burimeve natyrore dhe trashëgimisë kulturore; - Shfrytëzim i pakontrolluar i pasurisë natyrore; - Dispozita të paqarta në lidhje me lejet e ndërtimit në zonat rurale; - Rritja e kostove të punës dhe mungesat në tregun e punës; **Zhvillimi lokal** - Buxheti jo i qëndrueshëm; - Vonesa në alokimin e buxhetit për GLV; - Vonesa në pagesa për përgatitjen e SZHL dhe për shpenzime operative; - Rrezik prej mossigurimit të mjeteve për bashkëfinancimin e projektit publik; - Vonesa e pagesave.

6. LIDHJA E PROBLEMEVE TË IDENTIFIKUARA ME OBJEKTIVAT

6.1 Problemet kryesore të identifikuara – bujqësia dhe sektori gro ushqimor

Kosova ka kushte të mira natyrore për bujqësinë dhe tradita të forta në prodhimin e pemëve, perimeve, rrushit dhe në mbarështimin e kafshëve. Gradualisht, legjislacioni (për tokën bujqësore, ujitjen, planifikimin hapësinor, sistemin e trajnimit dhe këshillimit etj.) dhe planifikimi (p.sh., për ujitjen, për zhvillimin e "komunave" etj.) janë përmirësuar. Me një buxhet më të lartë për subvencione dhe grante dhe kontribute donatorësh, një trend i rritur i çmimeve bujqësore dhe konsolidim të disa kanaleve tregtare, është rritur interesi për bujqësinë komerciale. Për më tepër, standardet e sigurisë ushqimore dhe kapaciteti përpunues u përmirësuan për impiantet agro-përpunuese. Kapaciteti institucional për menaxhimin e fondeve të ngjashme me IPARD u konsolidua gjithashtu. Vitet e fundit është vërejtur një proces riorientimi drejt tregut dhe kulturave me vlerë më të lartë të shtuar.

Megjithatë, bujqësia në shkallë të vogël mbetet dobësia kryesore strukturore. Inputet e shtrenjta dhe qasja e vështirë në kapitalin financiar, pajisjet dhe makineritë e vjetra dhe të pamjaftueshme bujqësore, infrastruktura e dobët bujqësore (p.sh., sistemet e ujitjes, rrugët bujqësore, etj.) po çojnë në vlerën e shtuar më të ulët për njësi pune vjetore në bujqësi në krahasim me BE-në dhe vendet fqinje.

Depot (me pajisje për klasifikim dhe paketim) dhe veçanërisht depot e ftohta (që do të mbështesnin eksportin me çmime më të larta në tregun e BE-së) janë të pamjaftueshme për të gjitha llojet e produkteve bujqësore.
Fermerët e rinj janë një shqetësim i veçantë. Niveli i lartë i papunësisë dhe migrimit po e privon sektorin nga puna e aftë dhe mundësitë e tij për një modernizim më të shpejtë.
Me pak shoqata organizative bujqësore, fermerët janë pa fuqi negociuese të tregut dhe pa përparësitë e bashkëpunimit (p.sh., përdorimi i përbashkët i makinerive, magazinave etj.), dhe nuk ka bazë ligjore specifike për organizatat e prodhuesve.
Praktikat e mira për menaxhimin e plehut organik dhe përdorimin efikas të plehrave dhe pesticideve nuk rregullohen, as nuk promovohen përmes rrjeteve të transferimit të njohurive ose trajnimeve. Në përgjithësi, fermerët nuk kanë qasje të mjaftueshme në informacion dhe njohuri.
Përkundër arritjes së një kapaciteti të mirë të përpunimit dhe standardeve të larta të sigurisë ushqimore për disa prej përpunuesve, sektori ka nevojë për mbështetje për plotësimin e standardeve dhe përshtatjen me kërkesat e tregut. Pa integrim vertikal, ekziston një rrezik i lartë i rritjes së importeve, veçanërisht i qumështit dhe mishit (të ngrirë).
Përderisa është bërë progres shumë i rëndësishëm në grumbullimin e të dhënave në vitet e fundit, akoma mungojnë tregues të rëndësishëm bazë për përgatitjen e një politike bujqësore të orientuar drejt BE-së. Në nivel administrativ, Agjencia për Zhvillimin e Bujqësisë mbetet dobësia kryesore, veçanërisht në sigurimin e funksionimit sipas procedurave të qarta dhe nën një sistem të sigurt të TI-së për kontroll dhe pagesa.
Në nivelin e Agjencisë së Ushqimit dhe Veterinarisë, mungesa e programeve të kontrollit dhe mbikëqyrjes së sëmundjeve vështirëson eksportet bujqësore dhe produktet e tyre . Mungon një klasifikim i të gjitha ndërmarrjeve ushqimore dhe të gjitha ndërmarrjeve që trajtojnë nënprodukte me origjinë shtazore bazuar në acquis të BE-së, si dhe një sistem operativ për grumbullimin dhe asgjësimin e nënprodukteve shtazore. Ekziston gjithashtu një kapacitet i dobët institucional për të monitoruar dhe kontrolluar tregun dhe përdorimin e PPP, përfshirë importet.

6.2 Problemet kryesore të identifikuara – toka bujqësore dhe burimet natyrore

Humbja e tokës bujqësore dhe zvogëlimi i sipërfaqes për shfrytëzimin e prodhimtarisë bujqësore dhe fragmentimi i tokës bujqësore janë një ndër sfidat e zhvillimit të qëndrueshëm të sektorit.

Megjithatë, Kosova ka peizazhe të mahnitshme të siguruara nga malet dhe zonat e mëdha të mbuluara me pyje. Burimet natyrore (uji, toka dhe ajri) janë nën një presion të ulët për shkak të menaxhimit ekstensiv të tokës bujqësore (inputet e ulëta kimike, dendësia e ulët e kullotjes dhe fermat e kufizuara intensive të blegtorisë).

Biodiversiteti shumë i pasur mbahet nga pyjet dhe kullotat e gjera, por mbulimi i zonave të mbrojtura është mjaft i vogël (të paktën në krahasim me vendet e BE) dhe nuk ka plane menaxhimi në vend. Zonat e mundshme për Natura 2000 janë identifikuar. Emetimet e gazrave serrë (GHG) dhe amoniakut janë të ulëta, për shkak të sektorit të pazhvilluar mjaftueshëm të blegtorisë. Bujqësia ekstensive mund të shihet edhe si bujqësi e adaptimit ndaj ndryshimeve klimatike. Pyllëzimi shihet si një zgjidhje për sekuestrimin e karbonit, duke pasur potencialin e trajtimit të çështjeve të erozionit të tokës dhe rritjen e biodiversitetit të lidhur me pyjet.

Sfida paraqesin intensifikimi i bujqësisë në ultësira dhe braktisja e tokës në zonat e thella. Intensifikimi çon në cilësi të ulët të ujit dhe ndikon në biodiversitetin, ndërsa braktisja e tokës po kërcënon kullotat me vlerë të lartë natyrore. Me gjithë cilësinë e tyre të lartë, erozioni i tokës është një fenomen i përhapur gjerësisht. Nxjerrja e rërës dhe zhavorrit shpesh nuk është e rregulluar dhe nuk ka restaurim të duhur të tokës në gurëthyes. Ndërtimet pa leje në tokat bujqësore mbesin një problem i rëndësishëm. **Bujqësia organike ka përparësinë e kërkesës për eksport dhe çmimeve më** të larta, por sistemi kombëtar për inspektimet dhe certifikimin nuk është ende funksional dhe prodhuesi nuk po merr ndonjë pagesë shtesë.

Mungesa e legjislacionit mjedisor dhe zbatimi i dobët i sundimit të ligjit janë boshllëqet kryesore institucionale, së bashku me mungesën e marrëveshjeve ndërkombëtare për mbrojtjen e mjedisit. Nga ana tjetër, promovimi i mbrojtjes së mjedisit përmes kufizimeve të imponuara në bujqësi dhe kërkimi i investimeve të kushtueshme pa i ofruar sektorit privat mjetet për të respektuar legjislacionin do të ishin kundërproduktive. Në të njëjtën kohë, ekziston një gamë e gjerë për praktikat e mira që nuk kërkojnë investime financiare specifike.

Hartimi i politikave vuan nga mungesa e treguesve bazë mjedisorë, ndërsa ndërgjeshmëria për mjedisin dhe veçanërisht për zbutjen dhe përshtatjen e ndryshimeve klimatike është e ulët. Skemat e subvencioneve nuk janë të lidhura me praktikat e mira bujqësore dhe mjedisore (PMBM) dhe nuk zbatohen skema agro-mjedisore. Pa legjislacion mbi menaxhimin e plehut organik, grantet e zhvillimit rural për fermerët janë instrumentet më të avancuara të politikave në dhënien e udhëzimeve për mbrojtjen e ujit përmes ruajtjes së duhur të plehut organik. Rregullat për aplikimin e plehrave dhe pesticideve në terren nuk janë formuluar; praktika nuk kontrollohet.

Në rastin e Kosovës, përveç rastit të zonave të goditura nga nxjerrja e rërës dhe zhavorit, kujdesi ndaj mjedisit duhet të ketë të bëjë më shumë me mbrojtjen, sesa me restaurimin. Vendi ka shansin të vazhdojë me ritmin e gjelbërimit të politikës bujqësore në dobi të qytetarëve të tij, ndërkohë që natyra ende është në një status të mirë.

6.3 Problemet kryesore të identifikuara – zonat rurale dhe infrastruktura socio-ekonomike

Ekonomia rurale ka mundësinë të zhvillohet duke u mbështetur në burimet natyrore (të tilla si toka pjellore dhe pyje të gjera), peizazhe dhe tradita të bukura në përpunimin e ushqimit, që përputhen me një kërkesë në rritje për produktet tradicionale dhe turizmin rural. Hapja e një biznesi është relativisht e lehtë në Kosovë, ndërsa bizneset e reja ende mund të mbështeten në disponueshmërinë e fuqisë punëtore. Kërkesa e fortë e tregut të jashtëm për bimët mjekësore dhe aromatike dhe për produktet pyjore jodrusore çoi në zhvillimin e qendrave të grumbullimit dhe kanaleve të konsoliduara tregtare.
Ekziston një përvojë e mirë në nivelin qendror dhe lokal për përgatitjen dhe zbatimin e iniciativave të zhvillimit lokal (duke përfshirë përgatitjen e Strategjive të Zhvillimit Lokal) dhe një interes në rritje për këtë qasje. Megjithatë, zhvillimi ekonomik i zonave rurale mbetet shumë i dobët. Përqindja e lartë e bizneseve dhe fuqisë punëtore të paregjistruar, niveli i lartë i migrimit nga zonat rurale (veçanërisht të rinjve), mungesa e kapitalit financiar për investime, fuqia punëtore e kualifikuar e padisponueshme dhe infrastruktura e dobët rurale (duke përfshirë infrastrukturën sociale, si p.sh. kopshtet e fëmijëve) janë pengesa të rëndësishme në zhvillimin e ekonomisë rurale. Mungon menaxhimi i mbeturinave dhe veçanërisht riciklimi, ndërsa hedhja ilegale e mbeturinave përgjatë rrugëve dhe rrjedhave të ujit është një praktikë e zakonshme. Disa dobësi të tjera specifike që vlen të përmenden: turizmi rural nuk është zhvilluar si agroturizëm, mungesat e zinxhirit të vlerave për ruajtjen, tharjen, paketimin dhe etiketimin e bimëve mjekësore dhe aromatike dhe produkteve pyjore jodrusore, dobësojnë tregtimin e produkteve vendore.

Në nivel administrate, Agjencisë së Pagesave i mungojnë procedurat e përshtatura për të siguruar një funksionalitet me kohë të plotë të GLV-ve. Gjithashtu, GLV-të nuk janë ende të fuqizuara, as teknikisht të gatshme për të nisur thirrje të hapura për përzgjedhjen e projekteve që duhet të përshtaten me prioritetet vendore. Shërbimet këshilluese ende nuk po i trajtojnë siç duhet çështjet e biznesit rural. OJQ-t lokale (për mbrojtjen e mjedisit, fuqizimin e grave, zhvillimin e qëndrueshëm etj.) janë një burim i vlefshëm që mund të përfshihet në mënyrë efikase në zhvillimin e zonave rurale.

6.4 Problemet kryesore në nivel të institucioneve publike

Kosova është vend kandidat potencial për në BE dhe ka nënshkruar Marrëveshjen e Stabilizim Asociimit (MSA) e cila ka hyri në fuqi në prill 2016, duke siguruar një kornizë gjithëpërfshirëse për një dialog të strukturuar politik dhe intensifikimin e marrëdhënieve ekonomike. Në këtë kontekst, Kosova duhet të rrisë konkurrueshmërinë e saj bujqësore për t'i rezistuar presioneve të tregut të hapur, duke miratuar *acquis* të BE-së që përfshin standarde të shumta. Prandaj, *acquis* i BE-së po sjell sfida institucionale në lidhje me transponimin dhe kapacitetin institucional për monitorimin dhe kontrollin e legjislacionit të ri, si dhe sfidat e sektorit privat, për të mbuluar kostot për investimet e reja dhe për funksionimin dhe mirëmbajtjen e tyre të mëtejshme.

Një boshllëk horizontal lidhet me digjitalizimin e institucioneve (përfshirë marrëdhëniet e tyre me publikun / fermerët) dhe përfshirjen e dobët të inovacionit në rrjetet e transferimit të njohurive.

Në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural, boshllëku kryesor lidhet me funksionimin e duhur të Agjencisë së Pagesave (Agjencia për Zhvillimin e Bujqësisë). Kapaciteti i dobët institucional dhe

[26]IACS - Sistemi i Integruar i Administrimit dhe Kontrollit, që nënkupton sistemin e siguruar të TI-së që përfshin të gjitha detajet dhe verifikimet për kërkesat e pagesave, duke filluar nga paraqitja e kërkesave, deri në regjistrimin në kontabilitet

mungesa e një sistemi të besueshëm mbikëqyrjeje për të siguruar përputhshmërinë me procedurat e brendshme të miratuara po rrezikon rolin e institucionit në ofrimin e mbështetjes financiare për

fermerët. Sistemet e TI- së duhet të forcohen drejt një IACS të plotë[26], duke siguruar një regjistër të plotë pa mundësi fshirjeje të të gjitha veprimtarive të përdoruesve dhe i cili duhet të lidhet me bazat e të dhënave të tjera kombëtare për të lejuar kontrolle tërthore. Në nivel administrativ, dobësia kryesore mbetet Agjencia e Pagesave, veçanërisht në sigurimin e funksionimit të saj me procedura të qarta dhe me një sistem të sigurt IT për kontroll dhe pagesa. Për më tepër, mungon një sistem monitorimi ex-post për projektet e zbatuara, duke i lënë autoritetet pa një situatë të qartë mbi përdorimin e duhur të granteve pas përfundimit të kontratave / pagesës së fundit.

Për më tepër, vlerësimi i ndikimit të masave të grantit duhet të kryhet në kohën e duhur, duke çuar, së bashku me rezultatet e studimeve sektoriale dhe nevojat e identifikuara në strategjinë kombëtare për bujqësinë, zhvillimin rural dhe pylltarinë, në ndryshimet në mekanizmin e financimit si IPARD, veçanërisht për dispozitat që lidhen me përshtatshmërinë, pikëzimin dhe sistemin e monitorimit.

Sistemit të thjeshtuar të identifikimit të parcelave të tokës i është dashur një përditësim i rregullt për shkak të dinamikës së ndryshimeve të tokës dhe gjithashtu një përditësim që duhet të ndalojë kërkesën për pagesa direkte nga fermerë të ndryshëm për të njëjtën parcelë. Skemat e subvencioneve dhe granteve të administratës vendore duhet të bëhen pjesë e Strategjive të Zhvillimit Lokal dhe të menaxhohen përmes Grupeve Lokale të Veprimit, duke siguruar kështu qëndrueshmëri me politikat kombëtare duke vazhduar adresimin e nevojave lokale.

Ende nuk ka ndonjë kusht të lidhur me pagesat direkte, kështu që fermerët ende nuk janë nxitur të miratojnë standarde të reja. Megjithatë, së bashku me kërkesat e reja për pagesat direkte, duhet të krijohet një Sistem Këshillimor për Fermat (SSHK), i cili do të koordinojë dhe japë këshillimin e duhur për miratimin e standardeve të reja. Boshllëqe të tjera të rëndësishme lidhen me kapacitetin institucional për akreditimin e organeve të certifikimit dhe inspektimit në bujqësinë organike dhe me mungesën e legjislacionit dhe skemave mbështetëse për organizatat prodhuese.

Sa i përket **sigurisë ushqimore, politikës veterinare dhe fitosanitare**, me përjashtim të mishit të shpezëve, mungesa e programeve të kontrollit dhe mbikëqyrjes së sëmundjeve po bllokon eksportet dhe me këtë, zhvillimin e sektorit blegtoral dhe të industrisë ushqimore të produkteve të mishit.

Mungon një klasifikim i të gjitha ndërmarrjeve ushqimore dhe të gjitha ndërmarrjeve që trajtojnë nënprodukte me origjinë shtazore bazuar në acquis të BE-së. Një fabrikë për përpunimin e mbetjeve shtazore është bërë teknikisht funksionale, por nuk ka një sistem operativ për grumbullimin dhe asgjësimin e nënprodukteve shtazore. Për më tepër, pa rregulla që lidhin sistemet e identifikimit dhe regjistrimit të kafshëve me pagesa direkte (për IACS -in e ardhshëm), përdorimi i kësaj baze të dhënash nuk stimulohet. Regjistrimi i duhur i lëvizjeve të kafshëve është i një rëndësie të veçantë.

Ndonëse është bërë progres shumë i rëndësishëm në mbledhjen e të dhënave në vitet e fundit, ende mungojnë tregues të rëndësishëm bazë për përgatitjen e një politike bujqësore të orientuar drejt BE-së.

Sa i përket **çështjeve fitosanitare**, nevojitet ngritja e kapaciteteve institucionale për të monitoruar dhe kontrolluar tregun dhe përdorimin e PPP, përfshirë importet. Sa i përket **peshkimit**, ka boshllëqe të rëndësishme në përgatitjen e një inventari të llojeve të peshkut dhe në përafrimin e politikave të tregut me acquis të BE-së (p.sh. moslejimi në tregje i llojeve të ndaluara) dhe më tej, duhet të zbatohet një sistem kontrolli.

Vizioni i përgjithshëm për bujqësinë dhe zhvillimin rural në Kosovë është të japë një kontribut të balancuar në ekonominë, mjedisin, shoqërinë dhe mirëqenien kulturore të zonave rurale dhe të Kosovës në tërësi, përmes një partneriteti efikas dhe fitimprurës ndërmjet sektorit privat, qeverisë qendrore, lokale dhe komuniteteve në kontekstin evropian.

7. OBJEKTIVAT STRATEGJIKE PËR BUJQËSINË DHE ZHVILLIMIN RURAL

Strategjia për Bujqësinë dhe Zhvillimin Rural për periudhën 2022-2028 pasqyron nevojën për zhvillimin e sektorit të bujqësisë dhe zonave rurale, për të konkurruar në tregjet e Bashkimit Evropian dhe tregjet rajonale. Identifikon masat për rritjen e efikasitetit të prodhimit, përpunimit dhe marketingut bujqësor; ndërtimin e institucione të duhura, efektive publike dhe private; për të përmirësuar të ardhurat e fermave; për të siguruar që konsumatorët të kenë qasje në ushqim të sigurt dhe të shëndetshëm; për të optimizuar përdorimin e burimeve të tokës, pyjeve dhe ujit, në një mënyrë të qëndrueshme mjedisore; dhe për të ndërtuar komunitete rurale të qëndrueshme përmes zhvillimit të qëndrueshëm rural.
Sipas analizave te përmbledhura; analizës SWOT dhe analizës sektoriale janë identifikua objektivat strategjike dhe specifike, të cilat janë:

7.1 Objektivi strategjik 1: Rritja e konkurrencës së sektorit agro-ushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të

Objektivi specifik 1.1: Mbështetja e të ardhurave të qëndrueshme të fermës dhe elasticiteti për të rritur sigurinë ushqimore
Objektivi specifik 1.2: Rritja e konkurrencës dhe përmirësimi i orientimit të tregut duke përfshirë fokus më të madh në kërkimin, inovacionin, teknologjinë dhe digjitalizimin
Objektivi specifik 1.3: Përmirësimi i pozitës së fermerëve në zinxhirin e vlerës

7.2 Objektivi i Strategjik 2: Menaxhimi i qëndrueshëm i resurseve natyrore

Objektivi specifik 2.1: Kontributi në zbutjen dhe përshtatjen e ndryshimeve klimatike, si dhe energjinë e ripërtëritshme
Objektivi specifik 2.2: Nxitja e menaxhimit të qëndrueshëm dhe efikas te toka, uji dhe ajri
Objektivi specifik 2.3: Mbrojtja e biodiversitetit, shërbimet e zgjeruara të ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe peizazheve

7.3 Objektivi strategjik 3 - Mbështetja e bizneseve të zonave rurale dhe rritja e punësimit dhe e infrastrukturës sociale

Objektivi specifik 3.1: Promovimi i punësimit, rritjes, përfshirjes sociale dhe zhvillimit lokal në zonat rurale, përfshirë bio-ekonominë dhe zhvillimi i qëndrueshme i pylltarisë
Objektivi specifik 3.2: Përmirësimi i kërkesave shoqërore për ushqimin dhe shëndetin, përfshirë ushqimin e sigurt, ushqyes dhe të qëndrueshëm, zvogëlimin e mbeturinave të ushqimit, si dhe mirëqenien e kafshëve
Objektivi specifik 3.3: Ppromovimi i barazisë gjinore, duke përfshirë pjesëmarrjen e grave në bujqësi dhe përfshirjen sociale të komunitetve dhe grupeve të cenueshme

7.4 Objektivi Strategjik 3: Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike

Objektivi specifik 4.1: Riorganizimi dhe funksionalizimi i plotë i AZHB-së si Agjenci IPARD
Objektivi specifik 4.2: Arritja e besueshmërisë për menaxhim dhe zbatim të buxhetit për masat e programit IPARD III
Objektivi horizontal 4.3: Digjitalizimi i sektorit dhe transferimi i njohurive

Një përmbledhje e problemeve të përshkruara më sipër dhe lidhjet e tyre me objektivat e identifikuara është paraqitur më poshtë:

Problemet dhe shkaqet e tyre		Objektivat strategjike dhe specifike
Vlera e ulët e shtuar për njësi pune vjetore për shkak të fragmentimit të fermës / bujqësisë në shkallë të vogël, fermave të kufizuara lokale – integrimit të përpunuesve agro-ushqimor, pajisjeve dhe makinerive bujqësore të vjetra dhe të pamjaftueshme, infrastrukturës së dobët bujqësore (p.sh. sistemet e ujitjes, rrugët bujqësore etj.) , inputet e shtrenjta dhe aksesi i vështirë në kapitalin financiar, hapësirat e pamjaftueshme të magazinimit, sistemi këshillimor i pazhvilluar.	➔	**Objektivi strategjik** 1 - Rritja e konkurrencës së sektorit agroushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës. - ***Objektivi specifik 1.1*** **-** Mbështetja e të ardhurave të qëndrueshme të fermës dhe elasticitetit në të gjithë territorin - ***Objektivi specifik 1.2*** Rritja e konkurrencës dhe orientimi nga tregu - ***Objektivi specifik 1.3*** Përmirësimi i pozicionit të fermerëve në zinxhirin e vlerës
Mungesa e politikave të zbatuara për emetimet e GS dhe amoniakut, mungesa e kushteve të mira mjedisore dhe klimatike për qasje në pagesat direkte, formulimi dhe zbatimi i pamjaftueshëm i politikave për konsolidimin e tokës dhe ndërtimet ilegale në tokën bujqësore, infrastruktura e pamjaftueshme e fermave dhe kuadri rregullator për menaxhimin e plehut organik, plehrave kimike dhe pesticideve. përdorim, mungesë planesh menaxhimi (për zonat e mbrojtura) me masa ruajtjeje që lidhen me bujqësinë, masa agro-mjedisore ende të pa zbatuara.	➔	**Objektivi strategjik 2** - Menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore - ***Objektivi specifik 2.1:*** Kontribuoni në zbutjen dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike, si dhe në energjinë e rinovueshme - ***Objektivi specifik 2.2***: Nxitja e menaxhimit të qëndrueshëm dhe efikas të burimeve si uji, toka dhe ajri - ***Objektivi specifik 2.3***: Mbrojtja e biodiversitetit, shërbimet e përmirësuara të ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe peizazheve
Përqindja e lartë e biznesit të paregjistruar dhe fuqisë punëtore, niveli i lartë i migrimit nga zonat rurale (veçanërisht i të rinjve), mungesa e kapitalit financiar për investime, fuqia punëtore e padisponueshme e kualifikuar dhe infrastruktura e dobët rurale (duke përfshirë infrastrukturën sociale, si kopshtet.), menaxhimi i mbetjeve dhe veçanërisht riciklimi mungon, ndërkohë që hedhja e paligjshme e mbetjeve përgjatë rrugëve dhe rrjedhave ujore është një praktikë e zakonshme, turizmi rural nuk zhvillohet si agroturizëm, magazinimi i tharjes, paketimi dhe etiketimi i mungesës së zinxhirit të vlerës për bimët mjekësore dhe aromatike dhe mbi produktet pyjore jodrusore, marketing i dobët i produkteve vendase.	➔	**Objektivi strategjik 3** - Mbështetja e bizneseve të zonave rurale dhe rritja e punësimit dhe e infrastrukturës sociale - ***Objektivi specifik*** **3.1**: Promovimi i punësimit, rritjes, përfshirjes sociale dhe zhvillimit lokal në zonat rurale, duke përfshirë ekonominë bio - ***Objektivi specific 3.2***: Përmirësimi i kërkesave shoqërore për ushqimin dhe shëndetin, përfshirë ushqimin e sigurt, ushqyes dhe të qëndrueshëm, zvogëlimin e mbeturinave të ushqimit, si dhe mirëqenien e kafshëve, si dhe - ***Objektivi specific 3.3***: Promovimi i

Sipas të dhënave nga Regjistrimi i Bujqësisë në vitin 2014 vetëm 11 % të grave kishin në pronësi shtëpi/banesa ndërsa, vetëm 4.9 % e tokave bujqësore ishin në pronësi të grave, përkatësisht vetëm 6,388 nga 130,436 prona. Normat sociale ka raste që i pengojnë gratë të realizojnë të drejtën në pronë duke përshirë edhe trashëgiminë, e që si rrjedhojë kufizon qasjen e tyre në financa dhe dobëson gjendjen e tyre ekonomike. Megjithate Ministra i ka ndermarre te gjitha masat që pjesëmarrja e grave në procesin e vendimmarrjes është dhe do të sigurohet në të gjitha fazat e përgatitjes dhe zbatimit të kësaj Strategjie.		barazisë gjinore, duke përfshirë pjesëmarrjen e grave në bujqësi dhe përfshirjen sociale të komunitetve dhe grupeve të cenueshme
Kapacitet i dobët institucional i Agjencisë së Pagesave në lidhje me procedurat dhe sistemin e TI-së për kontrollin dhe pagesat, mungesën e sistemit të monitorimit ex-post për projektet e realizuara, mangësitë në kapacitetin institucional për akreditimin e organeve certifikuese dhe inspektuese të bujqësisë organike dhe mungesën e legjislacionit. dhe skemat mbështetëse për organizatat e prodhuesve; Mungojnë programet e kontrollit dhe mbikëqyrjes së sëmundjeve, nuk ka lidhje ndërmjet sistemeve të identifikimit dhe regjistrimit të kafshëve me pagesa direkte (për IACS-në e ardhshme); regjistrimi i veçantë i lëvizjeve të kafshëve, ngritja e kapaciteteve institucionale të nevojshme për të monitoruar dhe kontrolluar tregun dhe përdorimin e PMB, përfshirë importet; Mangësitë e rëndësishme në përgatitjen e një inventari të llojeve të peshkut dhe në përafrimin e politikave të tregut me acquis të BE-së Një hendek horizontal lidhet me dixhitalizimin e institucioneve (përfshirë marrëdhëniet e tyre me publikun/fermerët) dhe përfshirjen e dobët të inovacionit në rrjetet e transferimit të njohurive.	➔	**Objektivi strategjik 4** - Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase Objektivi specifik 4.1 Riorganizimi dhe funksionalizimi i plotë i AZHB-së si Agjenci IPARD - ***Objektivi specifik 4.2*** Arritja e besueshmërisë për menaxhim dhe zbatim të buxhetit për masat e programi IPARD III - ***Objektivi horizontal 4.3:*** Dixhitalizimi i sektorit dhe transferimi i njohurive

8. ANEKSET

8.1 Ndarja e buxhetit sipas objektivave të përgjithshme

Objektivat strategjikë/ Year	2022 Buxheti (euro)			2023 Buxheti (euro)			2024 Buxheti (euro)		
Rritja e konkurrencës së sektorit agroushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës	**Sub/Grant**	**Mallra/Shërb**	**Kapitale**	**Sub/Grant**	**Mallra/Shër**	**Kapitale**	**Sub/Grante**	**Mallra/Shër**	**Kapitale**
	54,032,022		6,380,769	54,477,022		6,130,000	54,477,022		7,130,000
Menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore	427,220			427,220			427,220		
Mbështetja e bizneseve në zonat rurale dhe rritjen e punësimit dhe infrastrukturës sociale	6,500,000		350,000	6,500,000		350,000	6,500,000		350,000
Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase		460,000			460,000			460,000	
Digjitalizimi dhe transferimi i njohurive		748 965.00			538,965			538,965	
Total	**60,959,242**	**1,208,965**	**6,730,769**	**61,404,242**	**998,965**	**6,480,000**	**61,404,242**	**998,965**	**7,480,000**

8.2 INDIKATORËT

No.	Objective/Indicator	Vlera bazë (2019)	Targeti afatmesëm (2024)	Targeti përfundimtar Viti (2027)
I. I.	**Objektivi strategjik 1: Rritja e konkurrencës së sektorit agroushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës**			
1	Treguesi i ndikimit 1.1: Vlera e shtuar bruto	477 mil. euro	+10%	+20%
2	Treguesi i ndikimit 1.2: Punë shtesë (në njësi pune vjetore)	82,657 AWU	+3%	+5%
3	Treguesi i ndikimit 1.3: Produktiviteti i punës	5,771 euro/AWU	+6.8%	+14.28%
I.i	**Objektivi specifik 1.1 - Mbështetje për të ardhura të qëndrueshme të fermës dhe elasticiteti për ta rritur sigurinë ushqimore**			
1	*Treguesi i prodhimit 1.1: Numri i përfituesve nga numri total i ekonomive bujqësore*	44.40%	50%	60%
I. ii.	**Objektivi specifik 1.2 - Rritja e konkurrencës dhe përmirësimi i orientimit ndaj kërkesave te tregut duke u fokusuar në kërkime, inovacion, teknologji dhe dixhitalizim**			
1	Treguesi i prodhimit 1.2: Bilanci tregtar agroushqimor (raporti eksport/import)	1:11.68	1:9	1:7
I. iii.	**Objektivi specifik 1. 3 - Përmirësimi i pozicionit të fermerëve në zinxhirin e vlerës**			
1	Treguesi i prodhimit 1.3: Vlera e shtuar neto për NJPV në bujqësi	1,428 euro	1,571 euro	1,728 euro
II.	**Objektivi strategjik 2 - Menaxhimi i qëndrueshëm i resurseve natyrore**			
1	Treguesi i ndikimit 2.1: Erozioni i tokës nga uji (Pjesa e sipërfaqeve totale të mbuluara nga toka me erozion të fortë dhe shumë të fortë)	23.45	-2%	-5%
2	Treguesi i ndikimit 2.2: Bujqësia me vlerë të lartë natyrore (HNV).	N/A	Mesatarja e BE-së: 33.14% nga totali i SBSH	Mesatarja e BE-së: 33.14% nga totali i SBSH
3	Treguesi i ndikimit 2.3: Cilësia e ujit – Nitratet në ujërat nëntokësore	N/A	Mesatarja e BE-së 50 mg NO3 për litër/mesatare vjetore	Mesatarja e BE-së 50 mg NO3 për litër/mesatare vjetore
II.i	**Objektivi specifik 2.1 - Mbështetje në zbutjen dhe në përshtatjen me ndryshimet klimatike, si përdorimin e energjisë se ripërtëritshme**			
1	Treguesi i prodhimit 2.1: Pjesa e emetimeve të GHG nga bujqësia	*6%*	*0 rritje*	*0 rritje*
II. ii.	**Objektivi specifik 2.2 - Nxitja e menaxhimit të qëndrueshëm dhe efikas të burimeve (toka, uji, ajri)**			

1	Treguesi i prodhimit 2.2.1: Bilanci bruto i lëndëve ushqyese	N/A	Mesatarja e BE-së 44kg/N/ha	Mesatarja e BE-së 44kg/N/ha
2	Treguesi i prodhimit 2.2.3: Pjesa e UAA me erozion shumë të fortë të tokës nga uji	7.35%	-2%	-5%
3	Treguesi i prodhimit 2.2.4: Emetimet e amoniakut nga bujqësia	N/A	Mesatarja e BE-së: 93% nga burimet bujqësore	Mesatarja e BE-së: 93% nga burimet bujqësore
II. iii.	**Objektivi specifik 2.3 - Mbrojtja e biodiversitetit, përmirësimi i shërbimeve të ekosistemit dhe ruajtja e habitateve dhe peizazheve/natyrës**			
1	Treguesi i prodhimit 2.1: Numri i ha UAA sipas skemave agromjedisore dhe klimatike	0	10	50
III.	**Objektivi strategjik 3 – Zhvillimi i bizneseve të zonave rurale dhe rritja e punësimit dhe infrastrukturës sociale**			
1	Treguesi i ndikimit 3.1: Shkalla e punësimit rural	N/A	Mesatarja e BE-së 73.07%	Mesatarja e BE-së 73.07%
2	Treguesi i ndikimit 3.2: Shkalla e varfërisë rurale	N/A	Mesatarja e BE-së 20.90%	Mesatarja e BE-së 20.90%
3	Treguesi i ndikimit 3.3: GDP rurale për kokë	N/A	Mesatarja e BE-së: 20,067 euro/banor	Mesatarja e BE-së: 20,067 euro/banor
III. i.	**Objektivi specifik 3.1 - Promovimi i punësimit, rritjes, përfshirjes sociale dhe zhvillimit lokal në zonat rurale, duke përfshirë ekonominë bio**			
1	Treguesi i prodhimit 3.1: Numri i vendeve të punës në zonat rurale në sektorin jobujqësor	N/A	Mesatarja e BE-së: 88%	Mesatarja e BE-së: 88%
2	Treguesi i prodhimit 3.2 Numri i GLV	12	20	30
III. ii.	**Objektivi specifik 3.2 - Përmirësimi i kërkesave shoqërore për ushqimin dhe shëndetin, përfshirë ushqimin e sigurt, ushqyes dhe të qëndrueshëm, zvogëlimin e mbeturinave të ushqimit, si dhe mirëqenien e kafshëve**			
1	Treguesi i prodhimit 3.1: Shitjet e produkteve për mbrojtjen e bimëve	759,359/euro	≤ 759,359/euro	≤ 759,359/euro
2	Treguesi i prodhimit 3.2: Shitjet e antimikrobikëve veterinare	379,704/euro	≤ 379,704/euro	≤ 379,704/euro
III.iii	**Objektivi specifik 3.3 - Promovimi i barazisë gjinore, duke përfshirë pjesëmarrjen e grave në bujqësi dhe përfshirjen sociale të komuniteteve dhe grupeve të cenueshme**			
	Treguesi i ndikimit: tokave bujqësore në pronësi të grave	4.9%	10%	20%
IV.	**Objektivi Strategjik 4 - Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime**			
21	Treguesi i ndikimit 4.1: Niveli i transpozimit dhe zbatimit të legjislacionit përkatës të BE-së në nivel të MBPZHR-së	30%	50%	100%

	Objektivi specifik 4.1 - Riorganizimi dhe funksionalizimi i plotë i AZHB-së si Agjenci IPARD			
	Treguesi i ndikimit 4.1: AZHB e ristrukturuar dhe funksionale sipas kërkesave të direktivave të BE-së. me staf të mjaftueshëm dhe të përgatitur si dhe pavarësi të plotë funksionale në përmbushjen e misionit të saj.	0	100%	100%
	Treguesi i ndikimit 4.2: Procedura të brendshme të aprovuara dhe të zbatuara gjatë të gjitha fazave të zbatimit të PPD-së dhe PZHR-së.	0	100%	100%
IV. i.	**Objektivi specifik 4.3 - Arritja e besueshmërisë për menaxhim dhe zbatim të buxhetit për masat e programit IPARD III**			
22	Treguesi i prodhimit 4:3 Niveli i arritjes së besimit të detyrave të zbatimit të buxhetit për 4 masa IPARD	0	50%	100%
V.	**Objektivi specifik 4.2 - Dixhitalizimi i sektorit dhe transferimi i njohurive dhe inovacionit**			
23	Treguesi i ndikimit 5.1: Niveli i dixhitalizimit të MBPZHR, AZHB dhe institucioneve të tjera të koordinuara nga MBPZHR	40%	70%	100%
26	Treguesi i ndikimit 5.2: Niveli i ngritjes së Sistemit të Njohurive dhe Inovacionit Bujqësor (AKIS)	10%	50%	100%

*-nuk ka tregues specifikë, pasi objektivi horizontal është menduar të merret në konsideratë në nivelin e të gjithë treguesve të tjerë të mësipërm

Modelet/pasaportat e ndikimit dhe treguesve të prodhimit duhet të ndjekin treguesit CAP të BE-së, siç janë paraqitur nga Komisioni Evropian: https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DataPortal/cmef_indicators.html

8.3 Identifikimi i nevojave dhe arsyeshmëria në kuadër të objektivave të përcaktuara

Ndërsa ka tendenca pozitive të dukshme në bujqësi, pylltari, përpunim ushqimor dhe zonat rurale të arritura në periudhën e kaluar, ende zhvillimi i bujqësisë dhe zhvillimi rural pengohen nga vështirësitë strukturore dhe joefikasiteti siç janë identifikuar në SWOT, të cilat kanë nevojë për ndërhyrje të mëtejshme për periudhën 2022-2028. Analiza SWOT identifikoi një sërë nevojash që duhet të adresohen nga kjo Strategji.

8.3.1 Identifikimi i nevojave – Rritja e konkurrencës së sektorit agroushqimor dhe përmirësimi i efikasitetit dhe qëndrueshmërisë së prodhimit të fermës

Nevoja 1.1: Sigurimi i qëndrueshmërisë së fermës

Hyrja në një konkurrencë tregu me CEFTA-n dhe vendet e BE-së pa e modernizuar më parë sektorin e agro-ushqimit ka bërë një presion të jashtëzakonshëm mbi të gjitha fermat dhe veçanërisht ato që janë të orientuara drejt tregut. Sigurimi i të ardhurave mbështetëse të fermave **në formën e pagesave direkte për sipërfaqe të shfrytëzuar dhe për bagëti është çështje e dhënies së një mundësie për fermat vendase për të mbijetuar**. Mbështetja shtesë e të ardhurave tranzitore është e nevojshme për disa sektorë të konsideruar në vështirësi.

Pemët dhe perimet janë veçanërisht sektorë të lidhur me tregun, kështu që nevojiten të ardhura mbështetëse shtesë. Në të njëjtën kohë, **pragjet minimale për pagesat direkte** për sektorë janë të nevojshëm, duke shmangur ofrimin e mbështetjes së fermës për bujqësinë e subsistencës/vetëmbajtjes(e cila nuk lidhet me tregun).

Nevoja 1.2: Nxitja e fermave me madhësi të mesme dhe pjesëmarrjes së tyre në treg

Shpenzimi i fondeve publike si pagesa direkte dhe grante pa adresuar mangësitë kryesore të sektorit, që është bujqësi në shkallë të vogël, është kundërproduktive. Ekziston nevoja e synimit të mbështetjes publike ndaj fermave me madhësi të mesme, si dhe nxitja e fermerëve të vegjël për të rritur madhësinë e tyre. Duhet të merren parasysh pagesat më të larta direkte dhe prioritizimi i granteve për fermat me madhësi të mesme, si dhe të kërkohet një rritje e madhësisë së fermës deri në fund të zbatimit të granteve. Duhet pranuar se grantet janë përfundimisht për zhvillimin e sektorit dhe të ekonomisë. Kështu, **nevojitet një rritje e pjesëmarrjes formale në treg të përfituesve të granteve**, duke e bërë kështu të dukshëm ndikimin e granteve në ekonomi (p.sh., duke i nënshtruar planet e tyre të biznesit ndaj kontrolleve gjatë monitorimit ex-post/duke iu nënshtruar kontrolleve të administratës tatimore për vlerësimin e prodhimit të tyre).

Nevoja 1.3: Nxitja e sektorëve me vlerë më të lartë të shtuar dhe me kërkesë të tregut

Jo të gjithë sektorët kanë të njëjtin ndikim në ekonomi. Rritja e vlerës së shtuar neto, konkurrencës dhe rritja e zëvendësimit të eksporteve/ importit mund të bëhet në mënyrë më efektive përmes mekanizmave të veçantë të politikave, duke synuar disa sektorë, veçanërisht **pemët dhe perimet, pemët e malit, bimët mjekësore dhe aromatike dhe blegtorinë.** Sektorë të tjerë mund t'i bashkohen kësaj liste, të tillë si vreshtat, në rast se është bërë përparim në përpunim dhe brendim. Këta sektorë janë akoma duke pasur potencialin e krijimit të vendeve të punës, pasi që janë edhe më intensivë sa i përket fuqisë punëtore. Në të njëjtën kohë, **bujqësia organike** duhet parë jo vetëm si një sistem prodhimi miqësor me mjedisin që jep produkte me cilësi të lartë, por edhe si një sektor me një kërkesë të qëndrueshme pozitive për eksport.

Nevoja 1.4: Vendosja e fermerëve të rinj si menaxherë fermash

Fermerët e rinj janë motorët për modernizimin e sektorit. Janë më të hapur për inovacionin/aplikimin e teknologjive të reja, si dhe për miratimin e praktikave të mira mjedisore. Me një intuitë për prodhimin e orientuar drejt tregut, fermerët e rinj në përgjithësi janë pa mjete financiare, qasje në tokë dhe trajnime të specializuara. Pa instrumente të veçanta të politikave, rreziku i migrimit do të mbetet shumë i lartë. Nevojiten skema të veçanta mbështetëse për fermerët e rinj, si modeli i BE-së.

Nevoja 1.5: Rritja e produktivitetit të punës

Me mekanizim dhe pajisje të pamjaftueshme dhe të vjetruara, teknologji të pamodernizuar dhe aftësi të dobëta bujqësore, produktiviteti i punës në ferma mbetet shumë i ulët. Duke parë perspektivën e 7 viteve të ardhshme, **puna me kosto të ulët nuk mund të jetë zgjidhja për konkurrueshmërinë e sektorit**, pasi gatishmëria e saj po zvogëlohet dhe kostoja me punën po rritet. **Bujqësia/digjitalizimi i saktë duhen nxitur**.

Nevoja 1.6: Lehtësimi i qasjes në kapital financiar

Qasja e vështirë në kredi për shkak të mungesës së kolateralit po i shtyn fermerët drejt sistemit të mikrofinancimit, me norma të larta interesi ose thjesht larg nga një mundësi reale për të pasur qasje në kredi. Instrumentet financiare në bujqësi, që mbulojnë skemat e garancisë për kreditë rurale dhe huatë për ndarjen e rrezikut do të ofrojnë lehtësime për qasje në kredi (zvogëlim i

kërkesës për kolateral të lartë) dhe të pagesave paraprake për grante, si dhe uljen e normave të interesit për kredi.

Nevoja 1.7: Optimizimi i zinxhirëve të furnizimit në bujqësi

Mungesa e makinerive dhe pajisjeve, depove dhe objekteve pas vjeljes janë mangësi në zinxhirët e furnizimit. Importet e lira nga vendet më konkurruese dhe/ose me subvencione më të larta po bllokojnë integrimin e prodhimit vendor me përpunuesit vendorë, veçanërisht në rastin e qumështit dhe produkteve të mishit. Zinxhirët e furnizimit të shkurtër duhet të valorizohen më mirë.

Nevoja 1.8: Rehabilitimi dhe modernizimi i sistemit të ujitjes dhe kullimit

Kosova ka një Master Plan gjithëpërfshirës për Ujitje (MPI), të përgatitur kohët e fundit (2020). Kostot totale të vlerësuara të investimeve janë jashtëzakonisht të larta, shumë përtej kapacitetit të buxhetit kombëtar, prandaj një renditje e nevojave është e nevojshme. Nevojat kryesore të identifikuara të MPI janë, si më poshtë:

- Mbështetja për përgatitjen e projekteve të parafizibilitetit, fizibilitetit dhe teknikës për gjashtë sistemet e ujitjes dhe kullimit, të ndjekura nga investimet e duhura;
- Ngritja e kapaciteteve (përfshirë veçimin e burimeve të përshtatshme njerëzore nga MBPZHR) dhe asistencë teknike për institucionet (me fokus në sigurimin e qëndrueshmërisë së investimeve);
- Mbështetja për fermerët, shoqatat e përdoruesve të ujit, kompanitë e ujit dhe komunat në zonat parësore për investime dhe për investimet me prioritet, siç përmendet në Planin e Veprimit të MPU-së dhe përgatitjen e planit të veprimit për zbatimin e granteve për rehabilitimin e infrastrukturës së ujitjes.

Për një shqyrtim të duhur të nevojave të lartpërmendura, krijimi i një agjencie kombëtare për menaxhimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit nën koordinimin e MBPZHR do të rrisë angazhimin e administratës për investimet në bujqësi (aktualisht, agjencitë e ujit janë nën Ministrinë e Ekonomisë dhe interesi për investime në infrastrukturën e bujqësisë është mjaft i ulët).

Nevoja 1.9: Menaxhimi i rreziqeve

Sektori i bujqësisë është shumë i ekspozuar ndaj kushteve të motit. Rreziku i humbjes së rendimentit dhe kështu biznesit duhet të adresohet përmes **skemave të përballueshme të sigurimit**, duke mbuluar të paktën thatësirën, përmbytjet, breshrin, ngricat e hershme dhe të vonshme.
Në të njëjtën kohë, **bujqësia ekstensive** është gjithashtu një formë e menaxhimit të rrezikut; racat lokale dhe barinjtë tradicionalë që vlen të mbështeten në zona të thella, ku do të ishte e vështirë të zhvillohej bujqësia intenzive.

Për sa i përket **praktikave të përshtatjes ndaj ndryshimeve klimatike**, shërbimet këshilluese duhet të përfshihen më shumë në zhvillimin e fushatave vetëdijësuese dhe dhënien e sesioneve trajnuese. Planet e biznesit për grante duhet të përfshijnë veprime që lidhen me zbutjen e ndryshimeve klimatike.

Nevoja 1.10: Krijimi i organizatave të prodhuesve

Fitimi i fuqisë negociuese për fermerët e vegjël dhe të mesëm mund të zbatohet vetëm përmes shoqatave. Fermerët janë ngujuar disi mes interesit të tregtarëve të inputeve dhe përpunuesve/tregtarëve për produktet bujqësore. **Ekzistenca e legjislacionit për grupet e prodhuesve do të ishte hapi i parë**. Ndërgjegjësimi, trajnimet, skemat shtesë të mbështetjes së të ardhurave dhe përcaktimi i prioriteteve për grante janë pjesë e një sërë veprimesh që duhet të stimulojnë krijimin e organizatave të reja të prodhuesve.

Nevoja 1.11: Përafrimi me standardet e BE

Përafrimi mund të zbatohet vetëm gradualisht, duke filluar me legjislacionin. Sidoqoftë, nuk është realiste të llogaritet që menjëherë pasi të miratohet një legjislacion i ri, ka kapacitet të mjaftueshëm institucional dhe privat për një zbatim real. **Periudhat grejs janë të nevojshme** (legjislacioni që do të miratohet, hyrja në fuqi të ndodhë në 1 - 3 vjet), duke lejuar kështu institucionet të zhvillojnë sistemet e tyre të monitorimit/kontrollit dhe që sektori privat të bëjë investimet përkatëse (ndërsa grantet publike dhe sesionet e trajnimit duhet të jenë të disponueshme).

Klima dhe mjedisi, shëndeti publik, shëndeti i kafshëve, shëndeti i bimëve dhe standardet e mirëqenies së kafshëve - siç u përmend në CAP të BE "rregullat mbi kushtëzimin" (Shtojca III e rregullores që përcakton rregullat për mbështetjen e planeve strategjike që do të hartohen nga Shtetet Anëtare sipas Politikës së Përbashkët Bujqësore) janë më të rëndësishmet dhe kanë potencialin e hapjes së rrugës për qasjen në tregjet e BE dhe përgatitjen e vendit për negociata të lehta teknike me BE për pranimin e saj në të ardhmen. Përgatitja e një plani për kontrollin e mbetjeve në mish dhe prodhimet shtazore dhe programet e kontrollit të sëmundjeve të kafshëve duhet të përgatiten dhe zbatohen me qëllim që të mundësohet eksporti i kafshëve të gjalla dhe produkteve shtazore. Ekziston nevoja për lidhjen e granteve me përmbushjen e detyrimeve të standardeve. Sfidat në përafrimin e standardeve kanë të bëjnë si me fermat ashtu edhe me fabrikat e agro-përpunimit. Global GAP (për fermerët) dhe HACCP (për AVUK) janë gjithashtu të rëndësishme për sigurimin e qasjes në treg. Plani i rindërtimit duhet të bëhet funksional.

Nevoja 1.12: Promovimi i zinxhirëve të furnizimit të shkurtër dhe tregtimi i produkteve vendore

Ekziston një **mundësi e qartë e dhënë nga preferenca e konsumatorëve për produktet vendore. Brendimi dhe promovimi i zinxhirëve të furnizimit të shkurtër** duhet të stimulojë konsumin e produkteve vendore me cilësi të lartë, duke shmangur emetimet e larta të karbonit për shkak të transportit dhe magazinimit, duke inkurajuar prodhuesit vendor. Konsumatorët kanë nevojë për më shumë informacion në lidhje me origjinën në vend të produkteve agro-ushqimore/përbërësve të tyre (përfshirë qumështin dhe produktet e mishit). Fushatat e ndërgjegjësimit janë të nevojshme. Nga integrimi vertikal i zinxhirëve të furnizimit, vendi duhet të përfitojë nga zëvendësimi i importit.

Nevoja 1.13: Forcimi i shërbimeve këshilluese dhe përfshirja e inovacionit si pjesa thelbësore e transferimit të njohurive

Me një bujqësi mbizotëruese në shkallë të vogël, këshillimoret private dhe organizatat e fermerëve aktualisht nuk kanë kapacitet për të siguruar mjete për qasje në informacion dhe inovacion për këtë kategori. Mbetet detyrë shtetërore për ta bërë këtë. Burimet njerëzore dhe financiare për këshillim duhet të pasqyrojnë këtë nevojë. Duhet te krijohet një lidhje në mes inovacionit midis kërkimit dhe praktikës duke përdorur një model inovativ interaktiv - duke lidhur aktorët nëpërmjet Grupeve Operative të Partneritetit të Inovacionit (IP) të tipit EIP (Europian Inovation Partnership) që nxisin bashkëpunimin, komunikimin, partneritetin dhe përhapjen e njohurive dhe ideve. Iniciativa duhet të nxisë paraqitjen e koncepteve dhe ideve të përbashkëta inovative nga subjekte të ndryshme partnere - fermerë, këshilltarë, studiues, OJQ dhe kompani të përpunimit të ushqimit - për të zhvilluar produkte, procese dhe teknologji të reja inovative, duke lehtësuar produktivitetin dhe qëndrueshmërinë në bujqësi, akuakulturë dhe industri ushqimore. Një fokus i veçantë do t'i kushtohet teknologjive miqësore me mjedisin dhe metodave bujqësore.

8.3.2 Identifikimi i nevojave - Menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore (toka, pyjet dhe uji)

Nevoja 2.1: Përafrimi gradual me standardet mjedisore të BE
Si fermat ashtu dhe njësitë e përpunimit të ushqimeve agro-ushqimore kanë mbetur shumë prapa zbatimit të standardeve mjedisore. Menaxhimi i plehut organik, trajtimi i ujërave të zeza nga impiantet e përpunimit të qumështit dhe në përgjithësi mbeturinat/nënproduktet shtazore (p.sh., nga thertoret dhe impiantet e përpunimit të mishit) mbetet një problem i vazhdueshëm.

Është i nevojshëm zgjerimi i sistemeve publike të ujërave të zeza dhe ndërtimi i impianteve të trajtimit të ujërave të zeza, duke shmangur kështu që rrjedhjet e patrajtuara të shkarkohen në lumenj.

Nevoja 2.2: Mirëmbajtja e biodiversitetit të lartë të lidhur me tokën bujqësore
Menaxhimi ekstenziv i kullotave çoi gjatë viteve në një tokë bujqësore me vlerë të lartë natyrore. Në ditët e sotme, bujqësia tradicionale po bëhet jotërheqëse për brezin e ri, ndërsa eksporti i bllokuar i deleve (për shkak të mungesës së programeve për kontrollin e sëmundjeve) po e mban sektorin nën një interes të ulët për aktorët e rinj. Në këtë kontekst, speciet invazive po ulin cilësinë e kullotave, ndërsa disa kullota janë pyllëzuar natyrshëm. **Mbështetja e barinjve tradicionalë është thelbësore për biodiversitetin e kullotave** dhe një mundësi që lidh mjedisin me traditat dhe me ushqimin e shijshëm vendor.

Nevoja 2.3: Miratimi i praktikave të mira për ruajtjen e burimeve natyrore, të tilla si ajri, toka dhe uji

Kosova ende nuk ka ndonjë ndërhyrje të politikave për të promovuar sistematikisht praktikat bujqësore miqësore me mjedisin. Duke parë drejt CAP të BE, mekanizmi është i thjeshtë: **Praktikat e mira Bujqësore dhe Mjedisore (GAEC)** përcaktohen nga secili vend bazuar në një sërë standardesh, të cilat përfshijnë biodiversitetin, mbrojtjen e tokës dhe ujit dhe lidhen me pagesat e çdo zone, përfshirë pagesat direkte dhe kompensimet agro-mjedisore. GAEC nuk kanë për qëllim të kërkojnë investime në ferma, por të stimulojnë fermerët në miratimin e praktikave të mira. Në këtë rrugë, Kosova së pari duhet të hartojë një grup të GAEC -ve të thjeshtuar dhe të zbatojë fushata ndërgjegjësimi midis fermerëve me mbështetjen e sistemit këshillues publik. Në rast mospërputhjesh, në vend të ndëshkimeve për fermerët, ata duhet të marrin vërejtje se me respektimin e GAEC, do të ndihmohej ruajtja e një statusi të mirë të burimeve natyrore të fermës, të paktën në vitet e para të zbatimit të sistemit.

Sa i përket ndotjes së ushqyesve të ujit me burim bujqësor, niveli i lartë i nitrateve shkaktohet nga menaxhimi i papërshtatshëm i plehut organik dhe përdorimi i plehrave kimike. Kosova ende nuk e ka transponuar Direktivën për Nitratet, e cila konsiderohet si një nga më të vështirat për t'u zbatuar edhe nga Shtetet Anëtare të vjetra. **Për të bërë përparim në parandalimin dhe zvogëlimin e ndotjes me nitrate të shkaktuara nga bujqësia, së pari do të kërkohet përpunimi i një Kodi të Praktikave të Mira Bujqësore dhe një promovim më i gjerë i rekomandimeve të tij** përmes sistemit këshillimor publik. **Reduktimi i emetimeve të amoniakut përmes praktikave të mira në menaxhimin e plehut organik**
gjithashtu duhet të merret parasysh. Grantet për modernizimin e fermave duhet të nxisin investimet për ruajtjen e duhur të plehut organik, por në 7 vitet e ardhshme do të jetë shumë herët për të kushtëzuar pagesat direkte me këtë investim.

Sipas angazhimeve të saj në Agjendën e Gjelbër për Ballkanin Perëndimor (duke harmonizuar veprimet e tyre drejt ambicieve të Strategjisë " nga ferma në tryezë" (Farm-to-Fork) dhe në përputhje me Direktivën Kornizë të Ujit të BE dhe Direktivën e Përdorimit të Qëndrueshëm të Pesticideve, ndërgjegjësimi duhet të ngrihet për ruajtjen dhe përdorimin e duhur te pesticideve, si dhe në përdorimin e ilaçeve veterinare/antimikrobikëve.

Nevoja 2.4: Nxitja e bujqësisë organike

Kosova duhet të krijojë një sistem funksional akreditimi për inspektimet dhe certifikimin e bujqësisë organike.

Mundësia e rritjes së kërkesës së tregut nuk duhet humbur; pra, **fermerët duhet të nxiten të hyjnë në shkëmbim për bujqësinë organike përmes skemave të përshtatshme të kompensimit.**

Nevoja 2.5: Veçimi i burimeve të duhura njerëzore dhe financiare për strategjinë e viteve 2021 - 2030 për pylltarinë

Në përputhje me analizën SWOT të përfshirë në këtë Strategji, një strategji e veçantë për pyjet për vitet 2021-2030 është në përgatitje. **Veçimi i burimeve të duhura njerëzore dhe financiare është jetik për zbatimin e saj.**

Nevoja 2.6: Mirëmbajtja e burimeve gjenetike nga bujqësia

Racat lokale të deleve, dhive dhe lopëve qumështore janë me një produktivitet të ulët, por të përshtatura shumë mirë me kushtet lokale. Sistemet bujqësore që përfshijnë racat vendore çuan në kullota me vlerë të lartë natyrore. Përdorimi i racave lokale tregon qëndrueshmëri dhe mund të konsiderohet si një formë e përshtatjes tradicionale ndaj ndryshimeve klimatike. Rëndësia e mirëmbajtjes së tyre lidhet gjithashtu me peizazhin tradicional rural dhe potencialin turistik.

Nevoja 2.7: Zbutja dhe përshtatja e ndryshimeve klimatike

Sekuestrimi i karbonit është qasja më e drejtpërdrejtë për zbutjen e ndryshimeve klimatike, duke e bërë pyllëzimin prej masave më të përshtatshme.

Kullotat ekstensive duhet të mbrohen pasi që edhe veprojnë si absorbues të rëndësishëm të karbonit, ndërsa kullotja ekstensive dëshmoi ulje të rëndësishme të emetimeve të amoniakut.

Miratimi i praktikave të mira për rritjen e lëndës organike të tokës/sekuestrimit të karbonit duhet të nxitet përmes fushatave vetëdijësuese dhe trajnimeve. Praktikat e ruajtjes së bujqësisë (pa lërim ose lërim të reduktuar), përdorimi i kulturave mbulesë, mirëmbajtja e elementeve të peizazhit dhe ndalimi i djegies së hamulloreve janë pjesë e zgjidhjeve.

Përshtatja ndaj ndryshimit klimatik duhet të marrë parasysh rehabilitimin, modernizimin dhe zgjerimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit, përdorimin e varieteteve të aklimatizuara të kulturave dhe një menaxhim më të mirë të rrezikut përmes skemave të sigurimit.

Racat lokale janë zgjidhja për përshtatjen ndaj ndryshimit klimatik në zonat e largëta (ku bujqësia intensive do të ishte e vështirë).

Nevoja 2.8: Konsolidimi i sistemit këshillimor për dhënien e informacioneve, këshillimit dhe trajnimit me fokus në ruajtjen e burimeve natyrore

Përfshirja e instituteve kërkimore, universiteteve dhe OJQ-ve mjedisore për përgatitjen dhe zbatimin e fushatave vetëdijësuese dhe trajnimeve me fokus në mbrojtjen e mjedisit dhe zbutjen dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike duhet të jetë nën prioritetet e shërbimeve këshilluese publike. Fokusi duhet të jetë në GAEC-et e parashikuara të thjeshtuara dhe në masat e parashikuara agro-mjedisore.

Nevoja 2.9: Sigurimi i treguesve bazë mjedisorë të lidhur me bujqësinë

Pa treguesit bazë, formulimi i politikave dhe vlerësimi i ndikimit të tij janë të vështira. **Treguesit bazë të listuar në kornizën e BE-së për monitorimin dhe vlerësimin e CAP[27] duhet të qëndrojë si referencë për përpjekjet institucionale të MBPZHR -së në sigurimin e të dhënave të vlefshme për hartuesit e politikave**, duke dëshmuar gjithashtu hapa pozitiv drejt përafrimit të acquis së BE-së për zhvillimin rural/kapitulli 11 për negociatat e BE-së.

[27] https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DataPortal/cmef_indicators.html

Nevoja 2.10: Përgatitja e hartave GIS të tokës

Me një metodologji të miratuar dhe disponueshmërinë e të dhënave të ndryshme, siç janë ato nga CORINE Land Cover, **përgatitja e hartave GIS të tokës që duhet të çojnë në përvijimin e zonave me kufizime natyrore për bujqësinë do të kërkojë teste të shumta të tokës**, të mjaftueshme sa për të mbuluar ndryshimet e karakteristikave të tokës nëpër të gjithë vendin

Nevoja 2.11: Elaborimi i një Plani Veprimi për zbatimin e Agjendës së Gjelbër të Ballkanit Perëndimor

Zbatimi i Agjendës së Gjelbër për Kosovën do të kërkojë transformim afatgjatë të sektorit të bujqësisë, duke minimizuar ndikimin e tij negativ mjedisor dhe klimatik dhe duke ruajtur ushqimin e përballueshëm dhe të shëndetshëm për qytetarët e Kosovës dhe tregjet e eksportit. Ky transformim në mënyrë të pashmangshme do të ketë pasoja në modelin socio-ekonomik të zonave rurale në Kosovë, pasi bujqësia luan një rol mbizotërues në ekonomitë dhe mjetet e jetesës rurale. Paralelisht me ndryshimet në sektorin agroushqimor, është e rëndësishme të sigurohet një transformim i qëndrueshëm i zonave rurale, duke rritur atraktivitetin për jetesë ne këto zona. Kosova si një vend i vogël dhe me sektor të pazhvilluar të bujqësisë nuk ka shumë ndikim negativ në mjedis, por megjithatë duhet të punojë në zbatimin e Agjendës së Gjelbër. Për të zbatuar Agjendën e Gjelbër, Kosova duhet të shfrytëzojë përvojat evropiane në këtë drejtim dhe gjithashtu duhet të përdorë fondet IPA dhe IPARD dhe fonde të tjera të donatorëve.

Strategjia e ardhshme për Bujqësi dhe Zhvillim Rural 2022-2028 adreson një seri veprimesh mjedisore dhe klimatike të përfshira në Marrëveshjen e Gjelbër, 'gjelbërimin' e sektorit të bujqësisë, d.m.th. reduktimin e ndikimeve mjedisore duke garantuar sigurinë ushqimore.

Agjenda e Gjelbër e Ballkanit Perëndimor është shumë ambicioze për sa i përket mbrojtjes së mjedisit, ndërsa MBPZHR-ja nuk ka staf të mjaftueshëm të specializuar për këtë temë. **Duhet të përgatitet një plan veprimi me veprime të qarta, përgjegjësi, organe përgjegjëse dhe afate**. Duhet të merren parasysh burimet e përshtatshme njerëzore dhe ndarje e mjaftueshme financiare.

8.3.3 Identifikimi i nevojave - Mbështetja e bizneseve të zonave rurale dhe rritja e punësimit dhe e infrastrukturës sociale

Nevoja 3.1: Diversifikimi i prodhimit bujqësor vendor

Ekonomia rurale lokale ka nevojë për diversifikim për zhvillimin dhe aftësinë e saj të qëndrueshmërisë. Akuakultura, bletaria dhe bujqësia në shkallë të vogël (p.sh., prodhimi i vezëve, mishit në nivel ferme) kanë kapacitet për të gjeneruar të ardhura nga fermat, si dhe rrisin aftësinë e ekonomisë rurale për të absorbuar krizat financiare ose rreziqet natyrore.

Nevoja 3.2: Krijimi i njësive të reja për përpunimin e ushqimit, dhe modernizimi i atyre ekzistuese, në fermë dhe artizanale

Përpunimi tradicional i ushqimit ka një kërkesë të lartë në tregun e brendshëm, të shkaktuar gjithashtu nga zhvillimi i turizmit lokal. **Nevojat lidhen me pajisjet për përpunimin dhe ruajtjen e ushqimeve agro-ushqimore** (duke përfshirë depot ftohëse, pajisjet e paketimit dhe etiketimit), si dhe për marketing. Gjithashtu, sesionet e trajnimit për standardet e sigurisë ushqimore, kontabilitetin dhe marketingun janë të nevojshme.

Nevoja 3.3: Konsolidimi i qendrave të grumbullimit të bimëve aromatike dhe mjekësore dhe produkteve pyjore jodrusore

BMA-të dhe PPJD-të janë të orientuara drejt eksportit. **Mangësitë e zinxhirit të furnizimit lidhen me objektet dhe pajisjet pas korrjes**, duke përfshirë tharëset dhe magazinat e ftohta, veçanërisht për qendrat e vogla të grumbullimit.

Nevoja 3.4: Nxitja e turizmit të qëndrueshëm rural dhe veçanërisht agro-turizmit

Turizmi rural stimulon ekonominë lokale përmes rritjes së konsumit. Në mënyrë që shpenzimet turistike të mbeten në ekonominë lokale, është e rëndësishme që ushqimi të vijë nga zona aty pranë ose edhe më mirë, nga nikoqiri. **Agroturizmi është mënyra më e mirë për t'i shtuar vlerën prodhimit agro-ushqimor vendor**. Ekziston nevoja për të inkurajuar fermat që të diversifikojnë aktivitetet e tyre drejt turizmit rural në shkallë të vogël.

Nevoja 3.5 Zhvillimi i infrastrukturës rurale

Rrugët rurale, pyjore dhe bujqësore, sistemet e ujit dhe kanalizimit, energjia elektrike dhe menaxhimi i mbeturinave janë pjesë e infrastrukturës bazë të nevojshme për të mbajtur ekonominë lokale dhe për të siguruar kushte të mira jetese. Kosova ka mungesë të lartë të të gjithave që u thanë më lart, duke shtuar infrastrukturën sociale (p.sh. kopshtet për fëmijë, objektet për ngjarje kulturore dhe sportive etj.).

Nevoja 3.6 Promovimi i iniciativave të zhvillimit lokal

Pavarësisht përvojës së mirë në qasjen LEADER, GLV-të ende kanë nevojë për mbështetje për përgatitjen e Strategjive Zhvillimore Lokale për vitet 2022 - 2028 dhe zbatimin e tyre. Për ndarjen e funksionit të menaxhimit nga funksioni i përzgjedhjes së projekteve, GLV-të duhet të trajnohen nga GLV-të me përvojë nga shtetet anëtare të BE-së. Në të njëjtën kohë, stafi i Autoritetit Menaxhues dhe i Agjencisë së Pagesave duhet të trajnohen mbi sistemin e zbatimit që siguron një rrjedhje të vazhdueshme të parasë për kostot e funksionimit të GLV-ve.

Nevoja 3.7: Sigurimi i trajnimit për sipërmarrësit ruralë

Fillimi i një biznesi të ri sjell sfida të ndryshme. Nga një plan biznesi realist, tek aftësitë për përgatitjen e konceptit "fjetja me mëngjes", sigurimin e rregullave të sigurisë së ushqimit dhe mbajtjen e një kontabiliteti të qartë për administratën tatimore, **nevojat janë të shumta dhe duhet të marrin një përgjigje të duhur përmes trajnimeve**.

Nevoja 3.8: Forcimi i kapacitetit të MBZHR për të monitoruar grumbullimin e BMA-ve të egra dhe PPJD-ve sipas licencave të lëshuara

Qëndrueshmëria e qendrave të grumbullimit është çështje e disponueshmërisë së burimeve në vitet e ardhshme. Në mënyrë që biodiversiteti të mos çrregullohet dhe vegjetacioni i egër të rimëkëmbet, vendosen rregulla për grumbullimin e BMA-ve dhe PPJD-ve dhe lëshohen licencat. **MBPZHR-ja duhet të krijojë një sistem të fortë monitorimi në vend për të siguruar që licencat e lëshuara respektohen dhe shmanget vjelja e tepërt**.

Nevoja 3.9: Zbatimi i fushatave vetëdijësuese dhe kontrollet mbi hedhjen e paligjshme të mbeturinave

Hedhja ilegale e mbeturinave është një fenomen i përhapur gjerësisht që duhet trajtuar. **Fushatat e ndërgjegjësimit që stimulojnë ndjenjën e komunitetit dhe respektimit të mjedisin dhe kontrollet për aplikimin e gjobave për ata që shkelin rregullat janë veprime të nevojshme.**

8.3.4 Identifikimi i nevojave - Reforma gjithëpërfshirëse institucionale dhe sektoriale për të krijuar shërbime publike efikase

Nevoja 4.1: Stafi i kualifikuar dhe digjitalizimi i MBPZHR dhe i organeve të saj të koordinuara

Pasja e personelit shumë të kualifikuar (dhe të trajnuar) dhe digjitalizimi i MBPZHR dhe i strukturave të saj të koordinuara (veçanërisht AZHB dhe AVUK) janë nevojat kryesore horizontale. Digjitalizimi duhet parë edhe në raport me fermerët, përpunuesit agro-ushqimor, tregtarët e inputeve etj.

Nevoja 4.2: Përafrimi me acquis të BE-së

Si një vend kandidat potencial për në BE dhe me Marrëveshjen e Stabilizim-Asociimit (MSA), ecuria e zhvillimit institucional është drejt përafrimit me acquis të BE-së, duke pasur kështu si referencë kapitujt 11, 12 dhe 13 të negociatave.

Nevoja 4.2.1: Përafrimi i acquis të BE-së në negociata Kapitulli 11

Nevoja 4.2.1.1: Konsolidimi i Agjencisë së Pagesave

Ekziston një nevojë imediate për konsolidimin e Agjencisë së Pagesave. Stafi shtesë, sistemet e besueshme të TI-së, procedurat më të forta (përfshirë monitorimin e projekteve ex- post) dhe njësia e kontrollit të brendshëm së bashku me trajnimet e vazhdueshme janë parakusht për një agjenci më të fortë. IACS dhe LPIS-i i tij duhet të përditësohen rregullisht, ndërsa duhet të sigurohet lidhja e IACS me Regjistrin e Kafshëve, duke lejuar kështu kontrollet administrative për pagesat direkte. Në të njëjtën kohë, ka nevojë për trajnime dhe procedura për masat e reja të parashikuara (si infrastruktura rurale, grupet e prodhuesve, agromjedisi, bujqësia organike etj.).

Nevoja 4.2.1.2: Konsolidimi i Autoritetit Menaxhues

Autoriteti Menaxhues për programin e zhvillimit rural (përgjegjës për programin e IPARD III / IPARD like), së bashku me grupet e punës të krijuara duhet të valorizojë përvojën e stafit të tij. Mangësitë e zinxhirit të vlerës siç janë identifikuar nga studimet sektoriale të përgatitura në vitin 2021 dhe nevojat e identifikuara siç përmenden në kuadër të kësaj Strategjie kanë mundësuar që AM të ofrojë një program kombëtar për Bujqësi dhe të Zhvillimit Rural të përgatitur mirë. Përfitimi i përvojës së vendeve të afërta do të ndihmonte në procesin e përgatitjes dhe zbatimit të programit. Për masat e reja të parashikuara dhe për zbatimin e duhur të iniciativave zhvillimore/LEADER të udhëhequra lokale, Autoriteti Menaxhues ka nevojë për njohuri (nga Autoritetet Menaxhuese të MS-ve të BE- së, nga ekspert të TAIEX-it etj.). Për më tepër, sistemi i monitorimit dhe vlerësimit duhet të jetë më i orientuar drejt vënies në dukje të performancës së arritur nëpërmjet shpenzimeve publike, duke përdorur treguesit e rezultateve.

Një njësi për asistencën teknike IPARD III duhet të përfshihet brenda Autoritetit Menaxhues, duke iu përgjigjur kështu nevojave të mëtejshme për IPARD III si menaxhimi, monitorimi dhe zbatimi i programit.

Nevoja 4.2.1.3: Konsolidimi i departamenteve të tjera të MBPZHR

Departamentet tjera të MBPZHR-së që kanë nevojë urgjente për konsolidim (trajnim i duhur/ me personel shtesë dhe adekuat) janë departamenti për integrim në BE, për shërbime këshillimore, për ujitje, për bujqësi organike dhe për analiza ekonomike. Përgjegjësitë e reja të MBPZHR (si p.sh. për KKBB-të ose për grupet e prodhuesve) duhet të pasqyrohen siç duhet në organogramin e MBPZHR.
Veprimet e konsoliduara të MBPZHR-së në drejtim të përmirësimit të resurseve gjenetike blegtorale dhe ruajtjes së resurseve gjenetike vendore, regjistrimit të koshereve, inventarizimit dhe regjistrimit të racave

vendore në një regjistër të posaçëm duhet gjithashtu të mbështeten përmes stafit shtesë (të kualifikuar) të MBPZHR.

Në rastin e bujqësisë organike, nevojat institucionale për sigurimin e akreditimit të organeve certifikuese dhe inspektuese që duhet të konsolidohen duhet të përfshijnë edhe AVUK-në (që ka rolin e zbatimit të kontrolleve specifike) dhe shërbimet këshillimore (për promovimin e temës së re) dhe Agjencinë e Pagesave (e cila duhet të zbatojë një skemë pagese kompensuese për fermerët në konvertim ose me bujqësi organike të certifikuar). Përpunimi i një GAEC të thjeshtuar kërkon përfshirjen e universiteteve dhe instituteve kërkimore vendase dhe duhet të bëhet pa paragjykuar konkurrencën e fermerëve/duke mos shkaktuar kosto shtesë. Megjithatë, shërbimet këshillimore publike duhet të përgatiten për krijimin e Sistemit të Këshillimit të Fermave (FAS), duke vënë kështu në dispozicion informacionin për fermerët dhe duke promovuar adoptimin e praktikave të mira. Më tej, zhvillimi i legjislacionit për organizatat e prodhuesve, regjistrimi dhe monitorimi i tyre duhet të jenë pjesë e detyrave të MBPZHR. Në lidhje me të dhënat statistikore, departamenti i ministrisë për analiza ekonomike ka nevojë për mbështetje të mëtejshme për mbledhjen dhe agregimin e treguesve sektorialë të kontekstit për PPB -

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/cap-context-indicators-table_2019_en.pdf and https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DataPortal/cmef_indicators.html).

Nevoja 4.2.2: Përafrimi me acquis të BE-së në negociata Kapitulli 12

Për sa i përket kapitullit 12 - politikat e sigurisë ushqimore, veterinare dhe fitosanitare, trajtimi i programeve të kontrollit dhe mbikëqyrjes së sëmundjeve që mungojnë është urgjent. Duhet të bëhen përpjekje për regjistrimin e duhur të lëvizjeve të kafshëve.
Ekziston nevoja për klasifikimin e të gjitha objekteve ushqimore dhe të gjitha ndërmarrjeve që trajtojnë nënproduktet me origjinë shtazore bazuar në acquis të BE-së.
Për më tepër, duhet të vendoset një sistem operativ për grumbullimin dhe asgjësimin e nënprodukteve shtazore. Trajnimi i vazhdueshëm i stafit dhe zhvillimi i TI-së i AVUK duhet të merret parasysh. Sa i përket çështjeve fitosanitare, sistemi i monitorimit dhe kontrollit për qasjen në treg dhe përdorimin e pesticideve kërkon konsolidim institucional**.**

Nevoja 4.2.2: Përafrimi i acquis të BE-së në negociata Kapitulli 13

Nevojat institucionale për kapitullin 13 - peshkimi, lidhen me një inventar të llojeve të peshkut dhe me përafrimin e politikave të tregut me acquis të BE-së. Duhet të vendosen sisteme specifike të monitorimit dhe kontrollit.

Nevoja 4.3: Mbështetja e hulumtimeve/kërkimeve për mbështetjen e politikëbërjes

Vendimi i politikës duhet të mbështetet në kërkime. MBPZHR duhet të mbështesë projektet kërkimore që kanë të bëjnë me bujqësinë dhe zhvillimin rural, duke përfshirë bioekonominë/ekonominë rrethore.

9. PLANI I VEPRIMIT

Ministria propozon që Plani i Veprimit të Strategjisë për Bujqësi dhe Zhvillim Rural të finalizohet pasi që të përgatitet Programi për Bujqësi dhe Zhvillim Rural i cili është në fazën finale, në mënyrë që të harmonizohen aktivitetet dhe të ketë një koherencë të veprimeve.

PBZHR pritet të finalizohet në muajin shkurt 2022 dhe në të njëjtën kohë edhe Plani i Veprimit të SBZHR

10. KOSTOJA

11. STRATEGJIA E NDËRHYRJES DHE PËRSHKRIMI I MEKANIZMIT TË NDËRHYRJEVE

Ndërhyrja e propozuar	**Përshkrim i shkurtër i mekanizmit të ndërhyrjeve**	Nevojat e ndërlidhura (sipas numrit të tyre)	Burimi i buxhetit
Pagesat direkte / Mbështetja e të ardhurave të fermës			
Mbështetja e të ardhurave kalimtare	Përfitues janë fermerët, të regjistruar në Regjistrin e Fermave, si përdorues të tokës. Mbështetja duhet të synojë sektorët e orientuar nga tregu: perimet, frutat (përfshirë manaferrat), vreshtat dhe BMA. Pagesat duhet të lidhen me kërkesat e thjeshtuara për Kushte të Mira Bujqësore dhe Mjedisore (KKBBK) duke filluar nga viti 2023, ndërsa sanksionet për mospërputhjet do të zbatohen duke filluar nga viti 2025. sGAEC-të duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 1% në vend. Kushtet e pranueshmërisë duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 5% në vend. Sipërfaqja minimale e pranueshme: 0,10 ha për perime serra, 0,20 ha për perime në fushë të hapur dhe pemëtore dhe manaferra, 0,3 ha për BMA dhe 0,50 ha për vreshta. Pasi sektori të konsiderohet i konsoliduar, kjo mbështetje duhet të pushojë. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit - për ha, ose të bashkuara - për kg ose ton.	**1.1, 1.2,** 2.3	Buxheti nacional
Mbështetja e të ardhurave nga ferma për sipërfaqe bujqësore të shfrytëzuar (e shkëputur)	Përfitues janë fermerët, të regjistruar në Regjistrin e Fermave, si përdorues të tokës. Pagesat duhet të lidhen me kërkesat e thjeshtuara për Kushte të Mira Bujqësore dhe Mjedisore (KKBBK) duke filluar nga viti 2023, ndërsa sanksionet për mospërputhjet do të zbatohen duke filluar nga viti 2025. sGAEC-të duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 1% në vend. Kushtet e pranueshmërisë duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 5% në vend. Sipërfaqja minimale e shfrytëzuar bujqësore: 1 ha. Mbështetja do të jetë e hapur për të gjitha kulturat. Mbështetja publike duhet të jetë më e lartë për fermat e mesme:	**1.1, 1.2,** 2.3	Buxheti nacional

	Drithëra: 100% (si vlerë e pagesës direkte) për fermat deri në 5 ha, 125% për fermat 5 – 10 ha, 150% për fermat 10 – 100 ha dhe 100% për fermat mbi 100 ha; Perime, vreshta dhe pemëtore: 100% për fermat deri në 0,5 ha, 125% për fermat 0,5 – 1 ha, 150% për fermat 1 – 10 ha dhe 100% për fermat mbi 10 ha. Mbështetja plotësuese e të ardhurave për fermerët e rinj duhet të sigurohet (5% shtesë nga vlera e pagesave direkte) për një kohëzgjatje maksimale prej pesë vjetësh, duke filluar nga viti i parë i paraqitjes së aplikimit për pagesën për fermerët e rinj. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit, për ha.		
Mbështetja e të ardhurave nga ferma për frymë të kafshëve	Përfitues janë pronarët e kafshëve. Pagesat duhet të lidhen me kërkesat e thjeshtuara për Kushte të Mira Bujqësore dhe Mjedisore (KKBBK) duke filluar nga viti 2023, ndërsa sanksionet për mospërputhjet do të zbatohen duke filluar nga viti 2025. sGAEC-të duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 1% në vend. Kushtet e pranueshmërisë duhet të jenë nën një kontroll minimal prej 5% në vend. Pragjet minimale të pranueshmërisë: 1. 5 lopë mjelëse; 2. 30 dele dhe/ose 20 dhi; 3. 10 viça për majmëri; 4. 2 dosa për shumim; 5. 5.000 krerë shpendë (broile dhe pula vezore); 6. 50 koshere bletësh. Aplikimet kolektive duhet të jenë të mundshme (pasi të përgatitet sistemi i zbatimit) përmes organizatave të fermerëve ose përfaqësuesve të tjerë të fermerëve, me avantazhin e bërjes së kategorive të pranueshme të fermerëve me kafshë ose tokë nën kufijtë e përcaktuar të pranueshëm. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit, për frymë kafshësh/koshere bletësh.	**1.1, 1.2,** 2.3	Buxheti nacional
Skema e cilësisë së qumështit	Përfitues janë pronarët e lopëve mjelëse, shpërndarjes së qumështit. Pagesat do të jenë për litër qumësht të dorëzuar në një fabrikë përpunimi, në një nivel më të lartë për cilësi më të lartë të qumështit.	**1.12**	Buxheti nacional

Zhvillimi Rural			
Grantet për investime në asetet fizike të njësive bujqësore	Përfitues janë fermerët ose grupet e fermerëve, qofshin persona fizikë apo juridikë dhe persona të tjerë juridikë bujqësore. Qëndrueshmëria ekonomike e përfituesve duhet të vërtetohet përmes planeve të biznesit. Për grantet deri në 20,000 euro, projekt propozimi i thjeshtuar duhet të zëvendësojë planet e biznesit. Investimi duhet të respektojë standardet e BE-së për mbrojtjen e mjedisit dhe mirëqenien e kafshëve. Pagesat paradhënie duhet të jenë të mundshme. Normat e intensitetit të ndihmës janë në përputhje me udhëzimet e BE-së për Masën 1. Kriteret e përzgjedhjes duhet gjithashtu të adresojnë mangësitë e sektorëve - siç janë identifikuar në studimet e sektorit ose për të vërtetuar zgjerimin e sektorëve me vlerë të lartë të shtuar (p.sh., blegtoria, pemishtet, zonat e kultivuara me perime), përparësimi i organizatave të prodhuesve dhe përafrimi me BE-në. standardet, duke përfshirë ruajtjen e plehut organik. Kriteret e përparësimit duhet të fokusohen veçanërisht në rritjen e **1.5,** 1.3, 1.7, sipërfaqeve/rimbjelljeve të pemishteve, vreshtave dhe rritjen e sipërfaqes së 1.11, 1.12, serrave për prodhimin e perimeve, duke çuar kështu në rritjen e produkteve 2.1 agroushqimore me potencial tregu/kërkesë. Pragjet minimale të pranueshmërisë (që duhet të respektohen në fund të zbatimit të grantit): 15 lopë qumështore; 20 viça për majmëri ; 130 dele /ose dhi; 20 derra; 5,000 kokë shpendë (broiles dhe pulat vozitëse); 0,10 ha serra për perime; 0,20 ha për pemishte dhe perime në fushë të hapur; 0.50 ha për vreshta; 5 ha për drithëra.		Buxheti nacional + bashkëfinancimi privat

2

	Në momentin e aplikimit, aplikuesit duhet të plotësojnë të paktën gjysmën e kritereve minimale të pranueshmërisë. Pagesat duhet të kryhen në maksimum 3 këste, rimbursimi i faturave të paguara, pas kontrolleve në vend që konfirmojnë se investimet janë zbatuar në përputhje të plotë me planin e biznesit/projekt propozimin dhe specifikimet teknike të punimeve të ndërtimit dhe/ose pajisjeve/makinerive. Vlera minimale e grantit do të jetë 5,000 euro. Përfituesit duhet të mbeten nën një angazhim 5-vjeçar për të vazhduar përdorimin e mbështetjes për investime të marra përmes granteve.		
Grantet për investime në asete fizike që kanë të bëjnë me përpunimin dhe tregtimin e produkteve bujqësore dhe të peshkimit	Përfitues janë ndërmarrjet e përpunimit të ushqimit. Pagesat paradhënie duhet të jenë të mundshme. Normat e intensitetit të ndihmës janë në përputhje me udhëzimet e BE-së për Masën 3. Duhet t'i jepet prioritet përafrimit të standardeve të BE-së, veçanërisht për sigurinë ushqimore dhe menaxhimin e mbetjeve (trajtimi i ujit dhe ripërdorimi i mbetjeve) dhe për integrimin e prodhimit të prodhuesve vendas / nxitjen e zinxhirëve të furnizimit të shkurtër. Grantet duhet të synojnë dobësitë e identifikuara në dokumentet e kontrollit të AVUK ("proces verbal") – dokumente që duhet t'i bashkëngjiten planit të biznesit nga aplikuesit. Kooperativat dhe grupet e prodhuesve gjithashtu duhet të kenë prioritet përmes sistemit të përzgjedhjes, por duhet kushtuar vëmendje që të mos çojë në grupe të prodhuesve artificialë/kohezion artificial të fermerëve me grupe prodhuesish aktivë. Projektet e integruara si për përpunuesit ashtu edhe për fermerët duhet të jenë të mundshme. Aplikuesi mbetet përpunues, ndërsa investimet duhet të mbulojnë edhe nevojat e fermave aty pranë – duke nxitur zinxhirët e prodhimit të shkurtër. Përpunuesit duhet të përdorin lëndën e parë nga fermat e mbështetura dhe në këtë mënyrë të lejohet rritja e prodhimit. Investimet në rritjen e kapaciteteve prodhuese për fabrikat e përpunimit duhet të jenë të mundshme, nëse nuk është thjesht zëvendësimi i pajisjeve/linjave tashmë ekzistuese të prodhimit, nëse do të çojë në integrimin e mëtejshëm të prodhimit vendas ose nëse do të çojë në diversifikimin e prodhimit/produkteve të reja.	**1.11, 1.12,** 1.10, 2.1	Buxheti nacional + bashkëfinancimi privat EU IPA III,

	Në përfundim të investimit, i gjithë objekti duhet të jetë në përputhje me të gjitha standardet kombëtare, ndërsa investimi me rregullat e BE-së.		
Përgatitja e prefizibilitetit, fizibilitetit dhe projekteve teknike për rehabilitimin, modernizimin dhe zgjerimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit	Përfitues duhet të jetë MBPZHR. Dokumentacioni teknik që do të përgatitet duhet të jetë i mjaftueshëm për tenderimin e punimeve të ndërtimit. Punimet e ndërtimit duhet të fillojnë.	**1.8, 2.7**	Donatorët/buxheti nacional
Grantet për rehabilitimin, modernizimin dhe zgjerimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit	Përfituesi duhet të jetë, mundësisht, një agjenci e re kombëtare për sistemet e ujitjes dhe kullimit ose kompanitë ekzistuese të menaxhimit të ujit.	**1.8, 2.7**	Donatorët/buxheti nacional
Grant për instalimin e fermerëve të rinj	Përfitues janë fermerë të rinj (deri në 40 vjeç), drejtues të njësisë. Ata duhet të kenë ose të fitojnë aftësitë e duhura të trajnimit ose bujqësisë. Ferma duhet të jetë e mesme. Mbështetja financiare do të sigurohet për ngritjen e fermerëve të rinj (të regjistruar në regjistrin e fermave në 5 vitet e fundit nga paraqitja e kërkesës për mbështetje), bazuar në një plan biznesi. Vlera e mbështetjes do të jetë maksimumi 70,000 euro për përfitues. 75% e mbështetjes do të jepet menjëherë pas miratimit dhe kontraktimit të planit të biznesit, dhe pjesa tjetër prej 25% në përfundim të zbatimit të planit të biznesit, por jo më vonë se 3 vjet nga momenti i nënshkrimit të kontratës. Plani i biznesit duhet të përfshijë detyrimisht përafrimin e standardeve, mekanizimin /rritjen e produktivitetit të punës dhe përmirësimin e qasjes në treg. Prioriteti duhet të mbulojë sektorët me vlerë të lartë të shtuar dhe bujqësinë organike. Fermerët e rinj duhet të kenë prioritet për trajnime të lidhura me inovacionin. Në fund të zbatimit të planit të biznesit, ferma duhet të jetë në përputhje me të gjitha standardet kombëtare.	**1.4,** 1.2,1.5, 1.11, 2.1	Donatorët/buxheti nacional
Mbështetja për grupet e prodhuesve të pemëve dhe perimeve	Përfituesit do të jenë: Grupet e prodhuesve të njohur nga MBPZHR, në bazë të një biznes-plani të dorëzuar. Mbështetja do të jepet si ndihmë fikse në këste vjetore për pesë vitet e para pas datës në të cilën grupi i prodhuesve u njoh. Ai do të llogaritet në bazë të prodhimit vjetor të grupit të tregtuar. Mbështetja është e kufizuar në 10% të prodhimit të tregtuar gjatë pesë viteve të para pas njohjes dhe nuk mund të kalojë 100,000 EUR në vit. Kësti i fundit kushtëzohet me verifikimin e zbatimit korrekt të planit të biznesit.	**1.10,** 1.12	Donatorët/buxheti nacional

Skemat agromjedisore dhe klimatike	Racat lokale	Përfituesit janë pronarët e kafshëve. Kërkesat e thjeshtuara të GAEC-ve, rregullat për menaxhimin e plehut organik, mirëqenien e kafshëve dhe shëndetin e kafshëve duhet të jenë pjesë e rregullave bazë/standardeve minimale të detyrueshme. Pagesat duhet të llogariten në bazë të kostove shtesë dhe të ardhurave të humbura. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit, për kokë kafshësh, të llogaritura si kosto standarde, bazuar në angazhimin vullnetar 5-vjeçar. Zbatimi duhet të fillojë me një skemë pilot.	**2.6,** 2.3, 1.9	EU IPA III, Buxheti nacional
	Bujqësia organike	Përfitues janë përdoruesit e tokës bujqësore në konvertim ose si bujqësi organike e certifikuar. Kërkesat e thjeshtuara të GAEC duhet të përcaktohen dhe zbatohen si pjesë e standardeve bazë/minimale të detyrueshme. Personat që kryejnë operacione në kuadër të këtij lloji të ndërhyrjeve duhet të kenë qasje në njohuritë dhe informacionin përkatës të kërkuar për zbatimin e operacioneve të tilla, duke pasur kështu qasje në trajnimin dhe këshillimin e duhur. Pagesat duhet të llogariten në bazë të kostove shtesë dhe të ardhurave të humbura. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit, për ha, të llogaritura si kosto standarde, bazuar në angazhimin vullnetar 5-vjeçar. Zbatimi duhet të fillojë me një skemë pilot.	**2.4,** 2.3, 1.9	EU IPA III, Buxheti nacional
	Menaxhimi i gjerë i kullotave	Përfituesit janë përdoruesit e kullotave tradicionale të menaxhuara. Kërkesat e thjeshtuara të GAEC duhet të përcaktohen dhe zbatohen si pjesë e standardeve bazë/minimale të detyrueshme. Rregullat për sigurimin e një densiteti minimal dhe maksimal të kullotjes dhe kositjes së vonshme të livadheve duhet të merren parasysh, inputet kimike të ndalohen, ndërsa plehrat organike të kufizohen. Personat që kryejnë operacione në kuadër të këtij lloji të ndërhyrjeve duhet të kenë qasje në njohuritë dhe informacionin përkatës të kërkuar për zbatimin e operacioneve të tilla, duke pasur kështu qasje në trajnimin dhe këshillimin e duhur. Pagesat duhet të llogariten në bazë të kostove shtesë dhe të ardhurave të humbura. Një kërkesë pagese e vetme do të përdoret, një herë në vit, në pranverë. Pagesat duhet të jenë çdo vit, për ha, të llogaritura si kosto standarde, bazuar në angazhimin vullnetar 5-vjeçar. Zbatimi duhet të fillojë me një skemë pilot.	**2.2,** 2.3	EU IPA III, Buxheti nacional

Grante për diversifikimin e sistemeve lokale të ushqimit dhe zinxhirëve të shkurtër të furnizimit	Përfitues janë fermerët, të përfshirë në Regjistrin e Fermave. 1. 0.3 ha për BMA-të 2. 50 koshere bletësh 3. Akuakulturë Grantet duhet të përqendrohen në investime të vogla për diversifikimin e ekonomisë lokale nëpërmjet bizneseve të vogla në bujqësi dhe përpunim në nivel ferme.	**1.12**	EU IPA III, Buxheti national
Grante për bizneset rurale dhe bizneset fillestare	Përfituesit duhet të kenë vendosur biznesin e tyre në zonat rurale. Grantet duhet të fokusohen në investime të vogla për bizneset fillestare dhe biznese të tjera rurale jobujqësore.	**3.2**	EU IPA III dhe Buxheti nacional
Grant për turizmin rural (përfshirë agro-turizmin)	Përfituesit duhet të jenë sipërmarrës të turizmit rural me kapacitet akomodimi deri në 8 dhoma. Duhet të kenë prioritet fermerët me të paktën 3 vjet përvojë (të vërtetuar përmes Regjistrit të Fermave) të gatshëm për të zhvilluar aktivitetin e tyre në agro-turizëm.	**3.4**	EU IPA III dhe Buxheti nacional
Grantet për iniciativat e zhvillimit lokal rural	Përfitues janë grupet lokale të veprimit dhe përfituesit e përzgjedhur prej tyre, bazuar në Strategjitë e Zhvillimit Lokal (LZH). Përzgjedhja e GLV-ve (përfshirë GLV-të e reja) duhet të fillojë sa më shpejt që të jetë e mundur në fillim të zbatimit të Strategjisë, duke përfshirë kështu një financim paraprak për përgatitjen e LDS-ve. Përgatitja e LDS-ve duhet të mbështetet në një model të ofruar nga MBPZHR. Për të gjitha LDS-të e dorëzuara në lidhje me shabllonin, pagesat duhet të konsiderohen të shpenzuara siç duhet, dhe jo të rikuperohen. Kostot e funksionimit për të mundësuar funksionalitetin e GLV-ve dhe LDS-ja e përgatitur duhet të sigurohen sa më shpejt që të jetë e mundur. GLV-të duhet të përzgjedhen për këtë periudhë, duke përfshirë GLV-të e reja. GLV-të duhet të fuqizohen gradualisht për të përzgjedhur projekte, bazuar në udhëzimet e tyre, në lidhje me LDS-në e tyre. Duhet të zbatohet një sistem zbatimi për sigurimin në kohë të rimbursimit të kostove të funksionimit për GLV-të përgjatë aktivitetit të tyre (p.sh., pagesat mujore ose tremujore të ekzekutuara nga ADA).	**3.6**	EU IPA III dhe Buxheti nacional + donatorët
Grantet për infrastrukturën publike rurale	Përfitues janë komunat/kompanitë vendore. Investimet duhet të bazohen në projekte teknike dhe një leje ndërtimi të marrë pas kryerjes së një vlerësimi të ndikimit në mjedis. Infrastruktura rurale do të përfshijë rrugët rurale, investimet për sigurimin e stabilitetit të rrjetit elektrik, sistemeve të ujit dhe kanalizimit, duke përfshirë trajtimin e ujërave të zeza, rrugët pyjore dhe rrugët e ekonomive bujqësore.	**3.5,** 2.1	EU IPA III dhe Buxheti nacional + donatorët

Grantet për pyllëzim		Përfituesit duhet të jenë pronarët e tokës. Duhet të synohen zonat me erozion ose kontaminim të tokës. Pyllëzimi i kullotave duhet të shmanget. Pagesat duhet të bëhen në bazë të kostove standarde dhe do të përfshijnë kostot me pyllëzim, 5 vjet shpenzime të mirëmbajtjes dhe 15 vjet kompensim për humbjen e të ardhurave bujqësore (në rast të pyllëzimit të tokës bujqësore). Pyllëzimi duhet të jetë në përputhje me Strategjinë Kombëtare të Pyjeve 2021-2030.	**2.7**	EU IPA III dhe Buxheti nacional
Instrumenti Financiar	Fondi garantues	Përfituesi duhet të jetë një person juridik që ka të drejtë të ofrojë garanci për kreditë rurale dhe pagesat paradhënie. Përfituesit përfundimtarë do të jenë të gjithë përfituesit e PZHRB 2022-2028 (privat dhe publik), si dhe çdo fermer. Ata duhet të përfitojnë garanci kundrejt primeve të paguara, duke pasur qasje kështu në kredi me kolaterale të reduktuara.	**1.6**	EU IPA III dhe Buxheti nacional + donatoret
	Sigurimi bujqësor Kredi për ndarjen e rrezikut	Përfituesi duhet të jetë një person juridik që ka të drejtë të menaxhojë fondin përmes sistemit bankar. 75% e kapitalit të kredisë duhet të merret nga fondet publike. Përfituesit përfundimtarë do të jenë të gjithë përfituesit e PZHRB 2022-2028 (privat dhe publik), si dhe çdo fermer. Ata duhet të përfitojnë kredi me normë interesi më të ulët dhe kolaterale të reduktuara. Në rast mospagimi, fondet publike duhet të ekzekutohen në emër të përfituesve të kredisë, ndërsa borxhet duhet të konsiderohen borxhe publike (për Administratën Tatimore). Bankat duhet të marrin një tarifë për administrimin e vlerës 75% të kredisë e barabartë me normën e interesit të humbur		
Skemat e sigurimeve		Përfitues janë fermerët që nënshkruajnë kontratat e sigurimit për të mbjellat dhe kafshët e tyre ndaj rreziqeve në bujqësi, si thatësira, përmbytjet, breshri, ngrirja e hershme dhe e vonë, sëmundjet e kafshëve etj. Mbështetja do të mbulojë të paktën 50% të kostove të sigurimit. Zbatimi duhet të fillojë me një skemë pilot.	**1.9**	EU IPA III, Buxheti nacional
Grantet për menaxhimin kolektiv të plehut organik dhe sistemet e ujërave të zeza të lidhura me një menaxhim të përmirësuar të lëndëve ushqyese		Përfituese janë komunat. Shkalla e intensitetit të ndihmës duhet të jetë 100%. Investimet e pranueshme janë platformat/magazinat e plehut organik dhe pajisjet për transportin e plehut organik (të ngurtë dhe të lëngshëm) dhe aplikimin në terren, sistemet e ujërave të zeza me objekte për trajtimin e ujit. Investimet duhet të synojnë zona me numër të madh kafshësh nga fermat deri në 100 L.U. Investimet duhet të mbeten të hapura për trajnimin e fermerëve mbi praktikat e mira të menaxhimit të plehut organik. Modeli i zbatimit duhet të mbështetet në përvojën e vendeve nga rajoni të cilat kanë zbatuar skema të granteve të menaxhimit kolektiv të plehut organik përmes granteve të Bankës Botërore.	**2.1, 1.11**	Donatorët

Ndërtimi i kapaciteteve institucionale				
Ngritja brenda Autoritetit Menaxhues të një njësie të asistencës teknike për qasje në buxhetin IPARD III		Një njësi për asistencën teknike IPARD III duhet të përfshihet brenda Autoritetit Menaxhues. MBPZHR duhet të ndajë burime të përshtatshme njerëzore për njësinë. Stafi vendor duhet të trajnohet përmes misioneve afatmesme TAIEX për përdorimin e rregullave PRAG. Autoriteti Menaxhues duhet të jetë në gjendje të fillojë përdorimin e buxhetit të BE-së për IPARD III si menaxhimi dhe zbatimi i Programit	**4.2.1.2**	TAIEX
Përafrimi i mëtejshëm me BE-në	Kapitulli 11	Identifikimi i llojit më të përshtatshëm të ndihmës dhe mundësive të financimit të AT (TAIEX, IPA III, Donatorët) dhe inicimi i veprimeve / përgatitja e kërkesave për departamentet e mëposhtme të MBPZHR: • **MBPZHR Departamenti i integrimit në BE përgjegjës për Marrëveshjen** e Stabilizim Asociimit. Lloji i AT: trajnim dhe këshillim për zbatimin e dispozitave të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit dhe hapat e mëtejshëm drejt hapjes së negociatave të anëtarësimit në BE. Stafi shtesë do të ndahet; • **Autoriteti Menaxhues për Programin IPARD III like**. Lloji i AT: trajnim dhe këshillim për nisjen e masës së asistencës teknike të financuar nga BE, për përgatitjen e masave të reja (infrastruktura rurale, grupet e prodhuesve, ngritja e fermerëve të rinj, agromjedisi, bujqësia organike, instrumentet financiare etj.), mbi nismat e udhëhequra nga komuniteti dhe mbi udhëzimet përkatëse të aplikuesve. Një projekt i veçantë AT për Autoritetin Menaxhues duhet të trajtojë sistemin e monitorimit dhe vlerësimit, duke e orientuar atë drejt performancës, me fokus në treguesit e rezultateve. Mbështetje për krijimin e një rrjeti kombëtar rural. Stafi shtesë do të ndahet; • Departamenti i analizave ekonomike. Lloji i AT: krijimi i një sistemi për të mbledhur treguesit bazë sektorial të kontekstit • dhe treguesit mjedisorë bazë të kontekstit të përcaktuar sipas sistemit të përbashkët të monitorimit dhe vlerësimit të Politikës së Përbashkët Bujqësore të BE-së;	**4.2.1.3,** **4.2.1.2,** **4.2.1.1**	TAIEX / IPA, IPARD III TA / Donatorët

		• ADA. Lloji i AT: konsolidimi i kapaciteteve institucionale nëpërmjet procedurave të përmirësuara, duke filluar me sistemin e kontrollit të brendshëm për zbatimin e procedurave të miratuara; Sistemet e TI-së duhet të forcohen drejt një IACS të plotë, duke siguruar një ditar të plotë të ruajtur të aktivitetit të të gjithë përdoruesve dhe lidhjet me bazat e të dhënave të tjera kombëtare për të lejuar kontrolle të kryqëzuara; përditësimi i Sistemit të Identifikimit të Parcelave të Tokës; sistemi i monitorimit ex-post; ngritja e një baze të dhënash për referencat e çmimeve dhe fillimi i kundër-kontrollit të arsyeshmërisë së kostos së funksionimit (manuali i procedurës, mbledhja e të dhënave, referencat e çmimeve, sistemi i përditësimit të të dhënave). Stafi shtesë do të ndahet; • Akreditimi i sistemit për bujqësinë organike. Stafi shtesë do të ndahet; • Departamenti për Shërbime Këshillimore. Lloji i AT: përfshirja e Sistemit të Këshillimit të Fermave (me fokus në SGAECS) në shërbimet këshillimore të ofruara nën koordinimin e këtij departamenti, dhe forcimi i mëtejshëm i departamentit drejt zbatimit të AKIS		
	Kapitulli 12	Përfituesi është AVUK. Do të identifikohet lloji më i përshtatshëm i ndihmës dhe mundësive të financimit të AT (TAIEX, IPA III, Donatorët) dhe nisja e veprimeve/përgatitja e kërkesave për: 1. Programet e kontrollit dhe mbikëqyrjes së sëmundjeve, 2. Përgatitja e një plani për kontrollin e mbetjeve në mish dhe produkteve shtazore; 3. Regjistrimi i lëvizjeve të kafshëve, 4. Klasifikimi i të gjitha objekteve ushqimore dhe të gjitha ndërmarrjeve që trajtojnë nënprodukte me origjinë shtazore bazuar në acquis të BE-së. 5. Funksionalizimi i sistemit për grumbullimin dhe asgjësimin e nënprodukteve shtazore, 6. Zhvillimi i mëtejshëm i TI dhe trajnimi i stafit, 7. Përdorimi i pesticideve dhe zbulimi i mbetjeve të pesticideve, 8. Përmirësimi i të gjitha procedurave të kontrollit, logjistikës së nevojshme për kontrollet (duke përfshirë laboratorët e specializuar) dhe bazat e të dhënave përkatëse.	**4.2.2,** 1.11	
	Kapitulli 13	Asistencë teknike për përafrimin e politikave të tregut me acquis të BE-së dhe për zhvillimin e metodologjisë dhe bazës së të dhënave të TI-së për inventarin e llojeve të peshqve	**4.2.3**	

Elaborimi i një plani te veprimi për zbatimin e Agjendës së Gjelbër të Ballkanit Perëndimor	Një projekt i asistencës teknike do të mbështesë Autoritetin Menaxhues dhe departamentin për integrimin në BE për përgatitjen e një Plani Veprimi për zbatimin e Agjendës së Gjelbër të BP-së. Plani i veprimit duhet të përfshijë veprimet, përgjegjësitë, afatet.	**2.11**	IPA
Shtesë e personelit dhe trajnime të mëtutjeshme për departamentet e MBPZHR, të Agjencisë së Pagesave dhe AVUK-ut	Departamentet e mëposhtme të MBPZHR-së duhet të kenë personel shtesë (me burime njerëzore të kualifikuara) dhe të trajnohen për të përballuar sfidat e reja: • Integrimi në BE, • Autoriteti Menaxhues për Programin IPARD III like, • Shërbimet këshillimore, • sistemet e ujitjes dhe kullimit, • bujqësia organike, • analiza ekonomike • ADA (për të gjitha llojet e verifikimeve/vlerësimeve, kontrollit të brendshëm, monitorimit ex-post etj.), • AVUK (duke marrë parasysh edhe nevojat për sistemin e akreditimit të bujqësisë organike).	**4.2.1.3**	Buxheti nacional, donatorët (Banka Botërore)
Përgatitja e kontekstit të treguesve bazë sektorialë dhe mjedisorë	Autoriteti Menaxhues, së bashku me departamentin për analiza ekonomike, do të identifikojnë treguesit bazë sektorialë dhe mjedisorë të kontekstit të përdorur nga Shtetet Anëtare të BE-së për përpunimin e strategjive kombëtare për bujqësinë dhe zhvillimin rural dhe do të zhvillojnë një sistem për monitorimin e tyre.	**2.9, 4.3**	TAIEX/IPA, IPARD III, TA /Donatorët
Prezantimi i praktikave të mira bujqësore dhe mjedisore	Në bashkëpunim me Ministrinë e Mjedisit dhe duke ndjekur strukturën e BE-së të GAEC-ve, MBPZHR do të përgatisë gjatë vitit 2022 rregulla të thjeshta mjedisore për t'u lidhur me të gjitha pagesat e zonës. GAEC-të nuk duhet të kërkojnë investime, por të dizajnohen vetëm me miqësi mjedisore, të thjeshta për të zbatuar praktikat bujqësore. Aplikimi i tyre duhet të fillojë në vitin 2023, por gjatë 2 viteve të para të zbatimit duhet të rezervohen për ndërgjegjësim, dhe të mos aplikohen penalitete (deri në vitin 2025).	**2.3, 4.3**	TAIEX/IPA, IPARD III, TA /Donatorët
Hartimi i një Kodi vullnetar të praktikave të mira bujqësore për parandalimin dhe reduktimin e ndotjes me nitrate të shkaktuar nga bujqësia.	Hartimi i Kodit duhet të ndjekë dispozitat e Direktivës së BE-së për Nitratet dhe duhet të përfshijë të paktën: periudhën e ndalimit për përdorimin e plehrave; pjerrësia, toka dhe kushtet e motit për përdorimin e plehrave; rregullat për kontinierët e ruajtjes së plehut organik; kufiri maksimal për përdorimin e plehut organik në tokën bujqësore dhe shiritat ndarës përgjatë rrjedhave ujore, rekomandime në lidhje me përgatitjen e planeve të plehërimit bazuar në testet e tokës. Kodi do të zbatohet në baza vullnetare.	**2.3, 4.3**	TAIEX / Donatorët

Përgatitja e hartave të tokës GIS	Nëpërmjet një projekti të asistencës teknike dhe duke përfshirë institutin kombëtar të kërkimit për tokat, hartat e tokës GIS duhet të përgatiten dhe të vihen në dispozicion në nivel të MBPZHR, duke çuar në përcaktimin e zonave me kufizime natyrore për bujqësinë. Sipas nevojës duhet të kryhen teste të reja të dherave	**2.10, 4.3**	Buxheti nacional, donatorët
Krijimi i një agjencie kombëtare për menaxhimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit nën koordinimin e MBPZHR	Një agjenci e re e krijuar nën koordinimin e MBPZHR-së duhet të marrë përsipër menaxhimin e sistemeve të ujitjes dhe kullimit, pra me fokus të fortë në rehabilitimin, modernizimin dhe zgjerimin.	**1.8**	Buxheti nacional, me AT nga TAIEX dhe Donatorët
Krijimi i kuadrit ligjor dhe administrativ për njohjen e grupeve të prodhuesve	Një akt ligjor me kritere për njohjen e grupeve të prodhuesve duhet të miratohet deri në fund të vitit 2022. Akti juridik do të përfshijë dispozita për themelimin e një komisioni të MBPZHR për vlerësimin e grupeve të prodhuesve të krijuar kundrejt kritereve të përcaktuara. Sistemi i njohjes duhet të përfshijë një përditësim/monitorim, për të pasur informacion të qartë mbi aktivitetin e grupit të prodhuesve/anëtarëve të tyre. Grupet e prodhuesve duhet të inkurajohen për një bashkëpunim më të thellë, në kuptimin e bashkimit të burimeve/mjeteve të tyre prodhuese, si makineritë, pajisjet, aktivitetet pas vjeljes etj. Sektorët parësorë për grupet e prodhuesve duhet të jenë frutat dhe perimet.	**1.10**	IPA, buxheti nacional, AT nga TAIEX dhe Donatorët
Fuqizimi i Departamentit të MBPZHR për Shërbime Këshillimore	Koordinimi teknik i këshilltarëve nga niveli komunal duhet të bëhet përmes transferimit të tyre të plotë administrativ në departamentin e MBPZHR. Përshkrimi i punës, detyrat mujore dhe raportet do të miratohen në nivel të MBPZHR. Duke qenë se numri i tyre është ende i kufizuar, detyrat e tyre duhet të rifillojnë shkëmbimin e informacionit, veçanërisht për çështjet që lidhen me pagesat direkte dhe grantet, por duke mos përfshirë veprimet këshilluese ose konsulente. Sistemi Këshillues i Fermës me fokus në kushtëzimin mjedisor duhet të bëhet pjesë e departamentit për përgjegjësitë e Shërbimeve Këshilluese.	**4.2.1.3**	Buxheti nacional
Forcimi i kontrollit të MBPZHR-së për licencat e lëshuara për BMA-të e egra dhe PKF	MBPZHR do të krijojë një sistem të fuqishëm të kontrollit në vend për të siguruar që licencat e lëshuara të respektohen dhe të shmanget korrja e tepërt	**3.8**	Buxheti nacional
Përgatitja e një plani gjithëpërfshirës për të mundësuar eksportin e kafshëve të gjalla dhe produkteve shtazore	AVUK dhe MBPZHR duhet të jenë përfitues të një projekti të asistencës teknike për të mundësuar eksportin e kafshëve të gjalla dhe produkteve shtazore.	**1.11**	IPA III

Studim mbi potencialin turistik natyror dhe antropik	Përfituesi është MBPZHR. Studimi duhet të marrë në konsideratë potencialin turistik natyror dhe antropik krahasuar me objektet turistike ekzistuese	**3.4**	IPA III
Regjistrimi i koshereve të bletëve	Përfituesi është MBPZHR. Duhet të jetë një bazë të dhënash IT. Regjistrimi mund të bëhet në nivel komune me mbështetjen e këshilltarëve lokalë.	**4.2.1.3**	TAIEX, Buxheti nacional
Plan veprimi për përmirësimin e burimeve gjenetike blegtorale dhe ruajtjen e burimeve gjenetike lokale, duke përfshirë krijimin e një inventarizimi dhe regjistrimin e racave lokale në një regjistër të veçantë.	Përfituesi është MBPZHR. Duhet të jetë një bazë të dhënash TI për kontrollin zyrtar të prodhimit të qumështit. Gjithashtu, një inventar dhe regjistrim i racave lokale në një bazë të dhënash të posaçme IT. Duhet të përgatiten metodologjitë për regjistrimet në bazat e mësipërme të të dhënave.	**4.2.1.3**	IPA III, Donatorët
Ngritja e një sistemi regjistrimi për operatorët e turizmit rural (në bashkëpunim me Ministrinë e Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Tregtisë)	Përfitues janë Ministria e Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Tregtisë dhe MBPZHR. Do të përgatitet një manual procedurash dhe një bazë të dhënash TI për regjistrimin e operatorëve të turizmit rural.	**3.4**	Buxheti nacional, TAIEX
Digjitalizimi dhe transferimi i njohurive			
Digjitalizimi i MBPZHR dhe politika e të dhënave të hapura	MBPZHR duhet të krijojë baza të të dhënave në nivel të të gjitha departamenteve të saj. Pasi të vërtetohen, të dhënat e disponueshme në nivelin e MBPZHR-së duhet të bëhen të hapura në ueb-faqen e ministrisë, duke përfshirë formatet e skedarëve që mundësojnë përpunim të lehtë të mëtejshëm të të dhënave. Sipas nevojës, bazat e të dhënave të MBPZHR-së duhet të lidhen me bazat e të dhënave të institucioneve të tjera shtetërore Të gjitha dorëzimet e projekteve të asistencës teknike duhet gjithashtu të postohen në ueb faqen e MBPZHR.	**4.1**	Buxheti nacional, donatorët (Banka Botërore)
Shërbime këshillimore për fermerët mbi praktikat bujqësore, kontabilitetin dhe marketingun duke marrë parasysh inovacionin	Një projekt afatgjatë (të paktën 3 vjet) i asistencës teknike i koordinuar nga departamenti i shërbimeve këshillimore do të nënshkruhet me ofruesit e shërbimeve. Përfitues do të jenë fermerët. Përfshirja e universiteteve dhe instituteve kërkimore në trajnime si institucione (p.sh. për përgatitjen e materialeve të trajnimit, organizimin e sesioneve të trajnimit etj.) do të jetë e detyrueshme si pjesë e përpjekjeve për përfshirjen e inovacionit në rrjetet e transferimit të njohurive. Praktikat moderne të fermave,	**4.2.1.3**	IPA III, Buxheti nacional , donatorët

	kontabiliteti i fermave dhe marketingu do të jenë pjesë e kurrikulave. Të gjitha trajnimet duhet të mbështeten në një rrjet fermash demonstruese, pra me një komponent të fortë të demonstrimeve praktike dhe përmes shkëmbimit të përvojës së fermerëve të tjerë.		
Fushata sensibilizuese për bujqësinë organike, KKBBP, mbi Kodin e Praktikave të Mira Bujqësore për parandalimin dhe reduktimin e ndotjes me nitrate të shkaktuar nga bujqësia dhe për hedhjen e paligjshme të mbetjeve.	Do të kontraktohen 4 fushata sensibilizuese afatgjata (të paktën 2 vjet), që do të mbulojnë dispozitat e bujqësisë organike, KSBBB-ve, të Kodit të Praktikave të Mira Bujqësore dhe për shmangien e hedhjes së paligjshme të mbetjeve. Përfitues do të jetë MBPZHR/departamenti për bujqësi organike, fermerët dhe komunitetet rurale.	**3.9, 2.8**	IPARD III, masat e AT, buxheti nacional, donatorët
Transferimi i njohurive te MBPZHR dhe organizatat e fermerëve/fermerëve për marketing me përdorimin e zinxhirëve të shkurtër të furnizimit	Një projekt i asistencës teknike do të mbështesë MBPZHR/Autoritetin Menaxhues për Programin IPARD III si dhe organizatat e fermerëve/fermerëve në marketing duke përdorur zinxhirët e shkurtër të furnizimit. Trajnimi dhe ndërgjegjësimi do të jenë veprimet kryesore.	**1.12,** 1.7	IPARD III, masat e AT , buxheti nacional, donatorët
Transferimi i njohurive mbi Global GAP (për fermerët) dhe HACCP (për AVUK)	Një projekt afatgjatë (të paktën 3 vjet) i asistencës teknike do të mbështesë fermerët dhe AVUK në promovimin e Global GAP dhe HACCP.	**1.11**	Buxheti nacional, donatorët
Transferimi i njohurive te MBPZHR dhe fermerët për promovimin e agroturizmit/turizmit rural	Një projekt i asistencës teknike do të mbështesë MBPZHR dhe fermerët në promovimin e agroturizmit dhe turizmit rural	**3.4**	Donatorët
Transferimi i njohurive nga vendet e tjera të BE-së për zbatimin e iniciativave lokale (për MBPZHR dhe GLV)	MBPZHR dhe GLV-të duhet të marrin trajnim të dedikuar përmes projektit/ve të AT (përfshirë nëpërmjet vizitave studimore) për përgatitjen e Strategjive të Zhvillimit Lokal dhe se si GLV-të mund të bëjnë thirrje për përzgjedhjen e projekteve bazuar në prioritetet e identifikuara lokale/iniciativat e tjera të GLV-ve.	**4.2.1.2**	IPARD III, masat e AT, buxheti nacional, donatorët
Ngritja e një rrjeti kombëtar rural	Në kuptimin e një projekti të asistencës teknike, MBPZHR duhet të marrë mbështetje për ngritjen dhe drejtimin e një rrjeti kombëtar rural, i cili do të përfshijë të gjithë aktorët e rëndësishëm (organizatat e fermerëve, sindikatat e përpunuesve, përfaqësuesit e pyjeve, OJQ-të mjedisore dhe sociale, përfaqësuesit e komunave, përfaqësuesit e GLV-ve). Do të përgatiten rregullat e brendshme të rrjetit, si dhe do të parashikohen burime të mëtejshme financimi, që rrjeti të funksionojë siç duhet.	**4.2.1.2**	IPARD III, masat e AT, buxheti nacional

Kërkime mbi bioekonominë dhe ekonominë rrethore të bazuar në bio (bujqësia dhe biomasa e bazuar në pyje, biokarburantet)	Projektet për bioekonominë dhe ekonominë rrethore të bazuar në bio (bujqësia dhe biomasa e bazuar në pyje, biokarburantet) janë në interes të MBPZHR. Njohuritë do të shpërndahen gjerësisht përmes seminareve dhe trajnimeve	**4.3**	Donatorët, Institucionet hulumtuese (ndërkombëtare, regjionale dhe kombëtare)

12. PLANI I MONITORIMIT DHE VLERËSIMIT

Ministria e Bujqesise,Pylltarise dhe Zhvillimit Rural është përgjegjëse për monitorimin e zbatimit të dokumentit strategjik të miratuar dhe ndërmarrjen e veprimeve përmes Autoritetit Menaxhues për PZHRB 2022-2028.

Detyrat kryesore janë si më poshtë:

- Të krijojë një mekanizëm efektiv monitorimi dhe raportimi në përputhje me kërkesat e monitorimit dhe raportimit dhe të sigurojë zbatimin e tij.
- Mbledhja e informacionit nga zbatimi (AZHB) dhe treguesit përkatës të kontekstit (në bashkëpunim me departamentet e tjera të MBPZHR).
- Të përgatisë raporte të rregullta vjetore për zbatimin e dokumentit strategjik dhe raporte gjysmëvjetore për zbatimin e planit të veprimit.
- Të fillojë diskutimet e çështjeve problematike, nëse është e nevojshme.
- Publikimi i raporteve të rregullta në ueb faqen e MBPZHR.

MBPZHR-ja, do të inicojë themelimin e trupit koordinues ndërministror për të siguruar monitorim të rregullt të zbatimit të dokumenteve strategjike dhe për të kryer rishikime të ndërmjetme dhe një vlerësim përfundimtar të dokumentit strategjik. Trupi koordinues ndërministror do të përbëhet nga përfaqësues të (1) MBPZHR (2) institucioneve që zbatojnë dokumentin strategjik (3) Ministrisë së Financave (4) Zyrës së Planifikimit Strategjik (5) organizatave të shoqërisë civile (6) institucioneve të tjera relevante. Trupi koordinues ndërministror do të kryesohet nga përfaqësuesi i ZPS/ministrisë drejtuese.

Rolet kryesore të organit ndërministror në procesin e zbatimit të strategjisë janë si më poshtë:

- Të takohen dhe diskutojnë rregullisht progresin në zbatimin e objektivave, treguesve dhe veprimeve të dokumentit strategjik përkatës.
- Identifikimi i sfidave dhe pengesave për zbatimin e suksesshëm dhe propozimi i masave korrigjuese që do të ndërmerren nga institucionet zbatuese.
- Diskutimi dhe miratimi i raporteve të rregullta që do t'i dorëzohen KPS-së.

Trupi koordinues ndërministror do të takohet të paktën dy herë në vit për të diskutuar progresin dhe raportet gjysmëvjetore. Nëse është e nevojshme, do të organizohen takime shtesë. Ministria përgjegjëse do të jetë sekretariati pranë organit ndërministror dhe do të mbështesë mbajtjen e takimeve dhe përgatitjen e materialit që do të diskutohet.

Zyra e Planifikimit Strategjik është institucioni që koordinon zbatimin e të gjitha dokumenteve strategjike në nivel teknik të ekspertëve.

Komiteti i Planifikimit Strategjik ofron këshilla për të udhëhequr dhe zbatuar ministritë dhe drejton zbatimin e dokumenteve strategjike. Funksionet kryesore të KPS janë si më poshtë:

- Të diskutojë dhe miratojë raportet vjetore dhe gjysmëvjetore, nëse çështjet nuk zgjidhen nga trupi koordinues ndërministror.
- Të marrë masa dhe vendime korrigjuese për të forcuar zbatimin e dokumenteve strategjike, duke marrë parasysh rreziqet që lidhen me zbatimin.
- Të zgjidhë çdo çështje ndërmjet institucioneve të ndryshme në zbatimin e dokumenteve strategjike nëse rezoluta ka dështuar në nivelet më të ulëta (p.sh. në organin koordinues ndërministror ose ndërmjet institucioneve të ndryshme).

Qeveria e Kosovës është organi përfundimtar në drejtimin e zbatimit të dokumenteve strategjike. Ai mund të drejtojë përpjekjet e institucioneve drejtuese dhe të tjera, të zgjidhë mosmarrëveshjet ndërmjet institucioneve të ndryshme dhe të miratojë çdo masë dhe zgjidhje të nevojshme për të përmirësuar zbatimin e dokumenteve strategjike.

Funksionet kryesore të Qeverisë së Kosovës në procesin e monitorimit dhe raportimit janë si në vijim:

- Dëgjon dhe miraton raporte të rregullta.
- Miraton masa korrigjuese për të përmirësuar zbatimin e dokumenteve strategjike nëse zbatimi i masave të tilla kërkon vendime në nivel kabineti.
- Të zgjidhë çdo problem ndërmjet institucioneve të ndryshme në zbatimin e dokumenteve strategjike.

MBPZHR-ja, do të përgatisë dy raporte:

- Raportet gjashtëmujore për zbatimin e Planit të Veprimit
- Raportin vjetor të performancës për zbatimin e dokumentit strategjik.

Raportet gjashtëmujore përgatiten për të përcjellë zbatimin e planit të veprimit. Ato përgatiten në fund të muajit pas periudhës raportuese. Raporti i parë gjysmëvjetor do të mbulojë 6 muajt e parë të vitit, ndërsa i dyti do të përfshijë një llogaridhënie prej 12 muajsh.

Fokusi i raportit të planit të veprimit është përfundimi i veprimeve të parashikuara në planin e veprimit, arsyet e vonesave, rreziqet që lidhen me zbatimin e veprimeve dhe hapat e ardhshëm. Raporti përdoret nga ministria drejtuese dhe organi bashkërendues ndërministror për të drejtuar zbatimin dhe për të marrë çdo masë korrigjuese për të trajtuar problemet (vonesat ose zbatimin e kufizuar) dhe rreziqet. Raporti gjashtëmujor do të hartohet nga ministria përgjegjëse drejtuese, bazuar në inputet e ofruara nga ministritë pjesëmarrëse përmes platformës së organit ndërministror. Ai do të diskutohet nga trupi bashkërendues ndërministror dhe do t'i paraqitet për miratim Sekretarit të Përgjithshëm të ministrisë drejtuese.

Një raport vjetor i performancës përgatitet për të dhënë një llogari mbi zbatimin e dokumentit strategjik. Ai përgatitet në fund të tremujorit të parë të vitit pasardhës. Fokusi i raportit vjetor është si në vijim:

- Arritja e objektivave krahasuar me objektivat e treguesve (të paktën për dy vitet e fundit)
- Përfundimi në kohë i veprimeve të ndërmarra
- Përdorimi i burimeve financiare
- Pengesat kryesore të zbatimit
- Masat korrigjuese.

Raporti vjetor i performancës do të hartohet nga ministria përgjegjëse bazuar në inputet e ofruara nga ministritë pjesëmarrëse përmes platformës së organit ndërministror. Raporti do t'i dorëzohet trupit bashkërendues ndërministror përpara miratimit nga Sekretari i Përgjithshëm. Nëse çështjet lidhur me zbatimin e dokumentit strategjik zgjidhen dhe bien dakord në grupin ndërministror, raporti i progresit do t'i dorëzohet KPS-së për vendimmarrje, siç kërkohet me nenin 16 të Udhëzimit Administrativ.

Raporti vjetor i performancës duhet të çojë në vendime për të zbutur rreziqet dhe për të përmirësuar zbatimin. Është e rëndësishme të formulohen rekomandime të zbatueshme. Ato duhet të çojnë në vendime konkrete dhe/ose veprime specifike nga institucionet.

Përveç raportit vjetor të performancës, ministria përgjegjëse do të përgatisë një raport përfundimtar në fund të periudhës së zbatimit të dokumentit strategjik. Raporti përfundimtar do të përgatitet brenda tre muajve pas datës së skadimit të dokumentit strategjik. Ministria përgjegjëse do t'i dorëzojë ZPS-së raportin përfundimtar me një vlerësim të zbatimit të objektivave bazuar në veprimet dhe propozimet për hapat e ardhshëm. Raporti përfundimtar do t'i dorëzohet gjithashtu KPS-së. Në rast mosmarrëveshjeje për vlerësimin, ZPS-ja mund t'i paraqesë KPS-së vlerësimin dhe opinionin e saj të pavarur.

Në vitin 2025, duhet të bëhet një rishikim i pavarur afatmesëm i zbatimit të Strategjisë. Rregullimet e objektivave përfundimtare duhet të jenë të mundshme. Në vitin 2028, duhet të bëhet një rishikim i pavarur ex-post i zbatimit të Strategjisë.